

prof. dr. sc. ŠIME PILIĆ

**KNJIGA
O
NASTAVNICIMA**

Split 2008.

prof. dr. sc. ŠIME PILIĆ

KNJIGA O NASTAVNICIMA

Split 2008.

ISBN-13 978-953-7395-18-6

Izdavač
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu

Sinjnska 2, 21 000 Split, Republika Hrvatska
Tel. 021 386 122; 490 280
<http://www.ffst.hr>

Predsjednik Povjerenstva za izdavačku djelatnost:
Doc. dr. sc. Ivan Bošković

Odgovorni urednik:
Prof. dr. sc. Josip Milat

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Slavo Kukić, Sveučilište u Mostaru, BiH
Prof. dr. sc. Mirjana Nazor, Sveučilište u Splitu
Prof. dr. sc. Vladimir Rosić, Sveučilište u Rijeci

Lektor:
Doc. dr. sc. Ivan Bošković

Grafički urednik:

Copyright   š. pilić

Datum objavljivanja odnosno postavljanja publikacije na mrežu
24. 09. 2008.

Podatak o izdanju:
1. izdanje

Na 11. sjednici Vijeća Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu održanoj 24. rujna 2008. godine odlučeno je da se pozitivno recenzirana Knjigao nastavnicima, prihvaćena od strane Povjerenstva za izdavačku djelatnost, objavi kao udžbenička literatura u elektroničkom obliku na službenoj web stranici Fakulteta.

ISBN-13 978-953-7395-18-6

UVODNE NAPOMENE

Knjiga o nastavnicima, u svom elektroničkom izdanju, sadrži deset poglavlja ukomponiranih u tri dijela knjige. Riječ je o radovima prethodno priopćenim na domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim skupovima, te objavljenima u odgovarajućim publikacijama (zbornicima i časopisima).

Gotovo sva poglavlja (izuzev jednoga) nastala su kao plod empirijskih istraživanja o nastavnicima. Na osnovi tih istraživanja priređivani su referati i druga izlaganja za različite potrebe organizatora znanstvenih skupova i uredništava časopisa. Najčešće su sudionicima takvih skupova vrijeme izlaganja i/li broj stranica teksta strogo ograničeni (npr. na šest, osam ili 12 stranica, pokatkad na autorski arak). Ta vremenska i/li prostorna determiniranost vidljiva je i u takvim radovima. Dvojeći između dvije mogućnosti: (1) prerade i dorade te dopune novijom literaturom svakog pojedinog rada i (2) objavljivanja tekstova u onakvom sadržajnom obliku kako su prvobitno objavljeni, odlučio sam se za ovo drugo. I to stoga da se i na taj način pruži uvid čitateljima, ovog elektroničkoga izdanja knjige, u prirodu skupa ili drugog povoda u kojem su tekstovi nastajali. Iz njih se, barem djelimično, može sagledati karakter tih povoda jer su ovisno o njima u mojim radovima, odnosno poglavljima u knjizi koja je pred nama, u fokusu sad ovi sad oni problemi.

Polazeći od činjenice da u nas - u odnosu na radove u pedagojskim i psiholojskim znanostima - vlada oskudica socioloških radova o nastavnicima pokušao sam pobuditi interes i za tu problematiku. Time, evo, pokušavam dati svoj skroman doprinos sociologiji nastavnika (koja se može sadržajno uključiti i u sociologiju obrazovanja i u sociologiju profesije).

U ovoj se knjizi pod nastavnicima podrazumijevaju učitelji, nastavnici i profesori, osnovnih i svih tipova srednjih škola.

Na kraju ovih uvodnih napomena, - kad već nisam na početku - zahvaljujem se recenzentima na laskavim ocjenama: dr. sc. Slavi Kukiću, agilnom i vrlo produktivnom sociologu, redovitom profesoru mostarskoga Sveučilišta u Bosni i Hercegovini, prof. dr. sc. Mirjani Nazor s Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Splitu koja i sama istražuje psihološku problematiku nastavničke profesije, te dr. sc. Vladimiru Rosiću, redovitom profesoru u trajnom zvanju sa Sveučilišta u Rijeci, koji je uz dosta toga drugoga, uredio i zbornik radova s međunarodnog znanstvenog kolokvija "Nastavnik-čimbenik kvalitete u odgoju i obrazovanju na 852 stranice.

Tematika obrađena u ovoj Knjizi o nastavnicima dijelom je sadržana u nastavnom planu i programu iz predmeta Sociologije odgoja i obrazovanja na dodiplomskim ili diplomskim studijima nastavničkih usmjerenja, a dijelom na nekim poslijediplomskim studijima. Premda je riječ o znanstvenoj knjizi ona ipak, u širem smislu, spada u udžbeničku literaturu i može korisno poslužiti studentima navedenih studija, a vjerujem i svima onima koji se zanimaju za ulogu i položaj nastavničke profesije u društvu.

U Splitu, 1. srpnja 2008.

Šime Pilić

SADRŽAJ	str.
Uvodne napomene	4
I. SOCIJALNO PORIJEKLO, UGLED I MOBILNOST NASTAVNIKA ...	7
1. Socijalno podrijetlo i karijerna mobilnost nastavnika	8
2. Regrutiranje srednjoškolskih profesora u postsocijalističkoj Hrvatskoj ...	20
3. Društveni ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva ...	37
4. Međugeneracijska i unutargeneracijska profesionalna pokretljivost nastavnika: jedan primjer iz Dalmacije početkom 21. stoljeća	55
II. NASTAVNICI I KVALITETNA ŠKOLA	70
5. Nastavnička profesija i kvalitetna škola (nekoliko teza za jedno izlaganje)	71
6. Marginalije o obrazovanju nastavnika	74
7. Vrijednovanje odnosa nastavnik-učenik sa stajališta učenika	84
III. OBRASCI DRUŠTVENOSTI NASTAVNIKA	97
8. Obrasci društvenosti u eri informacijske tehnologije (primjer nastavnika u hrvatskom društvu na izmaku 20. stoljeća)	98
9. Tko su prijatelji nastavnika	109
10. Čitalačka kultura nastavnika	129
<i>BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA</i>	147
<i>OSTALI RADOVI AUTORA O NASTAVNICIMA</i>	149
<i>BILJEŠKA O AUTORU</i>	151

I. SOCIJALNO PODRIJETLO, UGLED I MOBILNOST NASTAVNIKA

*Poglavlje 1.***SOCIJALNO PODRIJETLO I KARIJERNA MOBILNOST
NASTAVNIKA***Sažetak*

U radu se iznose neki rezultati istraživanja profesije nastavnika na slučajnom uzorku (N = 368) nastavnika razredne i predmetne nastave osnovnih škola u Dalmaciji (učitelji). Cilj je spoznavanje socijalne strukture i pokretljivosti osnovnoškolskih nastavnika. Podaci su prikupljeni metodom ankete, pomoću za tu svrhu konstruiranog upitnika.

Socioobrazovno i socioprofesionalno podrijetlo nastavnika velikom je većinom iz nižih obrazovnih i društvenih slojeva. Analizirani su različiti aspekti karijerne mobilnosti nastavnika uključivo funkcionalnu i međunarodnu kao i subjektivne procjene mogućnosti vertikalne pokretljivosti. Intraorganizacijska mobilnost je mala. Rezultate ovdje iznijete i komentirane treba dalje komparirati s nalazima o srednjoškolskim nastavnicima kod nas i sličnim istraživanjima u drugim društvima.

UVOD

U sociološkoj teoriji nije sporno da postoji relativno tijesna veza između obrazovanja i socijalnog podrijetla. A kako školovanje pretežno određuje profesionalni status to dalje znači da najčešće postoji povezanost između socijalnog podrijetla i zanimanja (prvog posla). Prvo se zanimanje, barem u nekim društvima, ne mijenja tako lako kao suknja. Doista je značajan broj radova o učitelju, ali o nekim socijalnim karakteristikama tog poziva kod nas uzalud ćemo tragati po bibliografijama.

Prije četiri desetljeća 1955/56. u Hrvatskoj je u redovnim osnovnim školama djelovalo 13.758 nastavnika a u redovnim srednjim školama 6.270. Broj i jednih i drugih udvostručio se već prije desetak godina (1985/86) = 27.165 u osnovnim i 12.403 u srednjim školama). (SLJH – 92, str. 367).

Da li je porast nastavničkog tijela u Hrvatskoj doveo i do promjena u socijalnom podrijetlu nastavnika? Na to pitanje ne nalazimo odgovor, ni u dosadašnjim istraživanjima, niti u statistici. Štoviše, nepoznato je i socijalno podrijetlo današnjih (1992/93. šk. godine) nastavnika: 23.873 u osnovnim i 13.451 u srednjim školama (SLJH – 94, str. 388). Jesu li sadašnji nastavnici doživjeli međugeneracijsku uzlaznu pokretljivost?

Omogućuje li naporan i odgovoran posao nastavničke profesije napredovanje u radu? Ako omogućuje, kakva je društvena promocija i društvena pokretljivost nastavnika osnovnih škola?

Odgovori na ta i takva pitanja govore nam o tome odgovara li socijalno podrijetlo nastavnika socijalnoj strukturi učenika, kakva je fleksibilnost tržišta rada u segmentu obrazovanja, koliko su zanimanja nastavničke profesije privlačna za mlade ljude. I što je sociološki još zanimljivije i važno znati, kakav je karakter stratifikacijskog sistema društva: otvoreni ili zatvoreni.

Budući da nam to danas nije poznato, barem ne u odnosu na nastavnike osnovnih škola, problem našeg istraživanja jest socijalno podrijetlo i pokretljivost u radu (karijerna mobilnost) nastavnika osnovnih škola.

Istraživanje je obavljeno metodom ankete, a instrument je upitnik. Prostorni obuhvat je tri dalmatinske županije: Dubrovačka, Splitska i Šibenska u kojima je djelovalo 1992/93. god. ukupno preko 4 tisuće učitelja. Iz toga osnovnog skupa metodom slučajnog izbora anketirano je 368 nastavnika u dvadesetak škola.¹

REZULTATI I RASPRAVA

1. Socioobrazovno podrijetlo nastavnika i međugeneracijska pokretljivost

1.1. Obrazovanje djeda po ocu

Nastavnici osnovnih škola (razredne i predmetne nastave) po svom obrazovnom statusu u odnosu na trogeneracijski uzastopni razvoj u vlastitoj obitelji doživjeli su uzlaznu pokretljivost.

Djedovi naših današnjih nastavnika (od kojih mnogi više nisu među živima) u preko polovinu slučajeva (53%) nisu imali završenu osnovnu školu.² Tek svaki deseti nastavnik ima djeda s nekom školom iznad osnovne.³

Udio onih s osnovnom školom predstavlja 13%, dok gotovo jedna četvrtina (24%) nastavnika ne zna ništa o obrazovanju djeda.⁴ Podaci potvrđuju našu hipotezu. Ako pođemo

¹ Anketirano je, zapravo preko 400 nastavnika, ali je 368 upitnika uzeto ovdje u obradu jer imaju potpune odgovore na pitanja koja ovdje analiziramo. Upitnik sadrži 53 pitanja od kojih ovdje obrađujemo pet-šest. Ako se iz ukupnog broja nastavnika izdvoje oni koji neposredno izvode nastavu naš uzorak predstavlja približno 10% takvih nastavnika.

Škole su izabrane metodom slučajnog izbora uz prethodno grupiranje na otočki, primorski i zagorski pojas, te gradsko i seosko područje. I nastavnici su slučajno birani uz podjelu muški-ženski te predmetna i razredna nastava.

² U tom su broju sadržani ne samo oni s 1-3 i oni 4-7 razreda nego i oni nepismeni. Još 1981. godine u Hrvatskoj je bilo 6% nepismenog stanovništva (iznad 15 godina).

³ Uključujući i dvo- i trogodišnje srednje, 4-godišnje srednje, više, visoke škole i fakultete.

⁴ Odgovori naših respodenata pokazuju da jedan dio nastavnika ne poznaje ne samo obrazovanja i zanimanja daljeg pretka (djeda) nego ni roditelja. Podaci su manje zazorni ako ih usporedimo s jednim drugim podatkom:

od obrazovne slojevitosti (po kojem bilo kriteriju) naši su nastavnici – u terminima društvene pokretljivosti – ostvarili uzlaznu vertikalnu međugeneracijsku pokretljivost gotovo beziznimno. Ta je pokretljivost, s obzirom na obrazovanje, velikog opsega i za većinu od nekoliko koraka. (Usporedi Tablicu 1. i 2.).

Tablica 1.

OBRAZOVANJE DJEDA (po ocu)

	OBRAZOVANJE DJEDA (po ocu)	N	%	
1	Nepotpuna osnovna škola	195	52,99	
2	Završena osnovna škola	49	13,32	
3	Dvo ili trogodišnja stručna škola	24	6,52	9,78
4	Srednja (četverogodišnja) škola	10	2,72	
5	Viša, visoka škola ili fakultet	2	0,54	
6	Ne zna i b.o.	88	23,97	
	UKUPNO:	368	100,00	

Tablica 2.

OBRAZOVANJE NASTAVNIČKIH RODITELJA

		OBRAZOVANJE					
		OCA			MAJKE		
		N	%		N	%	
1	Nepotpuna osnovna škola	94	25,54	50,54	142	38,59	73,92
2	Završena osnovna škola	92	25,00		130	35,33	
3	Sred. šk. za proizv. zanim.	100	27,18	33,43	32	8,70	18,20
4	Sred. šk. za admin. zanim.	23	6,25		35	9,50	
5	Viša škola	28	7,61	12,77	20	5,43	7,88
6	Visoka šk., fak., umjet. akad.	19	5,16		3	0,82	
7	Ne zna i b.o.	12	3,26		6	1,63	
	UKUPNO:	368	100,00		368	100,00	

Nazovimo je obrazovnom pokretljivošću. Nju je omogućila ekspanzija školstva i povećani stupanj skolarizacije u hrvatskom društvu. Ekspanziju obrazovanja Flere objašnjava teorijom modernizacije (Flere, 1990).

---

prema jednoj anketi, u Francuskoj sedam posto studenata ne zna jesu li im roditelji živi ili mrtvi! (Prema: Puljiz: 1977. : 142).

Objašnjenja za naš uzorak mogla bi se tražiti u današnjoj nuklearnoj obitelji, njenoj lakšoj geografskoj pokretljivosti, kidanju rodbinskih veza i "mreža" kod dijela takvih obitelji. Ne treba zaboraviti da i sama društvena pokretljivost labavi veze među rodbinom. Ali i u prikriivanju podataka o nemanju školskih kvalifikacija zbog stida pred anketarom usprkos zajamčenoj anonimnosti ankete.

U procesu industrijalizacije poslije 2. svjetskog rata, "izvršena je u određenom stupnju modernizacija hrvatskog društva u ovim sektorima: demografska kretanja stanovništva, urbanizacija sela, nacionalizam (nasuprot tradicionalnom lokalizmu), nova podjela rada, veliki bum na području obrazovanja, stvaranje moderne industrijske stratifikacije, očekivanje rasta standarda, transformacija obitelji" (Županov, 1995: 168-169).

1.2. Obrazovanje roditelja današnjih zaposlenih nastavnika

1.2.1. Obrazovanje očeva

Četvrtina očeva današnjih nastavnika osnovnih škola u Dalmaciji (25,54%) nije završilo ni osnovnu školu. Druga četvrtina ima osnovnu kao najvišu završenu školu (točno 25%). Trećina očeva (33,4%) završilo je neku srednju školu među kojima je preko četiri puta više onih s proizvodnim od onih s nekim administrativnim zanimanjima. Višu školu ili fakultet završilo je oko 13 posto očeva (s tim da je preko dva postotna poena više onih s višom). Nepoznato je ostalo školovanje 3,3 posto očeva.

Prema tome, polovina nastavnika (po ocu) potječe iz nižih obrazovnih slojeva, trećina iz srednjih i nešto više od desetine iz viših obrazovnih slojeva. Kod ove desetine radi se o samoobnavljanju obrazovnih slojeva. Drugim riječima u kategorijama pokretljivosti, za devet desetina nastavnika (tj. kćeri i sinova) u odnosu na obrazovanje oca radi se o vertikalnoj uzlaznoj mobilnosti, a za jednu desetinu o imobilnosti.

Razlikuje li se obrazovno podrijetlo nastavnika po ženskoj liniji od ovoga po muškoj?

1.2.2. Obrazovanje majki još je nepovoljnije

U strukturi nastavničkih majki gotovo tri četvrtine (74%) pripadaju nižim obrazovnim slojevima, ispod jedne petine (18%) srednjim, a šest posto višim. (To ilustrira desni dio Tablice 2). Pokretljivost nastavnika (kćeri/sinova) u usporedbi s obrazovanjem majki još je opsežnija nego ona mjerena obrazovanjem očeva. Silazna (obrazovna) pokretljivost nije zabilježena ni u odnosu na očeve, a ni po ženskoj liniji.

2. Socioprofesionalno podrijetlo i međugeneracijska pokretljivost nastavnika

Socijalna struktura za sociologiju je najbitniji problem u proučavanju društva jednako tako kao što je to za sociologiju odgoja i obrazovanja socijalna struktura učenika, studenata i nastavnika.

Analizirali mi tu socijalnu strukturu u kategorijama klasa, slojeva, socioprofesionalnih skupina ili pojedinih zanimanja, u ovoj ili onoj istraživačkoj tradiciji, dobit ćemo više-manje sociološki zanimljive nalaze.

2.1. Zanimanje djeda (po muškoj liniji)

Poljoprivrednici su najbrojniji (56%) u strukturi zanimanja djedova i zastupljeni su znatno iznad polovine. Na drugom mjestu radnici sudjeluju gotovo s četvrtinom (24%) i čine skupinu pet puta brojniju od službenika (4,89%). Obrtnika bijaše među djedovima sedam posto, vlasnika poduzeća s preko 10 zaposlenih bilo je 1,3 posto. Učitelja, odgajatelja i pripadnika slobodnih profesija zajedno ispod jedan posto (0,81%). U svojim sjećanjima nije zadržalo djedovo zanimanje šest posto nastavnika.

2.2. Zanimanje roditelja

2.2.1. Zanimanje očeva

Umirovljenici (33,7%), radnici (29,6%), poljoprivrednici (11,1%) i nezaposleni (0,5%) uzevši ih zajedno sudjeluju u strukturi očeva po zanimanju s tri četvrtine (75%). Slijedi skupina službenika (9,2%), učitelja (2,2%) i profesora srednjih škola (0,5%) sa zajedničkim udjelom od 11,9%. Samostalni obrtnici, stručnjaci (s fakultetom), direktori i slobodni profesionalci zajedno ne došuju jednu desetinu (8,2%). Oko pet posto nastavnika ne poznaje zanimanje oca.

2.2.2. Zanimanje majke

Najzastupljeniju skupinu predstavljaju domaćice sa 63 posto, a zatim umirovljenice (14,4%). Među majkama je po sedam posto radnica i službenica te 3 posto prosvjetnih radnica.

Stručnjakinje, obrtnice, direktorice i kad ih se uzme sve zajedno predstavljaju kategoriju ispod jedan posto (0,81), što je upola manje nego poljoprivrednica (1,90%).⁵

Za svakog stotog nastavnika osnovne škole zanimanje njegove majke ostalo je nepoznanica.

Tablica 3.

ZANIMANJE DJEDA (po ocu)

	ZANIMANJE DJEDA (po ocu)	N	%
1	Poljoprivrednik	205	55,71
2	Radnik	88	23,91
3	Službenik	18	4,89
4	Učitelj, odgajatelj	2	0,54
5	Obrtnik	26	7,07
6	Slob. profesija	1	0,27
7	Vlasnik poduzeća	5	1,36
8	Ne zna i b.o.	23	6,25
	UKUPNO:	368	100,00

Podaci pokazuju da su nastavnici (u tri četvrtine) podrijetlom iz nižih društvenih slojeva. Ovu tezu zasnivamo na pretpostavci da je većina umirovljenika, u današnjoj strukturi očeva, dok je bila djelatna obavljala radnička zanimanja. Iz srednjih slojeva potječe oko petina nastavnika, od čega većinski dio iz nižih srednjih slojeva. Uglavnom se, dakle, može zaključivati o međugeneracijskoj profesionalnoj uzlaznoj pokretljivosti. Slična je struktura podrijetla francuskih nastavnica. Dio njih ostvaruje socijalnu promociju pomoću bračnog kanala (*Cacouault, 1995.*).

⁵ Dio domaćica su u stvarnosti poljoprivrednice. Kućedomaćice zapravo predstavljaju prilično heterogenu skupinu bez plaćenog rada i mogućnosti napredovanja. "To je najiracionalnije zanimanje na svijetu" (*Županov, 1995.:* 191).

Tablica 4.

ZANIMANJE RODITELJA ZAPOSLENIH NASTAVNIKA

		ZANIMANJE			
		OCA		MAJKE	
		N	%	N	%
1	Nezaposlen	2	0,54	7	1,90
2	Umirovljenik	124	33,70	53	14,40
3	Domaćica	-	-	232	63,04
4	Poljoprivrednik	41	11,14	7	1,90
5	Radnik	109	29,62	26	7,07
6	Službenik	34	9,24	25	6,80
7	Učitelj	8	2,17	10	2,72
8	Profesor srednje škole	2	0,54	1	0,27
9	Stručnjak	6	1,63	1	0,27
10	Obrtnik	12	3,26	1	0,27
11	Direktor	9	2,45	1	0,27
12	Slobodna profesija	3	0,82	0	0,00
13	Nepoznato i b.o.	18	4,89	4	1,09
UKUPNO:		368	100,00	368	100,00

Čini se da bi ovakav izbor obrazovanja, a onda i zanimanja mogli objasniti Boudonovom pozicijskom teorijom. Prema toj teoriji položaj u društvenoj strukturi ima posve izravan utjecaj na obrazovnu karijeru pojedinca. A time, dakako, i na profesionalnu karijeru. Školovanje se bira po načelu štete i koristi. Ili što bi se u ekonomiji reklo po računu dobrog gospodara. Za neku obitelj iz viših slojeva šteta je recimo da sin bude zidar, a za neku radničku ili seljačku obitelj korist je ukoliko se kćerka školuje za učiteljicu.

Druga je stvar što je danas čitava društvena grupa nastavnika u položaju "Skiddera" (oni koji silaze, koji se skližu).

Feminizacija nastavničke profesije prisutna je "u svjetskim razmjerima sve od šezdesetih godina", a u Europi se od 1971. g. do 1985. udio žena među osnovnoškolskim nastavnicima kreće 71-75% (Vuković, 1995.). Slične su tendencije i u Hrvatskoj: u razdoblju 1981-1993. godine ista kategorija sudjeluje od 71 do 75 posto (SLJH - '92; '93; '94). Mnogi sociolozi ukazuju kako se time proteže uloga domaćice i majke i na plaćeni posao u profesijama usluga.

3. Karijerna mobilnost osnovnoškolskih nastavnika

Karijerna mobilnost predstavlja profesionalnu pokretljivost i to unutargeneracijsku, a mjeri se uspoređivanjem najmanje dvije uporišne točke u radnoj karijeri. Ovdje uspoređujemo prvi posao sa sadašnjim nastavničkim poslom. Kako je napredovanje u radu ove društvene grupe (unutar profesije) ograničeno to Sociologija obrazovanja "kompleksnije provodi analizu karijere". *Cacouault* (1995.) uzima npr. u obzir položaj udane žene i majke i slična pitanja te pristupa tom problemu s više gledišta.

Rezultati našeg istraživanja pokazuju da je sedam od deset nastavnika u tijeku svoje dosadašnje radne karijere mijenjalo posao odnosno radnu organizaciju. Ta je promjena mogla biti, a najčešće i jest, prijelaz iz jedne u drugu školu, iz jednog mjesta u drugo. Radi se o funkcionalnoj profesionalnoj pokretljivosti tj. horizontalnoj pokretljivosti između radnih organizacija. Sama po sebi ta pokretljivost ne utječe na promjenu društvenog položaja.

Temeljni razlozi promjene posla, odnosno radne organizacije, najčešće su bili zbog: boljih radnih uvjeta i povoljnijeg radnog vremena (preko trećine onih koji su promijenili posao), statusnih pitanja iz radnih odnosa (rad na određeno vrijeme, tehnološki višak i sl.) obiteljskih razloga (udaja/ženidba, promjena mjesta boravka), zbog stambenog statusa te zbog napredovanja u poslu (s pet posto). Taj se podatak o pet posto nastavnika koji su promijenili posao odnosno radnu organizaciju zbog napredovanja na bolji i povoljniji posao približava onima koji su u školi gdje su danas zaposleni napredovali na bolje radno mjesto a čiji je udio u uzorku oko šest posto. Ovo napredovanje unutar škole (šest posto) pokazuje nam unutar(intra)organizacijsku profesionalnu promociju, odnosno vertikalnu pokretljivost. Promociju je ostvario tek svaki sedamnaesti nastavnik. Glavni razlog napredovanja bio je slobodno radno mjesto (gotovo polovina odgovora) zatim njihova sposobnost te odgovarajući radni staž (8,7%) i politička aktivnost (također 8,7%). Nešto iznad 4% ne zna razlog zbog kojega su bili napredovali. Zanimljivo je kako ni jedan ispitanik u svojoj školi nije promaknut zbog nekog oblika dopunskog obrazovanja.

Dok nekom ne smrkne, drugom ne svane! Tako bi se moglo objasniti determinante unutarorganizacijske promocije, odnosno vertikalne pokretljivosti, pošto je slobodno radno mjesto glavni razlog napredovanja u školi.

Kako napredovanje u nastavničkoj profesiji izgleda u drugim društvima?

U Njemačkoj "veoma dobro" funkcionira promicanje učitelja u viša zvanja, a u SAD mogu učitelji napredovati kroz pet do sedam zvanja, dok u Austriji napreduju svake druge godine (*Cindrić*, 1995.).

Clark i Meloy smatraju da bi svi "nastavnici trebali neko vrijeme raditi na poslovima upravljanja" (*Marsh*, 1994.: 66). Neki sociolozi smatraju da u uvjetima tržišta skupina nižih profesija uključujući i nastavnike u zaradama ne prolazi bitno bolje od KV radnika. Ali stoga ta skupina uživa tržišne prednosti (opet uključujući nastavnike) preko boljih mogućnosti napredovanja, do stalnih godišnjih povećanja plaća i drugih povlastica. Tako je u "svijetu", a kako je u Hrvatskoj? Da li naši ispitanici pokazuju spremnost za profesionalnu pokretljivost i kakva je motivacija pokazanih aspiracija?

Preko jedne trećine učitelja (36 posto) mijenjali bi sadašnje zaposlenje ako bi se ukazala prilika. Iznad polovine takvih (52%) smatralo je da bi to uradili zbog sadašnjih slabih zarada (niskih plaća), a svaki sedmi zbog prenapornog rada. Mobilnost radne snage, inače, uzima se kao značajna komponenta fleksibilnosti tržišta rada (*Crnković-Pozaić*, 1994.).

Kakva je međunarodna profesionalna pokretljivost nastavnika? Duže od jedne godine u inozemstvu je radilo svega dva posto današnjih nastavnika osnovnih škola.

Gaje li naši nastavnici očekivanja glede profesionalne promocije? Četiri od deset nastavnika izjavili su da u nekoliko sljedećih godina nemaju nikakve stvarne mogućnosti za napredovanje. Tri (od deset) ne znaju imaju li kakve mogućnosti. Jedna petina je smatrala da ima nekakvih mogućnosti, dok svega 4 posto drži da ima sve mogućnosti napredovanja u poslu.

To se doduše u sociologiji i psihologiji smatra subjektivnom procjenom mogućnosti vertikalne pokretljivosti. No, istraživanja su pokazala da mogućnosti napredovanja u struci imaju utjecaj na odgojno-obrazovni rad nastavnika, a time i na uspjeh učenika i kvalitetu škole.

4. UMJESTO ZAKLJUČKA

U međuratnom razdoblju (od kraja 2. svj. rata do Domovinskog rata 1991.-1995.) hrvatsko je društvo, kao što smo vidjeli kod akademika Županova, stvaralo modernu industrijsku stratifikaciju. Odgovarajući na pitanja postavljena u uvodu ovoga rada čini se da su nastavnici (u granicama našega uzorka) ostvarili i obrazovnu i profesionalnu vertikalnu uzlaznu pokretljivost. A time i društvenu u odnosu na roditeljsku pozadinu, dakle međugeneracijsku. Bio je to put djevojaka i mladića, pretežno iz seoskih i mješovitih naselja i iz nižih slojeva do ostvarenja aspiracija za boljom kvalitetom života.

Međutim, ratna pustošenja ubrzala su proces osiromašenja i deklasiranja srednjih slojeva (započet prije 90-ih) pa tako i degradaciju nastavničkih zanimanja. Nastavnički posao

ne omogućuje napredovanje u radu, a socijalna struktura društva postaje iznova dihotomna kao u prvoj polovini ovog stoljeća. Mali udio novog sloja bogataša, uvjetno elite i masovno siromaštvo na drugoj strani (polarizacija).

Ako učitelj - kako tvrdi L. Legrand u knjizi *Obrazovne politike* - "uvijek ima više ili manje svećeničku zadaću" to ipak ne mora polagati zavjet siromaštva, "kao što nitko nije ovlašten taj zavjet položiti u ime Hrvatske" (*Županov*, 1994.).

Zbog ograničenosti prostora ovdje ne možemo ulaziti u povezivanje pojedinih pitanja s još širim kontekstom traganjem za dubljim uzorcima. To ćemo pokušati u drugom radu.

Literatura

1. Baranović, B. (1994.) Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, Vol. XXV, No 3-4: 201-211.
2. Bogdanović, S. (1990.) *Obrazovanje - rijeka ponornica*, Andragoški centar, Zagreb.
3. Cacouault. M., Oeuvrard, F. (1995.) *Sociologie de l'education*, Paris, Editions La Decouverte.
4. Cindrić, M. (1995.) Učiteljstvo u svijetu, u: *Europska orijentacija hrvatskog školstva* (Ur. S. Antić), Zagreb, HPKZ, str. 99-115.
5. Crnković-Pozaić et al. (1994.) *Tržište rada u Hrvatskoj*, Ekonomski institut Zagreb.
6. Flere, S. (1990) Obrazovanje i društvene vrijednosti u kontekstu modernizacije, u: zbornik radova: *Modernost i modernizacija* (priredio R. Kalanj), Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, str. 119-132.
7. Hess, B.B. et al (1988.) *Sociology*, Third edition, New York, Macmillan Publishing Company.
8. Hilsum, S., Start, K. B. (1974.) *Promotion and careers in teaching*, Slough, National Foundation for Educational Research.
9. Hirschhorn, M. (1993.) *L'Ere des enseignants*, Paris, PUF.
10. Marsch, C. J. (1994.) *Kurikulum: temeljni pojmovi*, Zagreb, Educa.
11. Pilić, Š. (1995. a) Marginalije o obrazovanju nastavnika, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika*, (Ur. J. Milat), Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu, str. 94-100.
12. Pilić, Š. (1995. b) Ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika*, str. 133-146.
13. Puljiz, V. (1977.) *Eksodus poljoprivrednika*, Zagreb, Centar za sociologiju sela, grada i prostora, IDIS-a.
14. Sekulić, D. (1991.) *Strukture na izmaku: klase, sukobi i socijalna mobilnost*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
15. Vuković, I. (1995.) *Financiranje visokoškolskog obrazovanja u Europi: Ulaganje u ljudsku inteligenciju*, Zagreb, HPKZ.
16. Županov, J. (1995.) *Poslije potopa*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
17. Županov, J. (1994.) *Uboga škola, uboga država*, Slobodna Dalmacija od 20.05. str. 4.
18. ***: *Statistički ljetopis Hrvatske, za 1992., 1993. i 1994.*, Zagreb, Državni zavod za statistiku.

SOCIAL BACKGROUND AND CAREER MOBILITY OF TEACHERS

Summary

The paper presents some results of researching teaching profession on a random sample (N = 368) of class teachers and subject teachers in primary schools in Dalmatia. The aim is to learn the social structure and the mobility of primary school teachers. The data are assembled by a survey method assign for that purpose constructed questionnaire.

Socio-educational and socio-professional background of teachers is mostly from lower educated and social classes. Various aspects of teachers' career mobility including functional and international, as well as the subjective estimates of vertical mobility possibilities are analyzed. The intra organization mobility is low. The results carried out and commentated here should further on be compared and analyzed with the reports on secondary school teachers with us and similar researches in other communities.

*Poglavlje 2.***REGRUTIRANJE SREDNJOŠKOLSKIH PROFESORA
U POSTSOCIJALISTIČKOJ HRVATSKOJ***Sažetak*

U radu se iznosi samo dio rezultata (ulomak) iz šireg empirijskog istraživanja nekih obilježja nastavničke profesije. Istraživanje je obavljeno, metodom sociološke ankete, na reprezentativnom uzorku (N = 586) nastavnika srednjih škola, u tri dalmatinske županije (dubrovačkoj, splitskoj i šibenskoj) i to u sva četiri tipa srednjih škola (gimnazije, srednje tehničke i druge stručne, obrtničke (industrijske) i umjetničke škole).

Razmatra se pitanje iz kojih se društvenih grupa regrutiraju srednjoškolski profesori u hrvatskom društvu. Analiza pokazuje da se najveći broj srednjoškolskih profesora regrutira iz radničkih, službeničkih i poljoprivredničkih obitelji (i to baš tim redom). Usporedba sa socijalnim podrijetlom osnovnoškolskih nastavnika pokazuje neke razlike.

Ključne riječi:

regrutiranje profesora, obrazovanje roditelja, zanimanje roditelja, obrazovanje i zanimanje supružnika, tip naselja.

1. UVOD

Prije četiri desetljeća - 1956./57. školske godine - u Hrvatskoj je, u redovnim srednjim školama, djelovalo šest tisuća nastavnika (preciznije 6 187). U dvadesetak godina njihova je brojnost postupno rasla tako da se već pred dva desetljeća, tj. 1978./79. godine, njihov broj udvostručio (12 398). Najveći broj profesora srednjih škola javlja se 1981./82. kada ih je bilo 13 472; zatim njihovo gibanje stagnira i 1989./90. kreće se nešto ispod trinaest tisuća (12 885).

I broj srednjoškolaca porastao je u istom razdoblju oko tri puta: od 73 384 u 1956./57. školskoj godini na 205 860 učenika u 1989/90. godini. Također je i broj učenika na tisuću stanovnika u porastu i kretao se od osamnaest u početku naznačenog razdoblja do četrdeset i četiri u 1989./90. školskoj godini. (Podaci prema SLJH-92:367).

Prema tome, u navedenom se razdoblju za više od dva puta povećao broj srednjoškolskih nastavnika, za oko tri puta broj učenika (redovnih) srednjih škola i za dva i po puta broj učenika na tisuću stanovnika. Svi ti uzlazni trendovi u skladu su s istovremenim europskim kretanjima (*Cacouault et Oeuvrad 1995., Lesourne 1993., Vuković 1995., Pilić 1996.*).

Pustimo "eksploziju brojki", ona je više-manje poznata u kontekstu ekspanzije školstva i "booma" obrazovanja. A sam razvoj obrazovanja može se u širem društvenom

kontekstu objašnjavati teorijom modernizacije (Flere 1990., Županov 1995.). Ratna zbivanja od 1991. do 1995. u Hrvatskoj, uključujući i okupaciju značajnog dijela njena teritorija, svakako su utjecala i na rad srednjih škola. Školske godine 1996./97. bilo je u Hrvatskoj u 554 redovne srednje škole 12 003 nastavnika s punim radnim vremenom (full-time teachers) i 199 018 učenika (SLJH-98:417).

Vratimo se našim temeljnim pitanjima, *iz kojih se struktura regrutiraju* (javljaju) *srednjoškolski profesori? Iz kojih struktura* (socijalnih slojeva, stratuma, socioprofesionalnih skupina) *odnosno društvenih grupa?* (već prema tome koji se kriterij strukturiranja stratifikacijskog sistema suvremenih društava želi u analizi primijeniti). Je li porast nastavničkog tijela u hrvatskom društvu doveo i do promjena u socijalnom podrijetlu srednjoškolskih profesora?

Odgovorima na ova odgovaramo i na njima slična pitanja, npr. je li socijalno podrijetlo nastavnika podudarno sa socijalnom strukturom učenika, kakva je fleksibilnost tržišta rada u dijelu obrazovanja, koliko su zanimanja nastavničke profesije privlačna za mlade ljude. Što je sociološki još zanimljivije, važno je znati je li stratifikacijski sustav društva otvorenog ili zatvorenog karaktera.

Budući da nam to danas nije poznato, barem ne u odnosu na nastavnike srednjih škola, *problem našeg istraživanja* jest socijalno podrijetlo (regrutiranje) srednjoškolskih profesora.

2. METODOLOŠKA NAPOMENA

Cilj je ovom radu da iznese rezultate istraživanja o tome iz kojih se društvenih grupa regrutiraju srednjoškolski profesori u hrvatskom društvu.

Istraživanje je obavljeno *metodom ankete*, a instrument je upitnik. Prostorni obuhvat je tri dalmatinske županije: Dubrovačka, Splitska i Šibenska. Iz osnovnog skupa metodom slučajnog izbora anketirano je 600 nastavnika u sva četiri tipa srednjih škola (gimnazijama, srednjim stručnim, obrtničkim i umjetničkim školama) tamo gdje ove institucije djeluju. U ovom članku obrađeni su odgovori 586 profesora(ica).^{*} Škole su izabrane također metodom slučajnog izbora, uz prethodno grupiranje na primorski, zagorski i otočki pojas.

U ta tri karakteristična područja Dalmacije anketirani su profesori u srednjim školama u obalnom pojasu: Dubrovnik, Ploče, Makarska, Omiš, Split, Kaštela, Trogir i Šibenik; u

---

^{*} Dalje ćemo u tekstu pisati "profesor" iako pod tim podrazumijevamo srednjoškolske nastavnike i muškog i ženskog spola. Unutar te profesije žene su u izrazitoj većini.

kopnenom pojasu: Drniš, Knin, Sinj, Imotski, Vrgorac i Metković; te na otocima: Brač, Hvar, Vis i Korčula.

Uzorak je koncipiran tako da osigurava reprezentativnost i s obzirom na obilježja spola i s obzirom na činjenicu zastupljenosti različitih nastavnih predmeta u srednjim školama.

Ovdje se iznose neki osnovni rezultati istraživanja o načinu regrutiranja (obrasci regrutiranja) profesora srednjih škola koji rade u Dalmaciji i time se oni mogu uzeti kao reprezentativni za ovu veliku hrvatsku regiju u kojoj danas živi gotovo četvrtina pripadnika hrvatskog društva. Rezultati su, dakako, indikativni i za stanje nastavničke profesije u cijelom hrvatskom društvu.

3. REZULTATI I RASPRAVA

Prvo ćemo ukratko iznijeti rezultate istraživanja o obrazovnom i profesionalnom podrijetlu profesora srednjih škola u odnosu na njihove djedove po ocu. Ovi rezultati ujedno otkrivaju međugeneracijsku pokretljivost.

3.1. Socioobrazovno podrijetlo profesora

Tablica 1. Obrazovanje djeda po ocu

	OBRAZOVNI STRATUMI	N	%
1.	Nepotpuna osnovna škola	259	44,2
2.	Završena osnovna škola ili niža gimnazija	84	14,3
3.	Dvogodišnja ili trogodišnja stručna škola	45	7,7
4.	Srednja četverogodišnja škola	38	6,5
5.	Viša škola i fakultet	13	2,2
6.	Ne zna i bez odgovora	147	25,1
	UKUPNO:	586	100,0

Podaci iznijeti u Tablici 1. pokazuju da gotovo polovina djedova (po ocu), od kojih većina nije više među živima, naših profesora nemaju završenu ni osnovnu školu (44,2 % plus nepoznati dio iz 25 % "evazivnih" odgovora na ovo pitanje). Ako usporedimo podatak da svega dva posto djedova ima završenu visoku školu, višu školu i fakultet (uzevši ih zajedno) s činjenicom da srednjoškolski profesori, naravno, imaju završen fakultet, onda je - u terminologiji pokretljivosti - vjerojatno 98 posto profesora ostvarilo uzlaznu međugeneracijsku *obrazovnu pokretljivost*. Onih dva posto može se smatrati - opet u

obrazovnoj trogeneracijskoj pokretljivosti - imobilnima. Drukčije kazano svega u dva posto slučajeva radi se o samoregrutaciji "obrazovnog sloja".

S obzirom na obrazovnu stratifikaciju u društvu i na njihove djedove, današnji profesori su regrutirani: iz viših obrazovnih stratuma dva posto, iz srednjih četrnaest posto, a svi ostali iz nižih "obrazovnih slojeva" (i nepoznatih). Dakako, ovi podaci govore i o razvoju školstva i o dostupnosti obrazovanja, pa i o pojavi masovnog studija u vremenskom razmaku od tri uzastopne generacije.

Za razliku od obrazovne uzlazne pokretljivosti od nekoliko koraka u odnosu na očeva pretka (što je uočeno uvidom u Tablicu 1.) pogledajmo profesionalnu pokretljivost u odnosu na djedove u Tablici 2.

Tablica 2. Zanimanje djeda po ocu

	DRUŠTVENE GRUPE	N	%
1.	Poljoprivrednici	281	48,0
2.	Radnici	115	19,6
3.	Službenici	46	7,9
4.	Učitelji (odgojitelji i socijalni radnici)	6	1,0
5.	Stručnjaci	5	0,8
6.	Profesori	0	0,0
7.	Obrtnici	63	10,8
8.	Direktori	5	0,8
9.	Slobodne profesije	2	0,4
10.	Mali poduzetnici	5	0,8
11.	Veliki poduzetnici	1	0,2
12.	Ne zna i bez odgovora	57	9,7
	UKUPNO:	586	100,0

Gotovo je polovina profesora (48 %) imala djeda seljaka, jedna petina (20 %) radnika, svega desetina obrtnika (11 %) dok je tek svaki dvanaesti - trinaesti profesor imao djeda službenika. I ovi istraživački podaci govore nam da hrvatsko društvo pred tri generacije još nije bila zahvatila moderna industrijska stratifikacija.

Na temelju izvornih podataka iz upitnika možemo (i u Tablici 2.) vidjeti da ni jedan djed nije bio srednjoškolski profesor, a ispod jedan posto (0,9 %) stručnjak (s fakultetom). Ne može se, dakle, ni u užem niti u širem smislu, govoriti o (samo)reprodukciji društvene grupe profesora, za sada, u odnosu na očeva pretka, tj. djeda.

Preko dvije trećine (68 %) djedova su seljaci i radnici, a najmanje njih 80 posto jesu manualnih zanimanja.

Prema rezultatima istraživanja socijalnog podrijetla osnovnoškolskih nastavnika (Pilić, 1996.) redosljed visine podrijetla (rang) na pretpostavljenoj stratifikacijskoj ljestvici društva po društvenim je grupama jednak rangu podrijetla srednjoškolskih profesora. U strukturi djedova osnovnoškolskih nastavnika udio je poljoprivrednika i radnika veći, a udio službenika i obrtnika još manji nego u srednjoškolskih profesora.

I jedni i drugi postigli su - u odnosu na djedove - značajnu profesionalnu uzlaznu pokretljivost. Možda naznačeni podaci nemaju danas veću važnost od slike stanja kako je nekad bilo. Zato je sociološki zanimljivije analizirati obrazovno podrijetlo profesora s obzirom na obrazovnu strukturu njihovih roditelja (što je vidljivo iz Tablice 3.).

3.2. Obrazovna struktura roditelja srednjoškolskih profesora

Prije nego analiziramo obrazovnu i profesionalnu strukturu roditelja dužni smo jednu napomenu metodološke naravi. Dok smo, naime, obrazovanje djedova klasificirali u pet kategorija, a zanimanja u 11 društvenih grupa, dotle smo obrazovanje roditelja promatrali u šest, a zanimanja u 14 kategorija. Tu smo analitičku razliku, odnosno redukciju obrazovnih i profesionalnih kategorija kod generacije djedova, izvršili zbog razlika u razvijenosti društvene podjele rada i strukture zanimanja, kao i zbog razlika u stupnju razvoja školstva i skolarizacije u vremenskom rasponu koji razdvaja dvije, odnosno tri generacije u Hrvatskoj.

U svim je tablicama još i posebna, tj. zajednička kategorija: "nepoznato i bez odgovora" (b.o.). Uostalom, sve će to biti vidljivo i iz samih tablica.

Tablica 3. Obrazovanje roditelja srednjoškolskih profesora

OBRAZOVNI STRATUMI		Očevi		Majke	
		N	%	N	%
1	Nepotpuna osnovna škola	92	15,7	161	27,4
2	Završena osnovna škola	112	19,1	178	30,4
3	Srednja škola za proizvodna zanimanja	152	26,0	75	12,8
4	Srednja škola za administrativna zanimanja	64	10,9	106	18,1
5	Viša škola	74	12,6	36	6,1
6	Fakultet (umjetnička akademija)	71	12,1	18	3,1
7	Ne zna i bez odgovora	21	3,6	12	2,1
UKUPNO:		586	100,0	586	100,0

Obrazovno podrijetlo profesora ukratko ćemo razmotriti posebno u odnosu na očeve a posebno u odnosu na majke.

U današnjoj *strukturi očeva* najbrojnija je skupina sa završenom srednjom školom (37 %) i to tako da su unutar te grupe dva i pol puta brojniji očevi sa školom za tzv. proizvodna zanimanja od očeva sa srednjom školom za administrativna zanimanja. Također preko jedne trećine očeva (35 %) ima osnovnu školu i niže (manje) od osnovne škole. Na trećem je mjestu, po brojnosti, grupa očeva - jedna četvrtina (25 %) sa završenom višom školom i fakultetom (uzevši ih zajedno). Ako usporedimo fakultetski obrazovane profesore s oko dvanaest posto njihovih očeva koji su završili fakultet (usporedi Tablicu 3.), onda se može reći da ih je toliko - u međugeneracijskoj pokretljivosti - imobilno, a 85 posto uzlazno mobilno. Iako je samoregrutacija fakultetskog obrazovnog sloja šest puta brojnija u odnosu na očeve nego u odnosu na djedove, ipak se radi samo o nešto više od desetine profesora (12 %).

Obrazovna *struktura majki* profesora hrvatskih srednjih škola niža je od obrazovne strukture očeva. Preko četvrtine majki nema ni osnovnu školu (27,5 %). A ako im pridodamo i one s osnovnom školom, tada više ni svaka druga majka nema više školovanje od osnovnog. Dakle, najbrojnija je skupina profesora čija majka ima osnovnu školu i niže od toga (58 %). Ispod jedne trećine majki ima završenu neku od srednjih škola (31 %), od čega su nešto zastupljenije administrativne škole, za razliku od očeva u kojih su češća "proizvodna" zanimanja. Tek svaki jedanaesti profesor ima majku koja je uspjela završiti višu školu ili fakultet (9 %).

Kao što se u literaturi često govori o profesionalnoj pokretljivosti u društvu isto se tako može govoriti i o obrazovnoj pokretljivosti. U odnosu na svoje majke njihove su kćeri i sinovi (srednjoškolski profesori) postigli međugeneracijsku uzlaznu obrazovnu pokretljivost, najmanje u 95 posto slučajeva, i to pokretljivost od nekoliko koraka, kako u odnosu na majke, tako - kao što smo već naveli - i u odnosu na očeve, zahvaljujući niskom obrazovnom podrijetlu, s jedne strane, te povećanom stupnju skolarizacije i strukturalnim promjenama hrvatskog društva u drugoj polovini 20. stoljeća, s druge strane.

3.3. Profesionalna struktura roditelja srednjoškolskih profesora

Tablica 4. Zanimanje roditelja srednjoškolskih profesora

DRUŠTVENE GRUPE		Očevi		Majke	
		N	%	N	%
1.	Nezaposleni	2	0,3	9	1,5
2.	Domaćice	-	-	308	52,7
3.	Umirovljenici	174	29,7	90	15,4
4.	Poljoprivrednici	62	10,6	10	1,7
5.	Radnici	135	23,1	46	7,9
6.	Službenici	81	13,8	60	10,2
7.	Učitelji	9	1,5	20	3,4
8.	Stručnjaci	16	2,7	5	0,8
9.	Profesori	18	3,1	9	1,5
10.	Obrtnici	24	4,1	4	0,7
11.	Direktori	24	4,1	2	0,3
12.	Slobodne profesije	4	0,7	0	0,0
13.	Vlasnici firmi - do 10 zaposlenih	0	0,0	0	0,0
14.	Vlasnici firmi - preko 100 zaposlenih	0	0,0	0	0,0
15.	Ne zna i bez odgovora	37	6,3	23	3,9
UKUPNO:		586	100,00	586	100,00

Umirovljenici su najbrojnija skupina u strukturi očeva srednjoškolskih profesora i zastupljeni su s trideset posto. Budući da su umirovljenici (prethodno bili) svih mogućih zanimanja (i radnih mjesta), ipak se može pretpostaviti da je među njima najviše radničkih i sličnih manualnih zanimanja.

Radnici predstavljaju gotovo četvrtinu (23 %) među očevima, a poljoprivrednici jednu desetinu (oko 11 %). Dakle, radničkog i seljačkog podrijetla više je od trećine (34 %), a ako tome pridodamo i umirovljenike, onda je poznato socijalno podrijetlo za dvije trećine srednjoškolskih profesora.

Oko jedne četvrtine srednjoškolskih profesora ipak je nemanualnog podrijetla, ako u nemanualna zanimanja uvrstimo sve službenike, učitelje i profesore, stručnjake i direktore te pripadnike slobodnih profesija (oni svi zajedno čine oko 26 % očeva). Zanimljivo je da među očevima nema ni jednog iz društvenih grupa vlasnika firmi (iako to, naravno, kao ni direktor nije zanimanje).

Posebno smo, u analitičke svrhe, izdvojili učitelje (i uključili u tu kategoriju još i odgojitelje i socijalne radnike) te profesore da bismo mogli sagledati samoreprodukciju društvenih grupa, a u ovome konkretnom slučaju samoregrutaciju srednjoškolskih profesora kao društvene grupe.

Ako uzmemo zajedno nastavničku profesiju [tj. oba zanimanja: učitelje (1,5 %) i profesore (3,1 %)] među očevima, tada vidimo da samoobnavljanje imamo u nešto ispod pet posto slučajeva. Drugim riječima, tek svakom dvadeset i drugom profesoru i otac je (bio) profesor ili učitelj. Dakle, malobrojni su oni profesori koji su slijedili zanimanje svojih očeva. Detaljnim pregledom Tablice 4. vidljivo je da su profesori u velikom broju regrutirani iz društvenih grupa koje su niže rangirane od njih samih na imaginarnoj stratifikacijskoj ljestvici hrvatskog društva.

Što se tiče profesionalne pokretljivosti današnje generacije srednjoškolskih profesora u postsocijalističkoj Hrvatskoj u odnosu na generaciju njihovih očeva može se također ustvrditi da su profesori ostvarili profesionalnu međugeneracijsku uzlaznu pokretljivost. Za preciznije zaključivanje o stvarnoj socijalnoj promociji i socijalnoj mobilnosti nedostaju empirijska istraživanja o stvarnom današnjem materijalnom položaju (uključivo npr. i vlasništvo ne/unosnih dionica), društvenoj moći i društvenom ugledu pojedinih društvenih grupa, odnosno o procesima stratifikacije u tranzicijskom hrvatskom društvu. Bez takvih istraživanja mi možemo samo navesti ono što i većina drugih analitičara ističe da je na vrhu socijalne piramide hrvatskog društva u tranziciji mali postotak, tanki sloj "novopečenih" bogataša nasuprot masi osiromašenog stanovništva. Ako pođemo od te hipoteze, pitanje je jesu li npr. kćerka zidara zato što je profesorica ili pak sin seoskog trgovca stoga što je gimnazijski profesor - u današnjem socio-ekonomskom kontekstu - uopće ostvarili društvenu promociju ili silaznu društvenu pokretljivost.

No, pogledajmo profesionalnu strukturu majki profesorskog tijela (što pokazuje ilustrira desni dio Tablice 4.). Među majkama najzastupljenija je skupina "najiracionalnijeg zanimanja na svijetu", tj. domaćica (Županov, 1995.). Više nego svaki drugi profesor ima majku domaćicu (53 %). Dakle, domaćice su najbrojnije u socijalnoj strukturi majki, potom slijede umirovljenice (15%) i službenice (oko jedne desetine) te radnice (8 %).

I među majkama nastavnička je grupa zastupljena s oko pet posto.

Ukratko: socioprofesionalno podrijetlo srednjoškolskih profesora s obzirom na zanimanje majke omogućilo je *profesionalnu* međugeneracijsku vertikalnu uzlaznu pokretljivost. Vrlo su rijetke majke - stručnjaci, direktori, pa i obrtnici, a među vlasnicima poduzeća nema ni jedna. Dakle, ni jedan profesor - iz našeg uzorka - nije kapitalističkog podrijetla, čak ni "sitnoburžuskog" ni po "babi" ni po majci!

Rezultati istraživanja pokazuju da se srednjoškolski profesori - barem oni koji rade u Dalmaciji - regrutiraju iz nižih obrazovnih slojeva, pretežno iz manualnih društvenih grupa, ali (1/4) i iz nemanualnih, uglavnom iz donjih dijelova zamišljene ljestvice društvenih grupa.

Budući da se nastavničkom profesijom, kao predmetom istraživanja, pored sociologije profesija bavi, što je i razumljivo, i sociologija obrazovanja, treba imati na umu da ova druga znanstvena disciplina u istraživanju pokretljivosti nastavnika (i sličnih pitanja) uzima u obzir još neke momente (Pilić, 1996).

3.4. Obrazovna i profesionalna struktura supružnika

Jedan od tih momenata jest i bračni status, odnosno promatranje (shvaćanje) braka kao mogućeg kanala društvene promocije i pokretljivosti. Stoga ćemo u ovu analizu pored obrazovne uključiti i profesionalnu strukturu supružnika srednjoškolskih nastavnika.

Tablica 5. Obrazovanje supružnika

	OBRAZOVNI STRATUMI	N	%
1.	Nepotpuna osnovna škola	0	0,0
2.	Završena osnovna škola	3	0,6
3.	Srednja škola za proizvodna zanimanja	82	17,6
4.	Srednja škola za administrativna zanimanja	55	11,8
5.	Viša škola	91	19,6
6.	Fakultet (visoka škola, umjetnička akademija)	228	49,1
7.	Ne zna i bez odgovora	6	1,3
	UKUPNO:	465	100,0
	neoženjeni/neudate	121	

Svaki drugi srednjoškolski profesor, od onih koji su u braku, ima fakultetski obrazovanog bračnog druga ili družicu (49%).

Oko 29 posto supružnika ima završenu srednju školu (kao najviši stupanj obrazovanja), pri čemu su zastupljeniji supružnici sa školama za tzv. proizvodna zanimanja. Svaki peti srednjoškolski profesor ima supružnika ili supružnicu s višom školom (oko 20 %).

Omogućuju li nam istraživački podaci prikazani u Tablicama 5. i 6. odgovor na već postavljeno pitanje: Je li brak profesorima omogućio društvenu promociju, odnosno je li im poslužio kao kanal društvene pokretljivosti?

Već iznijeti nalaz o tome kako svaki drugi profesor za supružnika ili supružnicu imaju fakultetski obrazovnu osobu, kao što su i oni sami, svjedoči zapravo o tome da ih je - u terminologiji društvene pokretljivosti - samo sklapanje braka učinilo imobilnima. Nisu se, što se tiče "obrazovnog statusa", pomjerali s pomoću supružnika ni uzlazno ni silazno na stratifikacijskoj ljestvici u dimenziji obrazovanja. Ona je druga polovina profesorskog tijela

"podigla" status na stratifikacijskoj ljestvici u dimenziji obrazovanja svojim supružnicima sa višom, srednjom i osnovnom školom.

Značajnije je od prethodnog istaći činjenicu da manji stupanj obrazovanja od fakultetskog ne predstavlja socijalnu barijeru za sklapanje braka. Ovo, međutim, ne vrijedi nikako, ili gotovo nikako, za one s nepotpunom ili samo sa završenom osnovnom školom. U odnosu na tu obrazovnu kategoriju profesori pokazuju najveću moguću socijalnu distancu - mjerenu posredstvom već sklopljenog braka, odnosno obrazovanjem supružnika. Veličina ove distance govori o nepropusnoj intergrupnoj granici između profesora i neškolovanih. Možda treba istaći da je distanca prema kategoriji s višom školom nešto izraženija nego prema kategoriji sa srednjom školom (ako uzmemo zajedno "proizvodne" i "administrativne").

Tablica 6. Zanimanje supružnika

	DRUŠTVENE GRUPE	N	%
1.	Nezaposleni	33	7,1
2.	Domaćice	5	1,1
3.	Student(ica)	3	0,6
4.	Umirovljenici	17	3,7
5.	Poljoprivrednici	0	0,0
6.	Radnici	54	11,6
7.	Službenici	102	21,9
8.	Učitelji	22	4,7
9.	Stručnjaci	102	21,9
10.	Profesori	56	12,1
11.	Obrtnici	18	3,9
12.	Direktori	25	5,4
13.	Slobodne profesije	9	1,9
14.	Mali poduzetnici	7	1,5
15.	Veliki poduzetnici	0	0,0
16.	Nepoznato	12	2,6
	UKUPNO:	465	100,0
	neoženjeni/neudate	121	

Zanimanje supružnika ilustrira Tablica 6., iz koje je odmah vidljivo da su po jednu petinu (i nešto iznad toga, tj. po 22 %) u strukturi zanimanja službenici (sa srednjom stručnom spremom) i stručnjaci (s fakultetom). Poslije tih dviju, po brojnosti najvećih skupina, slijede supružnici pripadnici iste profesije: profesori i učitelji (zajedno 16,8 %). Potom je nešto iznad desetine supružnika radničkog zanimanja.

Poljoprivrednika kao ni velikih poduzetnika nema među supružnicima. Svaki stoti srednjoškolski profesor ima suprugu domaćicu, a svaki 155. profesor za bračnog druga ima studenticu, odnosno studenta.

Socijalna distanca između profesora (srednjih škola) kao društvene grupe i društvene grupe koju sačinjavaju "tajkuni" (u Tablici 6. nazvanih "veliki poduzetnici") te one grupe u kojoj su seljaci (u tablici označeni kao poljoprivrednici) posve je podjednaka. I bez detaljnije analize obrazaca sklapanja brakova profesora potpuno je jasno da u naših ispitanika uopće ne postoje tipovi braka između njih i tajkuna te između profesora i seljaka. Nije zabilježen ni tip braka s učenikom(icom) što se, dakako, moglo i očekivati s obzirom na etički kodeks nastavničke profesije. Socijalna distanca između profesorske grupe i svih ostalih društvenih grupa indikativna je i za društveni ugled nastavničke profesije.

Postoji disperzija prema gotovo svim ostalim grupama zanimanja, ali je koncentracija supružnika prema zanimanju u tri - četiri grupe: stručnjaci, službenici, nastavnici i radnici. Oni predstavljaju 72 posto svih supružnika srednjoškolskih profesora.

Svaki dvadeseti supružnik spada u grupu direktora i ako im pridodamo pripadnike slobodnih profesija, malih poduzetnika (do 10 zaposlenih) i možda pokojeg stručnjaka (koji možda zauzima visoki rang po materijalnom bogatstvu, društvenoj moći i ugledu) ni tada niti 10 posto profesora nije se "okoristilo" brakom kao kanalom socijalne promocije i pokretljivosti.

4. DODATAK

4.1. Tip naselja i odnos domicilnih i doseljenih profesora

S obzirom na činjenicu da je prostorna pokretljivost umnogome indikator i socijalnog podrijetla i društvene pokretljivosti određenih društvenih grupa to smo u tekst uključili i osvrt na rezidencijalna obilježja profesorske profesije.

Tablica 7. Tip naselja u kojem žive profesori

	TIP NASELJA STALNOG BORAVKA	N	%
1.	Gradsko naselje	409	69,8
2.	Prigradsko naselje	83	14,2
3.	Seosko naselje	52	8,9
4.	Nepoznato i b.o.	42	7,1
	UKUPNO:	586	100,0

Današnji profesori hrvatskih srednjih škola žive uglavnom u urbanim naseljima što se moglo i očekivati s obzirom na mrežu srednjih škola u prostoru. Iako su sve škole smještene u gradskim središtima i koncentrirane u velikim gradovima, ipak je svaki jedanaesti profesor stalno nastanjen na selu. Srednjoškolski profesori, kao društvena grupa, po mjestu stanovanja disperzirani su, doduše, u sva tri tipa naselja, ali su izrazito koncentrirani u gradskima (70 %).

Tablica 8. *Struktura doseljenih i nedoseljenih*

	MIGRANTI - AUTOHTONOST BORAVKA	N	%
1.	Doseljenici	285	48,6
2.	Nisu doselili	300	51,2
3.	Bez odgovora	1	0,2
	UKUPNO:	586	100,0

Odnos autohtonog i doseljenog profesorskog tijela otprilike je podjednak, s laganom prevagom domicilnih profesora (što pokazuje Tablica 8.).

I posljednje pitanje koje smo u ovom radu obradili jest pitanje koje je postavljeno samo onima koji su se doselili u današnje stalno mjesto boravka (teritorijalna ili geografska pokretljivost) a odnosilo se na tip naselja iz kojega su se doselili u sadašnje.

Tablica 9. *Tip naselja iz kojega su se doselili (u sadašnje mjesto boravka)*

	TIP NASELJA IZ KOJEG SU DOSELILI	N	%
1.	Gradsko naselje	152	53,3
2.	Prigradsko naselje	35	12,3
3.	Seosko naselje	97	34,1
4.	Bez odgovora	1	0,3
	UKUPNO:	285	100,0

Tablica 8. pokazala je da gotovo polovicu današnjih profesora srednjih škola (tj. gimnazija, tehničkih i drugih stručnih škola, obrtničkih i industrijskih, te umjetničkih škola) ili točnije 49 posto čine migranti. Ta je migrantska populacija natpolovično (53 posto) - u svojoj strukturi - pristigla iz gradskog tipa naselja (najčešće iz manjih i srednjih gradova u velike) a jednom trećinom (34 %) iz ruralnih naselja. Determinante ovih migracijskih procesa svakako su zapošljavanje, ali i prethodno mjesto školovanja profesora, mogućnosti školovanja njihove djece i sl. Trećina profesora podrijetlom sa sela među "došljacima", čak kad im se pridoda i dio emigranata iz prigradskih naselja (koja su nekima poslužila kao

prijelazno mjesto boravišta iz seoskog u gradski tip naselja) svjedoči već o činjenici da (dalmatinsko) selo, zbog svoje izmijenjene demografske i socijalne strukture, nije više nepresušni izvor kadrova za prosvjetu. (Usporedi Tablicu 9.).

5. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Istraživanje o tome iz kojih se društvenih grupa regrutiraju srednjoškolski profesori provedeno je u Dalmaciji (N=586) te se i rezultati odnose prvenstveno na tu regiju mediteranske Hrvatske, ali mogu poslužiti i više nego indikator i za ostale dijelove Hrvatske.

Rezultati empirijskog istraživanja pokazali su:

1. Da su današnji zaposleni profesori srednjih škola u odnosu na njihove djedove (po očevoj liniji) ostvarili, u visokim stopama od nekoliko koraka, i obrazovnu (98 %) i profesionalnu (preko 80 %) međugeneracijsku uzlaznu pokretljivost. Značaj ove trogeneracijske pokretljivosti za same profesore ništa ne umanjuje činjenica da je u dobroj mjeri riječ o strukturalnoj mobilnosti kao rezultatu promjena u sastavu hrvatskog društva tijekom njegove modernizacije, uglavnom, u drugoj polovici 20. stoljeća.

2. Da je, sudeći prema obrazovnoj strukturi roditelja srednjoškolskih profesora današnje nastavničko tijelo u srednjim školama regrutirano: (a) po svojim očevima, iz srednjih (37 %) i nižih (35 %) te viših (25 %) obrazovnih stratuma. Pa ipak, na stratifikacijskoj ljestvici u dimenziji obrazovanja, 85 posto profesora obrazovnim kanalom postiglo je vertikalnu (uzlaznu) međugeneracijsku pokretljivost, ako je mjerimo usporedbom s obrazovanjem očeva; (b) po svojim majkama, regrutirani su iz nižih obrazovnih stratuma (58 %), iz srednjih (31 %) te iz viših (9 %).

Ako za uporišne točke analize uzmemo obrazovanje očeva i majki te obrazovanje njihovih kćeri i sinova profesora onda, kao što smo vidjeli, proizlazi da su 85 posto profesora u odnosu na očeve ostvarili uzlaznu međugeneracijsku obrazovnu pokretljivost, a u odnosu na majke još i više - preko 95 posto. Ovakva međugeneracijska obrazovna pokretljivost izrazito velikog opsega rezultat je razvoja školstva, demokratizacije i dostupnosti obrazovanja, povećanog stupnja skolarizacije i povećanja obrazovnih šansi pripadnih svih socijalnih grupa hrvatskog društva, unatoč prisutnim nejednakostima i u obrazovanju i u društvu u proteklim desetljećima.

3. Za sociološku analizu još je značajnija spoznaja o obrascima regrutacije te disperziji i koncentraciji podrijetla nastavničke profesije po društvenim grupama.

Preko trećine profesorskog tijela (34 %) regrutirano je iz radničkih i seljačkih obitelji (gledajući zanimanje, odnosno očevo radno mjesto). Nešto manje od trećine (30 %) sinovi su i kćeri umirovljenika, za koje smo pretpostavili da su, dok su bili zaposlenici pretežno obavljali manualne poslove. Pa ipak, oko četvrtine srednjoškolskih profesora regrutirano je iz nemanualnih društvenih grupa.

Više od polovine profesora, po majci, dolazi iz grupe domaćica (53 %), zatim iz umirovljeničke (15 %), a tek onda iz službeničke (10 %) i radničke (8 %) grupe.

4. Empirijske činjenice pokazale su da se kod naših profesora radi i o međugeneracijskoj profesionalnoj pokretljivosti, dakako, vertikalnoj uzlaznoj, na pretpostavljenoj hijerarhijskoj ljestvici društvenih grupa. Zbog nedostatka drugih empirijskih istraživanja o procesima društvene stratifikacije, brojnosti, bogatstvu, moći i ugledu u društvu ostalih socijalnih stratumata, nije moguće preciznije zaključivanje o društvenim procesima i njihovoj dinamici, pa tako i o stvarnoj društvenoj pokretljivosti (o kojoj se inače u sociologiji najčešće zaključuje na temelju profesionalne pokretljivosti). Međutim, za sociološku konstrukciju zbilje hrvatskog društva u tranziciji možda i nije prijeko potrebna sociološka imaginacija.

5. Naša, više-manje arbitražna, hijerarhija društvenih grupa (naročito u tablicama 2., 4. i 6.) ipak kazuje da među roditeljima, kao ni među supružnicima profesora, nema "tajkuna". Jednako tako kazuje da se samoregrutiranje (samoreprodukcija) profesora kao društvene grupe odvijalo u samo pet posto slučajeva. Toliko je, naime, bilo i majki i očeva u nastavničkoj profesiji, tako da se po obrascu samoobnavljanja regrutira svega pet posto profesora.

6. Obrazovna struktura supružnika pružila je sliku po kojoj je gotovo jedna polovina profesora nastojala uskladiti rang obrazovanja bračnog druga sa svojim (kristalizirani položaji). Druga polovina je podijeljena na nešto brojniju grupu supružnika sa srednjom školom (29 %) i onu s višom (20 %).

Granice između profesora i drugih obrazovnih stratumata uglavnom su propusne, prelazne, ali su potpuno zatvorene i neprelazne, što se braka tiče, prema stratumu bez osnovne škole i s nepotpunom osnovnom školom, pa i prema onima iz osnovnoškolskog stratumata. Otvorenost granice ima veću propusnu moć prema srednjem nego prema višem

obrazovnom stratumu, a unutar srednjeg stratuma prema onima s tzv. proizvodnim zanimanjima.

7. Supružnici, prema zanimanju (radnom mjestu) dolaze podjednako (po 22 %) iz grupe službenika i iz grupe stručnjaka. Nastavnička je profesija zastupljena s oko 17 posto, a radništvo s oko 12 posto među supružnicima. Granica između profesorske grupe i drugih grupa nije potpuno zatvorena izuzev prema učenicima, poljoprivrednicima i velikim poduzetnicima (tj. vlasnicima pretvorbenih poduzeća, "tajkunima"), nešto je propusnija prema nezaposlenima, direktorima i umirovljenicima nego prema (slobodnim) profesionalcima, malim poduzetnicima i domaćicama.

Socijalna distanca, između profesora kao sastavnog dijela inteligencije, odnosno između njih kao grupe i društvenih grupa koje sačinjavaju tajkuni i seljaci, mjerena posredstvom (već) sklopljenog braka, krajnje je velika, odnosno najveća moguća.

8. Po svojim prebivališnim obilježjima srednjoškolski profesori koncentrirani su u urbanim središtima. "Starosjedioci" (autohtonost boravka) za nijansu prevladavaju nad "došljacima" (51 : 49). Među imigrantima opet većinu predstavljaju pridošli iz grada, a doseljenici iz ruralnih naselja čine jednu trećinu.

9. Ovo istraživanje odgovorilo je na temeljno postavljeno pitanje: Iz kojih se društvenih grupa regrutiraju srednjoškolski profesori? U svom izrazito većinskom dijelu regrutiraju se iz manualnih društvenih grupa, a u manjinskom, tj. samo jednom četvrtinom, iz nemanualnih društvenih grupa. Profesionalno samoobnavljanje nađeno je samo kod jedne dvadesetine.

Međutim, na pitanja o promjenama unutar socijalne strukture profesorskog tijela, kao i na pitanje koliko ono odgovara socijalnoj strukturi učenika srednjih škola, u ovom tekstu nije bilo moguće odgovoriti iz prostog razloga što istraživanja o tim strukturama naprosto nema. I rezultati ovdje prikazanog empirijskog istraživanja o obrascima regrutacije (socijalnom podrijetlu) srednjoškolskih profesora jedini su prilog u hrvatskoj sociologiji o tom značajnom, a do sada potpuno neistraženom, problemu.

10. Podaci anketnog istraživanja kojima raspolažemo donekle omogućuju da sagledamo promjene u obrascima regrutiranja po dobnim skupinama profesora (npr. najmlađi - najstariji). Precizniju tipologiju podrijetla profesora, regrutiranje po dobnim skupinama kao i razlike prema spolnoj pripadnosti donijet ćemo na drugom mjestu.

Literatura

1. Ballantine, J. H. (1993.) *The Sociology of Education: A systematic analysis*, 3rd ed. Prentice Hall, Englewood Cliffs.
2. Baranović, B. (1994.) Promjene obrazovnog diskursa u postsocijalističkoj Hrvatskoj, *Revija za sociologiju*, Vol. XXV, No 3 - 4: 201 - 211.
3. Cacault, M., Oeuvrad, F. (1995.) *Sociologie de l' education*, Paris, Editions La Decouverte.
4. Cindrić, M. (1995.) *Profesija učitelj u svijetu i u Hrvatskoj*, Persona, Zagreb.
5. Crnković - Pozaić et al. (1994.) *Tržište rada u Hrvatskoj*, Ekonomski institut Zagreb.
6. Flere, S. (1990.) Obrazovanje i društvene vrijednosti u kontekstu modernizacije, u: Zbornik radova: *Modernost i modernizacija* (priredio R. Kalanj), Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske, str. 119 - 132.
7. Hess, B. B. et al (1988.) *Sociology*, Third edition, New York, Macmilan Publishing Company.
8. Hilsum, S., Start, K. B. (1974.) *Promotion and careers in teaching*, Slough National Foundation for Educational Research.
9. Hirschhorn, M. (1993.) *L 'Ere des enseignants*, Paris, PUF.
10. Marsh, C. J. (1994.) *Kurikulum: temeljni pojmovi*, Zagreb, Educa
11. Meighan, R. (1996.) *A Sociology of Educating*, 2nd ed. Cassel Educational Ltd. London.
12. Pilić, Š. (1995.) Ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika*, (Ur. J. Milat), Fakultet prirodoslovno - matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu, str. 133 - 146.
13. Pilić, Š. (1996.) Socijalno podrijetlo i karijerna mobilnost nastavnika, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo* (Ur.: H. Vrgoč), Hrvatski pedagoško- književni zbor, Zagreb.
14. Pilić, Š., Vujević, D. (1998.) Socijalna struktura studenata na nastavničkim fakultetima, *Školski vjesnik*, Vol. 47, No 1: 43 - 58.
15. Sekulić, D. (1991.) *Struktura na izmaku: klase, sukobi i socijalna mobilnost*, Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske.
16. Vuković, I. (1995.): *Financiranje visokoškolskog obrazovanja u Europi: Ulaganje u ljudsku inteligenciju*, Zagreb, Hrvatski pedagoško književni zbor
17. Županov, J. (1995.): *Poslije potopa*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
18. *Statistički ljetopis Hrvatske*, za 1992., 1993. i 1994. Zagreb, Državni zavod za statistiku.
19. *Statistički ljetopis 1998.*, Državni zavod za statistiku, Zagreb, listopad 1998.

HIGH SCHOOL TEACHERS' RECRUITMENT

Summary

This paper reflects some of the results (a segment) from a broader empirical research of some features that are connected with a teaching profession. A research was conducted with a sociological query method, on a representative specimen (N = 586) of high school teachers, in three Dalmatian districts (a district of Dubrovnik, Split and Šibenik), including all four types of high schools (gymnasiums, professional high schools, industrial high schools and artistic high schools).

This question is dealt with: From which social groups are high school teachers recruited in Croatian society? An analysis shows that high school teachers are predominantly recruited from worker's, civil servant's and agricultural families, respectively. A comparison with a social background of primary school teachers shows some differences.

Key words:

teachers' recruitment, parents' education, parents' occupation, education and occupation of a spouse, a type of settlement.

*Poglavlje 3.***DRUŠTVENI UGLED PROFESIJE UČITELJ:
PRIMJER JEDNOG TRANZICIJSKOG DRUŠTVA**

*"Ništa toliko ne obilježava čovjeka
kao njegovo zanimanje. Svakodnevni
posao uvjetuje način života".*

Edmond Goblot

Sažetak

U radu su prikazani samo neki rezultati jednog empirijskog istraživanja o ugledu nastavničke profesije u suvremenom hrvatskom društvu. Istraživanje je provedeno u Slavoniji i Dalmaciji na uzorku različitih društvenih skupina. Rezultati se prikazuju u 14 preglednih tablica uz analitičke komentare. Prema rezultatima može se konstatirati (iako postoje i značajne razlike među pojedinim društvenim skupinama) da učitelji imaju srednji ugled u društvu: veći kod ispitanika niže razine obrazovanja, kod roditelja predškolske djece i u ruralnim sredinama, mali i srednji ugled imaju među svojim kolegama (srednjoškolskim profesorima) i među studentima (budućim učiteljima).

1. UVOD

Zašto baš istražujem problem društvenog ugleda učitelja u hrvatskom društvu?

Radeći sa studentima, uz ostalo, temu: Sociologija nastavnika (gdje treba raspravljati o društvenom položaju, ulozi itd. nastavnika kao društvene grupe i sastavnog dijela sloja inteligencije), osjetili smo nedostatak domaćih istraživanja o društvenom položaju, ulozi u društvu, a naročito društvenom ugledu nastavnika kao socioprofesionalne skupine. Sve se to još i više odnosi na profesiju učitelj i njen ugled u društvu

U radu se iznose neki rezultati šireg empirijskog istraživanja o ugledu nastavničke profesije (učitelj, nastavnik, profesor) a koji se odnose na ugled učitelja u suvremenom hrvatskom društvu. Dakle, ovdje se iznose samo neki rezultati istraživanja o društvenom ugledu profesije učitelj.

Polazna nam je osnova da je hrvatsko društvo - društvo u tranziciji (promjena karaktera vlasništva, političkog sustava itd.) te da je i stoga potrebno istražiti ima li razlika u vrednovanju ugleda učitelja u društvu ranije (tj. prije promjena 1990. godine) i danas. Takve se promjene, u sociološkoj literaturi, smatraju društvenim promjenama velikih razmjera (u sustavu proizvodnje, u državnom i političkom sustavu u cjelini, u podsistemima kao što su odgojno-obrazovni, ideološki, vrijednosni itd.).

Izvan je granica ovoga rada zalaženje u bilo kakvu kritičku analizu takvih procesa. No, u znanstvenoj, a i široj javnosti, nije sporno da je i suvremeno hrvatsko društvo - kao i niz srednjo - i istočnoevropskih društava - društvo u tranziciji.

Društvenu stratifikaciju definiramo kao poseban oblik društvene nejednakosti koje uključuje hijerarhiju slojeva ili društvenih skupina (koje su rangirane jedne iznad drugih, tj. jedne su više, druge niže). Rangirane su, najčešće, na osnovi količine moći, ugleda⁶ i bogatstva. Pritom se pretpostavlja da pripadnici određene skupine - u ovom slučaju socioprofesionalne skupine nastavnika - imaju sličan (ili jednak) društveni položaj, svijest o zajedničkom identitetu, sličan način i stil života, zajedničke interese itd.

- Nejednake pozicije zanimanja i profesija u društvu mogu se sociološki interpretirati i kao jedan aspekt ili jedna dimenzija stratifikacije koja postoji u društvenoj stvarnosti.

- S obzirom na situaciju na tržištu rada pojedine profesije nemaju dovoljno kontrole nad tržišnom situacijom vlastite struke. Posljedica toga jesu niža primanja. Znači, neke (skupine zanimanja koje imaju kakav-takav status) profesije nisu u stvari temeljito profesionalizirane, za razliku od drugih koje su jače profesionalizirane. To se može ilustrirati odnosom učiteljske i liječničke profesije (*Parry and Parry 1976.*).

- Postoji u literaturi više različitih definicija učitelja. Tako npr. najmanje jedan pun tucet definicija pojma *učitelj* donosi V. Strugar u knjizi: *Biti učitelj* (*Strugar, 1993. : 10-11*).

- Dakako da je i *ugled* poput moći i bogatstva nejednako raspodijeljen među "društvenim stratama" koji se definira kao količina poštovanja ili časti što ih društvo iskazuje prema - u ovom slučaju - zanimanju ili profesiji (a ne ličnosti).

- Nastavnički, odnosno učiteljski poziv sve se više profesionalizira u suvremenim (industrijskim i postindustrijskim društvima) ali istodobno i feminizira⁷ te uživa različit ugled kod pripadnika različitih društvenih skupina.

Status učitelja - bar jednim dijelom - povezan je i s društvenim ugledom (kao npr. i s nagrađivanjem i sl.).

"Ugled profesije skupni je indikator općeg položaja neke profesije u društvu" (*Ž. Šporer, 1985. : 186*).

Za razliku od poštovanja koji ovisi o pojedincu, društveni ugled zanimanja/profesije - u sociološkoj terminologiji - odnosi se zapravo na to kako na određeno zanimanje ili profesiju gleda društvo.

⁶ "Ali ugled ovisi o dohocima, potrošnji, zaposlenju, profesiji, stanu ukratko o skupu determinanata koje simboliziraju položaj subjekta u proizvodnom procesu." (*F. Bourricaud, 1966. : 383*).

⁷ Žene sve više dominiraju u tzv. profesijama osobnih usluga. Međutim, istraživanja pokazuju da postoji - kao što ukazuje Željko Šporer - "negativna korelacija između prestiža profesije i zastupljenosti žena u profesijama" (*Šporer, 1990. : 128*).

Ako naš poznanik npr. kaže: "Moj je sin liječnik-specijalista" ili pak susjed: "Moja je kći sveučilišni profesor", to ima posve različitu konotaciju nego ako nam izjave: "Moj je sin konobar" ili pak: "Moja je kći sobarica".

Ugled, dakle, ne ovisi o pojedincu koji obavlja neko zanimanje jer je riječ o zanimanju, a ne o njegovu nositelju. (Druga je stvar što istaknuti pojedinci, prvenstveno vrsni stručnjaci u svom poslu, doprinose ugledu profesije. I u ispitivanjima javnog mišljenja ispitanici mogu, ponekad, ocjenjivati ugled zanimanja preko neke konkretne osobe koju poznaju. No, to je već metodološko pitanje.)

Da bi se što jasnije razlikovalo poštovanje pojedinca - što se odnosi na reputaciju osobe - od ugleda zanimanja, američki udžbenici sociologije navode npr. poziciju predsjednika države koja ima veliki ugled iako taj posao (tj. funkciju) mogu obavljati i pojedinci koje građani mogu više ili manje poštovati.

S obzirom na to da u društvu postoji više tipova raslojavanja (gdje slojevitost znači poseban vid strukture sistema) - ovisno o primijenjenom kriteriju nejednakosti - može se govoriti i o *raslojenosti društva glede ugleda*, mada ne (uvijek) tako egzaktno kao primjerice u obrazovnoj slojevitosti u istom društvu.

Bilo kako bilo, ne da se negirati da u društvu *postoji nejednaka distribucija ugleda* zanimanja i profesija kao i njihovih nositelja. Jednako tako kao što postoji, još opipljivije, nejednaka distribucija materijalnih dobara.

Ukratko: među temeljne dimenzije hijerarhijskog raslojavanja u društvu uključuje se i dimenzija *ugleda* pored bogatstva i moći. Ove su dimenzije zanimljivije i kad bi se primijenila teorija konflikta jer su neke dimenzije klasne raslojenosti jednake nekim mjerilima navedenog raslojavanja.

Što se tiče vrednovanja-rangiranja zanimanja i profesija u društvu može se govoriti i o razlici u stupnju rangiranja ovisno o socijalnom položaju pojedinca (ili skupina) koji(e) određuju razinu (rang) na ljestvici. Pa ipak, iako je društvena svijest čovjeka djelomično uvjetovana njegovim položajem u socijalnoj strukturi, u njen je sadržaj uključeno cjelokupno socio-kulturno naslijeđe u društvu i konkretnoj sredini, dominirajući društveni odnosi itd.

Unutar teorijsko-istraživačke tradicije u sociologiji poznate pod nazivom *teorija konflikta*, naš bi pristup uključivao i temeljne elemente društvenog konflikta kao osnove za interesno okupljanje i grupiranje. Jedan takav moment jest i nedavni štrajk odgajatelja, učitelja, nastavnika i profesora u Hrvatskoj. Međutim, naše nam anketiranje ne omogućuje spoznaje o takvim činjenicama (jer je upitnik konstruiran ranije) kao što je sudioništvo u

štrajkovima i drugim konfliktima. No, priznajemo da bi svakako bilo zanimljivo ustanoviti ima li razlike u vrednovanju ugleda kod onih aktivnih štrajkača i onih koji to nisu

Neki autori dijele profesije - s obzirom na tržišnu situaciju - na dvije grupe: na više i niže (viši i niži profesionalci). U više uvrštavaju npr. sveučilišne nastavnike, odvjetnike, liječnike, suce itd., a u niže profesionalce smještaju primjerice učitelje i nastavnike u školama, socijalne radnike, medicinske sestre, knjižničare i sl.

Nastavnike osnovnih i srednjih škola, jednako kao i odgojiteljice u dječjim vrtićima i medicinske sestre, neki razvrstavaju u *poluprofesije*; za razliku od profesija gdje uključuju inženjere, pravnike, ekonomiste, liječnike i dr. (*D. Treiman, 1977.*).

Barber npr. dokazuje kako profesionalci umnogome pridonose društvenom blagostanju i da njihove usluge uživaju "veliki ugled na ljestvici društvenih vrijednosti."

Ova se funkcionalistička argumentacija (o zaslugama za funkcioniranje društva i o nužnim visokim nagradama) od strane mnogih sociologa smatra upitnom.

2. UGLED I PORAST ZANIMANJA/PROFESIJA

Određeno mjesto u pojedinačnoj podjeli rada, koje se izražava (iskazuje) u diobi po zanimanjima (ili u diobi na zanimanja), višestruko je značajno za društveno-ekonomski položaj (pojedinaca i skupina) glede materijalnih (plaće, ostvarena dobit i sl.) i nematerijalnih vrednovanja. Nematerijalni efekti na društveni položaj zanimanja (i njihovih nositelja) odnose se na ugled/prestiž, privilegije, deprivacije⁸ i sl. Ugled/prestiž nije uvijek ni nužno ni visoko povezan s materijalnim vrednovanjem, odnosno s materijalnim nadoknadama. Za ilustraciju ove hipoteze navodimo primjer samostalnog obrtnika i nastavnika: materijalni položaj obrtnika u konkretnom hrvatskom društvu još pred jedno desetljeće viši je od njegova ugleda, za razliku od nastavnika čiji je materijalni položaj niži, a ugled viši.⁹ Međutim, da li je zadnjih godina još uvijek tako?

U okviru društvene stratifikacije i socio-kulturne diferencijacije zanimanje je i dalje značajno za društveno-ekonomski položaj (pojedinaca i skupina), a unatoč porastu broja zanimanja, odumiranju nekih i rađanju novih kao i specijalizaciji, integraciji i sl. nije bitnije dokinuta hijerarhija zanimanja u društvu.¹⁰

⁸ Deprivacija (apsolutna i relativna) u smislu raznih lišavanja, oskudice, siromaštva i bijede nasuprot zgrtanju društveno cijenjenih dobara poput ekonomskog bogatstva, moći, ugleda ... podudara se sa stupnjem eksploatacije pojedinih društvenih slojeva.

⁹ Neovisno o tome da li je ugled nastavnika u porastu ili u opadanju.

¹⁰ Još 1942. godine jedan američki rječnik sadržavao je 22.028 definiranih zanimanja, koja se svode na osam tisuća poznatih zanimanja.

Postoje - u svjetskim relacijama - različita istraživanja ugleda zanimanja i profesija.

U modernim industrijskim društvima utvrđeno je postojanje umnogome jednoobrazne strukture tipa rangiranja zanimanja prema njihovu ugledu. Nacionalne varijacije uvjetovane su općim vrijednosnim sistemima pojedinih društava koji se opet razlikuju od sistema vrijednosti u poduzećima (*Inkeles i Rossi, 1956.*)¹¹

Neki istraživači pretpostavljaju jednu općesvjetsku važeću hijerarhiju zanimanja glede ugleda/prestiža (*Treiman, 1977.*).

Međutim, ima i komparativnih analiza koje su pokazale da postoje razlike u položaju profesija između različitih društava, a onda postoje i razlike "i u prestižu koji te profesije imaju u svojim društvima" te će neke profesije "u jednom sistemu imati viši prestiž, a u drugom niži" (*Šporer, 1990. : 120*). Željka Šporer tvrdi da najveći prestiž u SAD imaju *pravnici*, dok u dva sad već bivša socijalistička društva (jednom državnom i drugom samoupravnom - n.n.), tj. ondašnjem SSSR-u imaju liječnici i u iščezloj Jugoslaviji - inženjeri.¹²

Dakle, određene razlike u rangiranju zanimanja i profesija između pojedinih društava (nacija, država, zemalja) moguće je objašnjavati različito rangiranim vrijednostima u pojedinim društvima. Rang vrijednosti može govoriti i o prioritetima funkcionalne važnosti nekih usluga i djelatnosti.

Neka su istraživanja pokazala da je visina primanja (plaće) po zanimanjima poprilično slična mjestu određenog zanimanja na ljestvici ugleda zanimanja u društvu. Drugim riječima, postoji povezanost dviju hijerarhija: hijerarhija plaća i hijerarhija ugleda. Prethodno smo pripomenuli samo da to ne mora biti nužno i uvijek tako.

Hijerarhija ugleda zasniva se na moralnim ocjenama statusa određenog zanimanja od strane onih "koji zauzimaju dominantne pozicije u klasnoj strukturi" (*F. Parkin*) jer kontroliraju značajne mehanizme socijalizacije poput škola i mas-medija. Očekuje se da će društvo prihvatiti predodžbe o ugledu zanimanja onakve kakve ih (putem škole, javnih medija i na druge načine) šire i rasprostranjuju dominantne skupine u socijalnoj strukturi društva.

F. Parkin smatra da se ugled određenog zanimanja u društvu izvodi iz klasne pripadnosti i da klasna nejednakost dovodi i do nejednakosti u ugledu, dok velik ugled rađa visoke nagrade.

---

¹¹ A. Inkeles i P. H. Rossi, "National Comparisons of Occupational Prestige", *American Journal of Sociology*, Vol. LXI, 1956.

¹² Autorica upozorava na ovisnost ugleda profesije o širem okviru kao što je ekonomski razvoj, vladajuća ideologija, društvena matrica (kulturno-historijsko nasljeđe, tradicije...). Vidjeti posebno poglavlje 6: Determinante prestiža profesija, u knjizi Ž. Šporer, *Sociologija profesija*.

3. MATERIJAL I METODE

Za istraživanje ugleda učitelja u društvu, čiji se rezultati ovdje iznose, osnovna metoda prikupljanja podataka bila je sociološka anketa, a instrument upitnik.

Za pokušaj komparativne sociološke analize služe nam četiri anketna istraživanja:

Prvo, *ugled učitelja kod (odraslog) stanovništva Hrvatske prije 1990. godine*, na primjeru dvije velike hrvatske regije: *Dalmacije* i *Slavonije*. Uzorak je reprezentativan i stratificiran, a anketirano je 1989. godine metodom slučajnog izbora oko 1.500 ispitanika (odraslih stanovnika). Obradeni podaci prikazani su za 1457 ispitanika i ovdje se prvi put objavljuju.

Drugo, *ugled učitelja u očima njihovih kolega - srednjoškolskih profesora*. Anketiran je reprezentativni uzorak od više stotina srednjoškolskih profesora, 1994. Ovdje su obrađeni odgovori 303 ispitanika.

Treće, *ugled učitelja kod roditelja predškolske djece*, dakle kod onih čija će djeca uskoro biti uključena i u odgojno-obrazovni proces koji će organizirati učitelji. Uzorak: slučajan (158 ispitanika), 1994., tj. svaki peti roditelj koji je dovodio dijete u vrtić u srednjoj Dalmaciji.

I konačno, pridodani su i rezultati *anketiranja studenata - učitelja*.

Pretpostavljamo da postoje razlike u prestižu učitelja u hrvatskom društvu u dva različita politička sustava (tj. razlike u istom društvu u različitim vremenima).

Postoje razlike koje ugledu učitelja pripisuju različite društvene "strate".

4. REZULTATI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Tablica 1.

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA U HRVATSKOM DRUŠTVU
kod odraslog stanovništva Dalmacije i Slavonije

UGLED		DALMACIJA	SLAVONIJA
		%	%
1	Veoma mali	4,1	2,4
2	Mali	16,3	10,5
3	Srednji	49,6	50,6
4	Veliki	19,1	22,8
5	Veoma veliki	3,8	5,6
6	Ne zna	7,1	8,1
UKUPNO:		100,0 (N=686)	100,0 (N=751)

Tablica 2.

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA
kod odraslog stanovništva Dalmacije i Slavonije
prema spolu ispitanika

UGLED		Spol ispitanika			
		DALMACIJA		SLAVONIJA	
		MUŠKI	ŽENSKI	MUŠKI	ŽENSKI
1	Veoma mali	4,5	3,6	3,0	1,7
2	Mali	20,4	11,3	10,3	10,8
3	Srednji	50,1	48,8	52,0	49,0
4	Veliki	18,0	20,5	23,3	22,2
5	Veoma veliki	3,1	4,6	6,0	5,1
6	Ne zna	3,9	11,2	5,5	11,0
UKUPNO:		100,0 (N=303)	100,0 (N=383)	100,0 (N=400)	100,0 (N=351)

Društveni ugled profesije učitelj mjereno je stupnjevima (ocjenom) od 1 do 5, gdje 1 znači veoma mali, a 5 veoma velik ugled. Pridodana je - na mjernoj skali - i 6. kategorija: "ne znam, ne mogu ocijeniti".

U tablicama su analitički prikazani rezultati istraživanja u svih šest (mogućih) kategorija.

U diskusiji ćemo uglavnom sažimati kategorije 1. i 2. (veoma mali i mali ugled) te 4. i 5. (velik i veoma velik ugled).

Tablica 1 pokazuje ugled učitelja u Dalmaciji i Slavoniji prije promjena u hrvatskom društvu započelih 1990. godine i ilustrira sličnosti i razlike učiteljskog prestiža u te dvije velike hrvatske regije.

Dok gotovo polovina ispitanika u obje regije odgovara da učitelji imaju srednji ugled u društvu (kategorija 3 - 49,6 : 50,6), dotle u Dalmaciji jedna petina (20,4) a u Slavoniji nešto više od desetine (12,9%) drži da ta profesija ima *veoma mali* i *mali ugled*. Razlika je vidljiva i kod pridavanja *velikog* i *veoma velikog ugleda*, u Dalmaciji ga pridaje učitelju nešto više od petine (22,9%), a u Slavoniji nešto više od četvrtine (28,4%) respondenata.

Sve u svemu, zamjetan je veći društveni ugled učitelja kod slavonskog nego kod dalmatinskog stanovništva, ali je isto tako evidentno da disperzija odgovora u oba hrvatska kraja raste od veoma malog vrednovanja pa do srednjeg i zatim opada od srednjeg do veoma velikog ugleda. Međuregionalne razlike su najmanje (i iznose samo po jedan postotni poen) u trećoj i šestoj kategoriji, tj. kod srednjeg ugleda i kod onih koji ne mogu taj ugled ocijeniti.

U *Tablici 2* otkrivaju nam se razlike u ocjeni ugleda učitelja prema spolu ispitanika i to kako međuregionalne tako i unutarregionalne. Tako, dok svaki četvrti muškarac u Dalmaciji (24,9%) drži da učitelj u društvu ima *mali* ili *veoma mali ugled*, to isto misli tek svaki sedmi-osmi Slavonac (13,3%). Pripadnice ljepšeg spola također su strože u Dalmaciji (14,9% prema 12,5% u Slavoniji) ali je razlika značajno manja nego među muškarcima. *Veoma velik* i *velik ugled* pripisuje učitelju tek nešto više od jedne petine odraslih muškaraca u Dalmaciji (21,1%), ali i dobre četvrtine žena (25,1%). U Slavoniji je ovdje obrnut slučaj: muškarci daju veći ugled učitelju (29,3%) nego žene (27,3%), a i raspon muškarci-žene jest manji nego u Dalmaciji.

Ukratko, u tablici 2 vidimo neke manje razlike u određivanju društvenog ugleda učitelja, ovisno o spolu ispitanika, ali i o regiji u kojoj su stalno nastanjeni. Zanimljivo je da se najveća podudarnost u odgovorima javlja između onih žena u Dalmaciji i Slavoniji koje ne mogu ocijeniti koliki je ugled učitelja u društvu.

Tablica 3

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA U DALMACIJI I SLAVONIJI
prema tipu naselja u kojem ispitanici borave

UGLED		Tip naselja					
		Gradsko		Prigradsko		Seosko	
		DALMACIJA	SLAVONIJA	DALMACIJA	SLAVONIJA	DALMACIJA	SLAVONIJA
1	Veoma mali	6,2	4,4	1,1	2,2	1,0	0,8
2	Mali	17,5	14,9	15,0	10,9	14,5	6,9
3	Srednji	52,7	51,5	50,6	52,2	42,5	49,5
4	Veliki	16,0	18,0	17,2	15,2	26,4	28,5
5	Veoma veliki	3,2	7,5	3,5	3,3	5,2	4,7
6	Ne zna	4,4	3,7	12,6	16,2	10,4	9,6
UKUPNO		100,0 (N=406)	100,0 (N=295)	100,0 (N=87)	100,0 (N=92)	100,0 (N=193)	100,0 (N=364)

Tablica 4

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA
prema obrazovanju ispitanika (odraslo stanovništvo Dalmacije)

STUPANJ OBRAZOVANJA ISPITANIKA		Ugled učitelja (%)						UKUPNO
		1	2	3	4	5	6	
		Veoma mali	Mali	Srednji	Veliki	Veoma veliki	Ne zna	
1	Nezavršena OŠ	1,4	4,1	39,4	30,6	6,1	18,4	100 (N=147)
2	Završena OŠ	1,1	10,5	46,2	29,5	3,2	9,5	100 (N=95)
3	Srednja škola	4,6	19,0	55,8	13,7	3,3	3,6	100 (N=306)
4	Viša škola	12,8	30,8	43,5	10,3	2,6	0,0	100 (N=39)
5	Fakultet	6,1	26,3	50,5	12,1	3,0	2,0	100 (N=99)
UKUPNO:								(N=686)

Prema tipu naselja u kojem stalno borave, odgovori su ispitanika svrstani u *tablici 3*. Uočljivo je kako je ugled učitelja najveći u ruralnim naseljima u obje analizirane regije. U urbanim naseljima učitelji su imali veći ugled u Slavoniji (25,5%) nego u Dalmaciji (19,2%), a u naseljima prigradskog tipa obrnuto.

Sociološki su još zanimljiviji podaci prema obrazovnom statusu (tablice 4 i 5) i prema zanimanjima ispitanika (tablice 6 i 7).

Tablica 4 nam pokazuje da s porastom obrazovnog statusa ispitanika odnosno obrazovnog sloja opada ugled učitelja (ako se primjerice sažmu 4. i 5. stupanj na skali ocjene ugleda).

Tablica 5.

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA
prema obrazovanju ispitanika (odraslo stanovništvo Slavonije)

STUPANJ OBRAZOVANJA ISPITANIKA		Ugled učitelja (%)						UKUPNO
		1	2	3	4	5	6	
		Veoma mali	Mali	Srednji	Veliki	Veoma veliki	Ne zna	
1	Nezavršena OŠ	1,1	6,8	46,4	26,1	5,4	14,3	100 (N=280)
2	Završena OŠ	0,0	8,1	50,8	29,0	5,6	6,5	100 (N=124)
3	Srednja škola	2,5	10,2	57,4	20,5	4,9	4,5	100 (N=244)
4	Viša škola	5,7	34,3	34,3	14,3	8,6	2,9	100 (N=35)
5	Fakultet	10,3	19,1	51,5	10,3	7,4	1,5	100 (N=68)
UKUPNO:								(N=751)

Tablica 6

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA U DALMACIJI
prema zanimanju ispitanika

ZANIMANJE ISPITANIKA		Ugled učitelja (%)						UKUPNO
		1 Veoma mali	2 Mali	3 Srednji	4 Veliki	5 Veoma veliki	6 Ne zna	
1	Funkcionari	13,8	24,1	37,9	17,2	6,9	0,0	100 (N=29)
2	Direktori	5,4	24,3	51,4	18,9	0,0	0,0	100 (N=37)
3	Niži rukovodioci	5,4	24,3	59,5	8,1	0,0	2,7	100 (N=37)
4	Stručnjaci	8,8	21,7	65,2	4,3	0,0	0,0	100 (N=23)
5	Slobodna profesija	13,3	33,3	40,0	13,3	0,0	0,0	100 (N=15)
6	Službenici	7,3	17,1	51,2	12,2	7,3	4,9	100 (N=41)
7	Samostal. obrtnici	4,5	25,0	50,0	13,6	0,0	6,8	100 (N=44)
8	Poslovođe i tehničari	1,7	17,2	51,7	22,4	5,2	1,7	100 (N=58)
9	Radnici	2,5	14,7	53,5	15,9	5,1	8,3	100 (N=157)
10	Poljoprivrednici	0,0	3,3	46,7	30,0	3,3	16,7	100 (N=30)
11	Domaćice	3,2	10,5	35,8	28,4	5,3	16,8	100 (N=95)
12	Umirovlj./nezaposl.	1,7	12,5	50,0	22,5	3,3	10,0	100 (N=120)
UKUPNO:								(N=686)

Tablica 7

DRUŠTVENI UGLED UČITELJA U SLAVONIJI
prema zanimanju ispitanika

ZANIMANJE ISPITANIKA		Ugled učitelja (%)						UKUPNO
		1 Veoma mali	2 Mali	3 Srednji	4 Veliki	5 Veoma veliki	6 Ne zna	
1	Funkcionari	5,9	29,4	58,8	5,9	0,0	0,0	100 (N=17)
2	Direktori	16,0	8,0	48,0	20,0	8,0	0,0	100 (N=25)
3	Niži rukovodioci	5,3	10,5	52,6	21,1	10,5	0,0	100 (N=19)
4	Stručnjaci	9,1	30,3	42,4	9,1	3,0	6,1	100 (N=33)
5	Slobodna profesija	9,1	18,2	36,4	18,2	18,2	0,0	100 (N=11)
6	Službenici	3,8	15,4	53,8	23,1	3,8	0,0	100 (N=26)
7	Samostal. obrtnici	6,1	18,2	45,5	24,2	3,0	3,0	100 (N=33)
8	Poslovođe i tehničari	0,0	15,6	53,3	20,0	8,9	2,2	100 (N=45)
9	Radnici	1,8	7,1	61,1	21,2	2,4	6,5	100 (N=170)
10	Poljoprivrednici	0,0	4,6	37,1	36,4	5,3	16,6	100 (N=151)
11	Domaćice	0,0	10,7	58,0	18,8	3,6	8,9	100 (N=112)
12	Umirovlj./nezaposl.	1,8	8,2	46,4	21,8	10,9	10,9	100 (N=110)
UKUPNO:								(N=752)

Dok *veliki* i *veoma veliki ugled* u Dalmaciji pridaje učitelju preko trećine (36,7%) onih s nezavršenom školom, približno slično tomu i obrazovni sloj sa završenom osnovnom školom (32,7%), dotle takav ugled učiteljskoj profesiji daje više nego upola manji postotak obrazovnog sloja s fakultetom - svega 15,1 posto. Javlja se i jedan izuzetak u Dalmaciji: oni s višom školom manje drže do učiteljskog ugleda od onih sa završenim fakultetom.

U *tablici 5* gdje su prikazani odgovarajući rezultati za Slavoniju, taj izuzetak pojavio se kod onih koji nemaju završenu osnovnu školu. Naime, ugled učitelja u njihovim je očima manji nego u onih koji imaju potpunu osnovnu školu (*veliki* i *vrlo veliki ugled* 31,5 : 34,6 posto).

U *tablicama 6 i 7* navedeni su odgovori ispitanika s obzirom na njihovo zanimanje, a zanimanja su grupirana i rangirana na pretpostavljenoj stratifikacijskoj ljestvici hrvatskog društva. U Dalmaciji su *velik* i *veoma velik* ugled profesiji učitelj pridavali poljoprivrednici, domaćice (po jedna trećina), poslovođe i tehničari, umirovljenici i nezaposleni (uzevši ih zajedno iznad četvrtine) te funkcioneri (gotovo jedna četvrtina). Potom slijede radnici (nešto ponad petine), službenici pa direktori (ispod petine) itd.

U Slavoniji su takve visoke ocjene dali poljoprivrednici (41,7%), slobodni profesionalci (36,4%), umirovljenici (32,7%), niži rukovodioci (31,6%), poslovođe i tehničari (28,9%), direktori (28%) itd. Primjetna je izrazita razlika u količini prestiža učitelja između nižih rukovodioca i domaćica u Slavoniji i Dalmaciji.

U *tablicama 8 i 9* iznijeli smo rezultate ugleda 14 zanimanja na dalmatinskom prostoru Hrvatske. Sada je bolje vidljiv ugled učiteljske profesije u odnosu na druga zanimanja i profesije. *Tablica 9* daje ocjene (score, bodove) 14 zanimanja/profesija izražene u prosječnim ocjenama na skali od 1 do 5 (s tim da je za 6. stupanj na mjernoj skali ocjena "ne zna" izražena vrijednošću nula pri zbrajanju, a skupni broj je dijeljen s ukupnim brojem ispitanika).

Tablica 8

UGLED 14 ZANIMANJA KOD ODRAŠLOG STANOVNIŠTVA
DALMACIJE

N = 686

ZANIMANJE ISPITANIKA		(%)						UKUPNO
		1 Veoma mali	2 Mali	3 Srednji	4 Veliki	5 Veoma veliki	6 Ne zna	
1	Učitelj	4,1	16,4	49,5	19,1	3,8	7,2	100
2	Prodavač	3,4	22,0	50,7	13,4	3,1	7,4	100
3	Samostalni obrtnik	2,3	9,8	51,7	24,1	4,8	7,3	100
4	Medicinska sestra	1,0	8,2	57,4	21,7	4,2	7,4	100
5	Inženjer	0,7	1,5	27,3	49,3	13,6	7,7	100
6	Priučeni građ. radnik	20,6	31,8	30,0	7,0	1,9	8,7	100
7	Znanstveni radnik	1,6	4,2	22,0	39,4	23,6	9,2	100
8	Profesion. političar	3,5	6,4	20,4	29,7	30,5	9,5	100
9	Metalostrugar	7,6	27,1	47,4	8,7	0,9	8,3	100
10	Knjigovođa	5,2	21,9	56,6	7,0	1,0	8,3	100
11	Čistačica	29,9	34,4	22,6	4,7	1,0	7,4	100
12	Direktor	2,5	3,6	19,7	40,4	26,2	7,6	100
13	Poljoprivrednik	16,5	24,6	39,5	9,3	2,9	7,1	100
14	Liječnik	0,3	1,0	14,4	41,4	36,2	6,7	100
UKUPNO:								(N=686)

Tablica 9.

RANG- LISTA NEKIH ZANIMANJA U DALMACIJI

	ZANIMANJA / PROFESIJE	SCORE
1.	Liječnik	3,92
2.	Direktor	3,62
3.	Znanstveni radnik	3,52
4.	Inženjer	3,50
5.	Profesion. političar	3,49
6.	Medicinska sestra	2,98
7.	Samostalni obrtnik	2,97
8.	Učitelj	2,81
9.	Prodavač	2,76
10.	Knjigovođa	2,52
11.	Metalostrugar	2,43
12.	Poljoprivrednik	2,36
13.	PKV (Priučeni) građ. radnik	2,12
14.	Čistačica	1,90

Na vrhu liste ugleda bio je liječnik, a na dnu čistač(ica). Učitelj (s 2,81) dolazi poslije medicinske sestre i samostalnog obrtnika, ispred prodavača i knjigovođe. Usput da i to pripomenemo, jedno američko petnaestogodišnje ispitivanje ranga ugleda zanimanja (od 1972. do 1987.) pokazalo je kako je učitelj ("elementary school teacher"), doduše, poslije aviopilota i farmaceuta, ali ispred knjigovođe, knjižničara, socijalnog radnika, kompjutorskog specijalista itd.

Kakav je ugled učiteljskog poziva danas kod nas?

Za odgovor će nam najprije poslužiti rezultati ankete roditelja predškolske djece (djeca pohađaju dječji vrtić).¹³ Njihovi odgovori uvršteni su u *tablice 10, 11 i 12*.

Tablica 10.

UGLED UČITELJA
kod roditelja predškolske djece

UGLED UČITELJA		%
1.	Veoma mali	3,2
2.	Mali	5,1
3.	Srednji	34,2
4.	Veliki	40,5
5.	Veoma veliki	17,0
UKUPNO:		100 (N=158)

Veoma mali i *mali* ugled uživa učitelj kod 8,3% roditelja, a *veliki* i *veoma veliki* kod 57,5%. Činjenica da preko polovine roditelja pridaje učiteljskoj profesiji, dakle, *veliki* i *veoma veliki* ugled može se, barem dijelom objasniti njihovom emocionalnom vezanošću uz svoje dijete i očekivanjima podrške i suradnje od učitelja u odgoju djece kada sutra pođu u osnovnu školu.

Tablice 11 i 12, zbog malog broja nekih kategorija ispitanika, mogu poslužiti više kao ilustracije.

¹³ Ovdje je korišten dio rezultata istraživanja na projektu: "Osamostaljivanje odgajanja u odgojno-obrazovnom procesu" Ministarstva znanosti i tehnologije Republike Hrvatske (07-05-224) na kojem je projektu pisac ovih redaka član Istraživačkog tima.

Tablica 11.

UGLED UČITELJA
kod roditelja predškolske djece prema bračnom statusu

BRAČNI STATUS		Ugled učitelja (%)					UKUPNO
		1 Veoma mali	2 Mali	3 Srednji	4 Veliki	5 Veoma veliki	
1	Oženjen-udana	3,4	5,5	33,6	40,4	17,1	100 (N=146)
2	Ostalo ¹⁴	0,0	0,0	41,7	41,7	16,6	100 (N=12)
UKUPNO:							(N=158)

Tablica 12.

UGLED UČITELJA
kod roditelja predškolske djece prema tipu naselja u kojem žive

TIP NASELJA		Ugled učitelja (%)					UKUPNO
		1 Veoma mali	2 Mali	3 Srednji	4 Veliki	5 Veoma veliki	
1	Gradsko	1,6	4,9	33,3	41,5	18,7	100 (N=123)
2	Prigradsko	9,1	4,5	41,0	31,8	13,6	100 (N=22)
3	Seosko	7,7	7,7	30,8	46,2	7,7	100 (N=13)
UKUPNO:							(N=158)

I naposljetku, kakav je učiteljski ugled kod onih koji se pripremaju (školuju) da sutra rade kao učitelji?

Za to će nam poslužiti tzv. raspoloživi uzorak, tj. redovni studenti studijske grupe - učitelji na Sveučilištu u Splitu (Fakultet PMZ i odgojnih područja).

Evo i njihovih odgovora na pitanje: kakav ugled u društvu ima profesija učitelj?

Tablica 13.

UGLED PROFESIJE UČITELJ
kod studenata

UGLED UČITELJA		%
1.	Veoma mali	6,0
2.	Mali	33,0
3.	Srednji	46,0
4.	Veliki	13,0
5.	Veoma veliki	2,0
UKUPNO:		100 (N=48)

¹⁴ Kategorija -ostalo- u ovoj tablici obuhvaća: neudate, rastavljene, vanbračne zajednice i udovice.

Preko jedne trećine studenata koji se pripremaju za učitelja pridaju toj profesiji *veoma mali* i *mali ugled*, dok svega nepuna šestina smatra da je taj ugled *velik* ili *veoma velik*. Kod studenata uz rad iste studijske grupe profesija učitelj zauzima jedanaesto mjesto na rang-listi od 15 zanimanja koja im je bila ponuđena.¹⁵ Dakle, i redovni i izvanredni studenti i učitelji ne drže da njihov poziv ima značajniji ugled u društvu.

Evo kako ocjenjuju ugled učitelja danas srednjoškolski profesori kod nas:

Tablica 14.

UGLED PROFESIJE UČITELJ
u očima njihovih kolega - srednjoškolskih profesora¹⁶

UGLED		N	%
1	Veoma mali	40	13,2
2	Mali	73	24,1
3	Srednji	147	48,5
4	Veliki	35	11,6
5	Veoma veliki	8	2,6
UKUPNO:		303	100,0

Rezultati istraživanja V. Strugara pokazuju da "značajan broj učitelja ne želi preporučiti drugima školovanje za svoj poziv" (*Strugar, 1994.:271*).

5. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U istraživanju društvenog ugleda profesije učitelj u hrvatskom društvu, kao jednom od društava u tranziciji, ustanovljeno je kako je učitelj bio ugledniji u Slavoniji nego u Dalmaciji. Zabilježene su i neke razlike u ocjenjivanju ugleda učitelja kod punoljetnog stanovništva s obzirom na spol, bračni status, tip naselja u kojemu žive stanovnici, te osobito s obzirom na njihov obrazovni status i zanimanje, odnosno pripadnost društvenoj grupi.

Može se smatrati značajnom, i teorijski i praktično, činjenicu da roditelji predškolske djece (1994. godine) pridaju visok rang ugledu učiteljskog poziva.

¹⁵ Pripremajući ovaj rad intervjuirali smo i grupu izvanrednih studenata istog fakulteta (učitelj - doškolovanje).

¹⁶ Obradom anketnog upitnika (od 53 pitanja) na kojem se zasnivalo anketiranje srednjoškolskih profesora još nije dovršeno. Ovdje su prikazani samo djelomični, prethodni rezultati, koji služe samo kao ilustracija, a ne već i kao osnova za konačna zaključivanja. Konačne rezultate ove ankete iznijet ćemo u drugom radu i na drugom mjestu.

S obzirom na ocjene koje su ugledu učiteljske profesije dodijelile njihove kolege srednjoškolski profesori i današnji studenti-budući učitelji, moglo bi se zaključivati da ugled učitelja nije u porastu. *I to unatoč zakonskom reguliranju* naziva učitelj u osnovnoj školi (za razliku od ranijeg naziva nastavnik razredne nastave...) te usprkos verbalnom zalaganju u društvu, pogotovo u masovnim medijima, za vraćanje dostojanstva učitelju. Prije će biti da nizak materijalni položaj (izrazito niske plaće) učiteljstva utječe i na njegov društveni ugled, ako smo ugled zanimanja/profesije odredili kao respekt od drugih pripadnika društva.

Nisko ocjenjivanje učiteljskog ugleda od studenata (budućih učitelja) u vezi je sa stvarnim bogatstvom (siromaštvom) i društvenom (ne)moći ovog poziva, jednako tako kao što takvo ocjenjivanje djeluje na motivaciju u učenju i, dakako, sutra u radu.

No, sve bi to trebalo dalje istraživati. A rating-skala 14 zanimanja kao da potvrđuje hipotezu o istovjetnim obrascima rangiranja ugleda zanimanja/profesija u različitim društvima, kao i drugu hipotezu da hijerarhija ugleda prati hijerarhiju plaća. Ugled profesije učitelj u hrvatskom društvu izgleda da to potvrđuje.

Literatura:

1. Barber, B. (1963.) *Some problems in the Sociology of Professions*, Deadelas, 92.
2. Bourricaud, F. (1966.) Psihologija grupa. U: G. Gurvitch (Red) *Sociologija, II. sv.* Zagreb, Naprijed.
3. Cindrić, M. (1994.) Profesionalnost i autonomnost učiteljskog poziva, *Napredak*, Vol. 135, No 3, str. 273-281.
4. Đurišić, Z. (1978.) Pokušaj razgraničenja pojmova profesija i zanimanja, *Gledišta*, No 11-12.
5. Etzioni, A. eds. (1968.) *The semi-professions and their Organization: Teachers, Nurses, Social Workers*, New York, The Free Press.
6. Hess, B.B. (1988.) *Sociology* New York, Macmillan Publishing Company.
7. Parkin, F. (1972.) *Class Inequality and Political Order*, Paladin, St. Albans.
8. Parry, N. and Parry, J. (1976.) *The Rise of the Medical Professions*, London Croom Helm.
9. Strugar, V. (1994.) *Biti učitelj*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb.
10. Strugar, V. (1994.) Žele li učitelji preporučiti školovanje za svoj poziv, *Napredak*, Vol. 135, No 3, str. 265-272.
11. Šporer, Ž. (1990.) *Sociologija profesija. Oglad o društvenoj uvjetovanosti profesionalizacije*. Zagreb, Sociološko društvo Hrvatske (Biblioteka Revije za sociologiju, knj. 15).
12. Treiman, D. (1977.) *Occupational Prestige in Comparative Perspective*. New York, Academic Press.
13. Zvekić, U. (1988.) Prilog tipologiji profesija, *Sociologija 4*.

THE REPUTATION OF THE TEACHER'S PROFESSION: AN EXAMPLE OF A SOCIETY IN TRANSITION

Summary

The paper reveals some results of an empirical research on the reputation of the teacher's profession in contemporary Croatian society. The research was accomplished in Slavonia and Dalmatia, using a sample of various social groups. The results are given in 14 tables with analytical comments. Although some considerable differences between social groups are present, the results indicate a mediocre teacher's reputation in the society. It is considered higher by the examined having a lower level of education by parents of preschool pupils and in the rural environments. The teachers have small or mediocre reputation in the view of their colleges (secondary school teachers) and students.

*Poglavlje 4.***MEĐUGENERACIJSKA I UNUTARGENERACIJSKA
PROFESIONALNA POKRETLJIVOST NASTAVNIKA:
JEDAN PRIMJER IZ DALMACIJE***Sažetak*

Autori su proveli istraživanje profesionalne pokretljivosti nastavnika biologije i kemije. Uzorak obuhvaća 200 nastavnica/ka biologije i kemije zaposlenih u osnovnim i srednjim školama u četiri dalmatinske županije: Dubrovačko-neretvanskoj, Splitsko-dalmatinskoj, Šibensko-kninskoj i Zadarskoj.

Rezultati empirijskog istraživanja su pokazali da nastavnici biologije i kemije ostvaruju znatnu vertikalnu uzlaznu obrazovnu i profesionalnu međugeneracijsku pokretljivost. Neznatan je udjel ispitanica/ka koji su tijekom radnog vijeka ostvarili međunarodnu profesionalnu pokretljivost (2,5 posto). Uspoređivanjem prvog zaposlenja sa sadašnjim nastavničkim poslom ustanovljena je profesionalna unutargeneracijska pokretljivost kod svakog sedmog nastavnika, odnosno nastavnice (13,5 posto). Najmanje dvije trećine ispitanica/ka pokazuje horizontalnu međuorganizacijsku pokretljivost, a nešto više od desetine unutargeneracijsku vertikalnu uzlaznu profesionalnu promociju/karijernu mobilnost (13 posto).

Ključne riječi: međugeneracijska i unutargeneracijska pokretljivost, međunarodna profesionalna pokretljivost, unutarorganizacijska i međuorganizacijska pokretljivost, nastavnice/i biologije i kemije, profesionalna pokretljivost,

1. UVOD

Izraz *društvena pokretljivost (socijalna mobilnost)* označava kretanje u društvenom prostoru, pomicanje grupa ili pojedinaca između različitih socioekonomskih položaja.¹⁷

Haralambos i Holborn (2002.) iznose razloge interesa sociologa za društvenu pokretljivost. Prvo, stopa društvene pokretljivosti može bitno utjecati na formiranje klasa. Naprimjer, ako je stopa društvene pokretljivosti niska, klasna solidarnost i kohezija bit će visoki. Drugo, proučavanjem društvene pokretljivosti stječe se uvid u životne šanse pripadnika društva. Treće, važno je saznati kako ljudi reagiraju na iskustvo društvene pokretljivosti. Na primjer, jesu li oni koji se kreću prema dolje ogorčeni, i stvaraju li rezerve nezadovoljstva koje bi mogle ugroziti stabilnost društva?

---

¹⁷ Članak je izvorno objavljen u V. Previšić, N. N. Šoljan i N. Hrvatić (ur.) *Pedagogija. Prema cjeloživotnom obrazovanju u društvu znanja*, sv. 2, Prvi kongres pedagoga Hrvatske, Hrvatsko pedagoško društvo, Zagreb 2007., str. 550-558. (u koautorstvu s Renatom Čaljkusić). Ovdje objavljujemo nešto širu verziju toga teksta.

Vertikalna pokretljivost znači pomicanje prema gore ili dolje na stratifikacijskoj ljestvici (povećanjem odnosno smanjenjem bogatstva, prestiža ili moći). Vertikalna pokretljivost može se promatrati unutargeneracijski i međugeneracijski.

Horizontalna pokretljivost označava kretanje u prostoru, primjerice selidba sa sela u grad, ili neku drugu promjenu koja ne mijenja društveni položaj. Ta se dva osnovna oblika mobilnosti često kombiniraju.

Dva su načina izučavanja vertikalne društvene pokretljivosti. Prvo, možemo se usredotočiti na karijeru pojedinca, odnosno kako se pomicao naviše ili naniže tijekom svog radnog vijeka. To je *unutargeneracijska (intrageneracijska) pokretljivost* ili još preciznije *profesionalna pokretljivost (karijerna mobilnost)*. Ako se čovjek koji je počeo kao radnik školuje i postane inženjer, on je mobilan prema gore. Drugi način analize socijalne mobilnosti uspoređuje društveni status roditelja i djece, primjerice, u kojoj mjeri djeca imaju isti tip zanimanja kao njihovi roditelji. To se naziva *međugeneracijskom (intergeneracijskom) pokretljivošću*. Ako električarev sin postane liječnik, to je mobilnost prema gore.

No, neke studije (*Goyette i Mullen, 2006.*) drže da je najviši stupanj obrazovanja oca najbolji indikator socioekonomskog statusa obitelji. *Blanden, Gregg i Machin (2005.)* tumače kako razinu međugeneracijske pokretljivosti u društvu mnogi vide kao mjeru povećanja ekonomskih i socijalnih šansi.

U *sociologiji obrazovanja i u drugim znanostima i disciplinama* neobično je važno istraživanje populacije nastavnika u cilju istraživanja poželjnog općeg profila nastavnika, kao i njegovog stvarnog profila. Prirodoslovci u cijelom svijetu suglasni su da nakon razdoblja velikih otkrića u fizici prije 50 do 100 godina, u kemiji prije 30 do 50 godina, danas nastupa vrijeme biologije kao najpropulzivnije znanstvene discipline. Otkriće ljudskog genoma 2000. godine, postavlja biologiju kao znanost budućnosti ali otvara i brojna bioetička pitanja (*Bryant i Baggott la Velle, 2003.*). Ako uzmemo u obzir da u modernom društvu škola ima središnje mjesto u prijenosu društveno poželjnih vrijednosti na mlade, onda suvremene teme iz znanosti i tehnologije zahtijevaju osobito iskustvo u poučavanju koje se razlikuje od tradicionalnog. Pred nastavnicima prirodnih znanosti, prvenstveno biologije i kemije, ogroman je izazov ali i odgovornost¹⁸.

---

¹⁸ Danas je nastavni predmet *Priroda* u petom razredu osnovne škole zastupljen sa satnicom od 1,5 satom tjedno, a u šestom razredu s 2 sata tjedno. *Biologija* i *Kemija* u sedmom i osmom razredu imaju fond po 70 sati godišnje, odnosno 2 sata tjedno. Biologija je u četverogodišnjim gimnazijama zastupljena s fondom od 2 sata tjedno tijekom četiri godine, u većini strukovnih škola ovaj predmet je u potpunosti ukinut. U nekim srednjim stručnim školama, primjerice medicinskoj i kemijskoj, biologija se uči samo prve dvije godine sa satnicom od 2 sata tjedno. Biološki sadržaji inkomponirani su u druge predmete, primjerice, kroz biokemiju.

Profesionalni je status podložan promjenama kroz vrijeme i kulture (*Radeka i Sorić, 2006.*). Možda je motiv povećanog interesa učitelja za upis na poslijediplomski studij o kojem se govori u literaturi (*Pavin, Vizek Vidović i Miljević-Riđički, 2006*) i u aspiracijama za društvenom promocijom. Uporište nalazimo u nekim istraživanjima nastavničke profesije (*Baranović, 2006., Cindrić, 1995., Pilić i Vujević, 1998., Pilić, 2000., Pilić i Lovrić, 2000.,*) te u istraživanjima čiji rezultati potvrđuju važnost sociokulturnih faktora u pristupu obrazovanju (*Cooke et al., 2004., Flere i Lavrič, 2005.*).

Međutim, određeni literaturni podaci, u nas i u svijetu, svjedoče o neatraktivnosti nastavničke profesije. Ona se može, između ostalog, promatrati kroz prizmu socijalnog porijekla studenata nastavničkih studija i današnjih zaposlenih nastavnika, društvenog ugleda nastavničke profesije, zadovoljstva uvjetima rada i životnim standardom, sociodemografskim obilježjima nastavnika i sl. Relevantni podatci o nastavničkoj profesiji primjenjivi su i na nastavnike biologije i kemije, budući je nedostatan broj radova s ovom problematikom

Diplomirani nastavnici biologije i kemije primarno se zapošljavaju kao učitelji u osnovnim školama, odnosno, kao profesori u srednjim školama. U ovom radu i za jedne i druge korišten je zajednički naziv nastavnik¹⁹.

2. METODOLOGIJA RADA

2.1. *Osnovni cilj* ovog rada bio je stjecanje spoznaja o profesionalnoj pokretljivosti nastavnica/ka biologije i kemije zaposlenih u osnovnim i srednjim školama u Dalmaciji.

Zadatak koji proizlaze iz definiranog osnovnog cilja je:

- steći uvid u međugeneracijsku i unutargeneracijsku, vertikalnu i horizontalnu, pokretljivost nastavnica/ka biologije i kemije.

---

¹⁹ Iako, prema NKZ (nacionalna klasifikacija zanimanja) sva zanimanja su svrstana u rod, vrstu, podvrstu i skupinu zanimanja. Svako zanimanje ima svoju šifru. Tako zanimanje profesor kemije ima šifru 2322.17.7. Prvi broj predstavlja rod zanimanja - *stručnjaci i znanstvenici*, prva dva broja označavaju vrstu zanimanja - *znanstveno-obrazovni, obrazovni i drugi stručnjaci za obrazovanje*, prva tri broja označavaju podvrstu zanimanja *stručnjaci za srednjoškolski odgoj i obrazovanje*, a prva četiri broja označavaju skupinu – *profesore prirodoslovno-matematičkih predmeta u srednjoj školi*. Oznaka zanimanja u toj skupini je 17, a posljednji broj označava složenost zanimanja, sedmi stupanj obrazovanja. Zanimanje profesor biologije ima šifru 2322.18.7. Zanimanje učitelj biologije ima šifru 2331.55.7, a učitelj kemije 2331.54.7 gdje je podvrsta zanimanja - *stručnjaci za osnovnoškolski i predškolski odgoj i obrazovanje*, a skupina – *učitelji u osnovnim školama* (<http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1998/1506.htm>)

2.2. Metode, postupci i instrumenti istraživanja

Provedeno istraživanje obavljeno je *anketnom metodom* pomoću *upitnika* kao instrumenta. Ovdje se obrađuje samo nekoliko pitanja iz opsežnijeg upitnika. Provedba ankete čiji rezultati će biti objavljeni u ovom radu obuhvaćala je nastavnice/ke biologije i kemije u četiri dalmatinske županije (Dubrovačko-neretvanskoj, Splitsko-dalmatinskoj, Šibensko-kninskoj i Zadarskoj), a anketiranje je trajalo od ožujka do srpnja 2006. godine.

2.3. Uzorak

Odabrani *uzorak* je probabilistički, kojim je obuhvaćeno 200 nastavnica/ka biologije i kemije: 84,5% žena i 15,5% muškaraca, zaposlenih u osnovnim i srednjim školama. Uzorkom je obuhvaćen svaki drugi nastavnik osnovne škole (N=146) i svaki četvrti iz srednje škole (N = 54). Prema tome ukupno 200.

3. REZULTATI I RASPRAVA

3.1. Međugeneracijska obrazovna pokretljivost

Prema dobivenim rezultatima trećina nastavnica/ka (po ocu) potječe iz nižih obrazovnih slojeva, gotovo polovina iz srednjih, a četvrtina iz viših obrazovnih slojeva. Kod ove četvrtine radi se o samoobnavljanju obrazovnih slojeva. (*Tablica 1.*)

Možemo zaključiti kako je u odnosu na očevu obrazovanje međugeneracijski uzlazno mobilno 74% nastavnica/ka. Oni nisu riskirali socijalnu degradaciju (Nordli Hansen, 1997). Prema novijim rezultlatima istraživanja, obrazovna struktura roditelja današnje studentske populacije u Hrvatskoj značajno je iznad prosjeka (*Puzić, Doolan i Dolenc, 2006*).

U odnosu na svoje majke, nastavnice/i biologije i kemije postigle/i su međugeneracijsku uzlaznu obrazovnu pokretljivost u 84,5% slučajeva. Korelirajući dob ispitanica/ka i obrazovanje njihovih očeva (*Tablica 2.*) dobivene su statistički značajne razlike ($\chi^2=42,381$, $df=20$, $p=0,002$). Najmlađa dobna skupina ispitanica/ka ima najobrazovanije očeva. Dakle, povećavanjem starosne dobi ispitanica/ka povećava se udio neškolovanih očeva, a smanjuje udio školovanih.

Uspoređujući dob ispitanica/ka i obrazovanje njihovih majki (*Tablica 3.*), jednako kao i kod očeva, postoje razlike ($\chi^2=66,143$, $df=20$, $p=0,000$). Uočeno je da porastom dobi ispitanica/ka, proporcionalno raste udio majki s nepotpunom i završenom osnovnom školom,

a smanjuje se udio s višom i visokom školom Uspoređujući obrazovanje roditelja i starosnu dob nastavnica/ka uočene su značajnije razlike. Prema rezultatima ovog istraživanja 66% mlađih nastavnica/ka (starosne dobi do 40 godina) u odnosu na oca ostvarilo je međugeneracijsku obrazovnu pokretljivost, dok je taj udio kod starijih nastavnica/ka (starosne dobi poviše 40 godina) 80%. Međugeneracijsku obrazovnu pokretljivost u odnosu na obrazovanje svojih majki ostvarilo je 87% mlađih i 92% starijih nastavnica/ka. Sve je to povezano s razvojem obrazovanja poslije 2. svj. rata i drugim promjenama u hrvatskom društvu.

Uspoređujući tip naselja s obrazovanjem oca ispitanica/ka ustanovljena je izražena proporcionalna ovisnost stupnja obrazovanja oca o veličini i razvijenosti naselja u kojem su ispitanice/i živjeli dok su pohađali osnovnu školu ($\chi^2=66,667$, $df=10$, $p=0,000$). Iz dobivenih podataka (*Tablica 4.*) je vidljivo kako se povećavanjem veličine i razvijenosti naselja smanjuje udio očeva s nepotpunom i završenom osnovnom školom, a povećava udio visokoobrazovanih očeva. Uspoređujući tip naselja s obrazovanjem majki ispitanica/ka, rezultati su vrlo nalik kao i kod očeva, ustanovljena je proporcionalna ovisnost stupnja obrazovanja majke s veličinom i razvijenošću naselja u kojem su ispitanice/i živjeli dok su pohađali osnovnu školu ($\chi^2=50,598$, $df=10$, $p=0,000$). Povećanje veličine i razvijenosti naselja (ruralno i urbano) smanjuje udio majki s nepotpunom i završenom osnovnom školom, a povećava udio visokoobrazovanih majki²⁰.

3.2. Međugeneracijska profesionalna pokretljivost

Iz *Tablice 5.* vidljivo je da je polovina (50,5%) svih očeva nastavnica/ka biologije i kemije radnika, a poljoprivrednika je 7,5%. Dakle, radničkog i seljačkog porijekla gotovo je tri petine (58 posto).

Ukoliko se nižim društvenim slojevima smatraju umirovljenici, poljoprivrednici, radnici i rutinski službenici, može se zaključiti da su tri četvrtine (75,5%) nastavnica/ka (po ocu) porijeklom je iz nižih društvenih slojeva. Iz srednjih slojeva potječe oko petina nastavnica/ka. Samoreprodukcija društvene grupe nastavnika, tj. samoobnavljanje javlja se u 8% slučajeva. U terminima pokretljivosti, nastavnice/i su u odnosu na generaciju svojih

---

²⁰ Zanimljivo je da nema ispitanica/ka, koji su djetinjstvo proveli u prigradskom tipu naselja i na selu, s majkom visokog stupnja obrazovanja.

očeva ostvarile/i profesionalnu međugeneracijsku uzlaznu pokretljivost. Iz viših društvenih slojeva potječe samo 3% nastavnica/ka²¹.

Dakle, 86,5% nastavnica/ka (po majci) porijeklom je iz nižih društvenih slojeva. (Tablica 5). Samo 12,5% nastavnica/ka (po majkama) potječe iz srednjih društvenih slojeva. Među majkama nastavnička profesija zastupljena je s 8,5%, odnosno svakom dvanaestom nastavniku/nastavnici majka je (bila) učiteljica ili profesorica. Socioprofesionalno porijeklo nastavnica/ka s obzirom na zanimanje njihovih majki također je pokazalo profesionalnu međugeneracijsku vertikalnu uzlaznu pokretljivost.

Korelirajući životnu *dob ispitanica/ka* i zanimanja njihovih očeva ($\chi^2=42,596$, $df=32$, $p>0.05$) nije uočena veza, dok je ona značajna uspoređujući *dob ispitanica/ka* i zanimanja njihovih majki ($\chi^2=55,863$, $df=32$, $p=0,006$). Korelirajući *tip naselja* u kojem su ispitanice/i živjele/i u djetinjstvu sa zanimanjem oca ispitanica/ka (Tablica 7.) dobivena je značajna statistička razlika ($\chi^2=51,580$, $df=16$, $p=0,000$). Iz dobivenih rezultata može se uočiti kako se povećavanjem razvijenosti i veličine naselja, smanjuje udio očeva iz nižih društvenih slojeva²²

Korelirajući *tip naselja* u kojem su ispitanice/i živjele/i u djetinjstvu sa zanimanjem majki (Tablica 8.) ispitanica/ka dobivena je značajna statistička razlika ($\chi^2=43,554$, $df=16$, $p=0,000$). Iz dobivenih rezultata može se uočiti kako se povećavanjem razvijenosti i veličine naselja, smanjuje udio majki iz nižih društvenih slojeva.

3.3. Radna karijera ili unutargeneracijska pokretljivost

3.3.1. Međunarodna profesionalna pokretljivost

Glede međunarodne profesionalne pokretljivosti nastavnica/ka, samo četiri nastavnice i jedan nastavnik biologije i kemije (2,5%) su tijekom radnog vijeka radili u inozemstvu više od godine dana.

3.3.2. Profesionalna pokretljivost

Najveći broj ispitanica/ka, njih više od četiri petine (86,5%), nakon završenog studija radile/i su u struci. Neki od prvih poslova nastavnica/ka koje/i su nakon završenog studija radile/i van struke bili su: arhivist, prometnik, babysitter, laborant u kemijskom laboratoriju,

²¹ Zanimljivo je da među zanimanjima očeva nema nijednog iz društvenih grupa vlasnika poduzeća s preko 10 i 100 zaposlenih (iako to, naravno, nije zanimanje, kao što nije ni direktor).

²² Među zanimanjima očeva u prigradskom i seoskom naselju nema očeva profesora ni direktora.

trgovkinja, turistička radnica, pripravnica u uzgajalištu i ribogojilištu, analitičarka u Zavodu za javno zdravstvo, prodavačica polica životnog osiguranja, medicinska sestra, radnica u videoteci i drugi. Uspoređivanjem prvog zaposlenja sa sadašnjim nastavničkim poslom ustanovljena je profesionalna unutargeneracijska pokretljivost kod svakog sedmog nastavnika, odnosno nastavnice (13,5%).

3.3.3. Horizontalna pokretljivost između radnih organizacija

Iz dobivenih podataka (*Tablica 9.*) uočljivo je da je tijekom radnog vijeka radnu organizaciju promijenila gotovo polovina (47%) nastavnica/ka, dok je nešto manje od jedne petine (17,5%) nastavnica/ka promijenilo i posao i radnu organizaciju. Nešto više od jedna četvrtine ispitanica/ka (27,5%) nisu mijenjale/i posao ni organizaciju, dok ih je manje od desetine (8%) promijenilo posao. Ta promjena posla i/ili radne organizacije predstavlja horizontalnu profesionalnu pokretljivost (međugeneracijsku). Međuorganizacijsku pokretljivost ostvarilo je 64,5% nastavnica/ka.

3.3.4. Unutarorganizacijska profesionalna (vertikalna) pokretljivost

Neovisno o propisanim mogućnostima napredovanja nastavnika (*Pravilnik .... 1995.*) na temelju određene stručne spreme, godina radnog iskustva i određenih kriterija vrednovanja stručnosti i uspješnosti rada, samo je mali broj nastavnika, njih nešto više od jedne desetine (13%), napredovao na bolje radno mjesto u školi, što je u skladu s dosadašnjim rezultatima istraživanja o napredovanju nastavnika (*Tablica 10.*). Ovo napredovanje unutar škole (13%) daje uvid u unutargeneracijsku profesionalnu promociju, odnosno uzlaznu pokretljivost.

3.3.5. Determinante unutarorganizacijske profesionalne (vertikalne) pokretljivosti

Svaki drugi (53,84%) nastavnik koji je napredovao u struci, razlog napretka na bolje radno mjesto pripisuje vlastitim sposobnostima. Brojčano su paritetni oni nastavnici koji su napredovali na bolje radno mjesto zbog dopunskog obrazovanja (19,23%) i oni koji su napredovali zbog slobodnog radnog mjesta (19,23%). Najmanji udio, svega 7,7% pripada onim nastavnicama/nastavnicima koji su zbog odgovarajućeg radnog staža došli/i na bolje radno mjesto (*Tablica 11.*).

Također, uočeno je ($\chi^2=39,599$, $df=20$, $p=0,006$) kako povećanjem životne dobi ispitanica/ka (od 41 do preko 60 godina) proporcionalno raste udio onih koji smatraju da su sposobnostima ostvarili vlastito napredovanje u struci. Mlađi ispitanici/e napredovanje pripisuju dopunskom obrazovanju i slobodnom radnom mjestu.

4. ZAKLJUČCI

Po obrazovnoj strukturi očeva današnjih nastavnica/ka biologije i kemije trećina nastavnica/ka potječe iz nižih obrazovnih slojeva, gotovo polovina iz srednjih, a četvrtina iz viših, poistovjećujući obrazovne slojeve sa stupnjem stručne spreme. Kod ove četvrtine radi se o samoobnavljanju obrazovnih slojeva. U terminima pokretljivosti, 74% nastavnica/ka je u odnosu na očevu obrazovanje međugeneracijski uzlazno mobilno.

U odnosu na obrazovanje majke, nastavnice/i biologije i kemije postigle/i su međugeneracijsku uzlaznu obrazovnu pokretljivost u 84,5% slučajeva. Uspoređujući obrazovanje roditelja i starosnu dob nastavnica/ka uočene su značajnije razlike. Prema rezultatima ovog istraživanja 66% mlađih nastavnica/ka (životnedobi do 40 godina) u odnosu na oca ostvarilo je međugeneracijsku obrazovnu pokretljivost, dok je taj udio kod starijih nastavnica/ka (životne dobi poviše 40 godina) 80%. Međugeneracijsku obrazovnu pokretljivost u odnosu na obrazovanje svojih majki ostvarilo je 87% mlađih i 92% starijih nastavnica/ka.

Rezultati našeg istraživanja pokazali su da je mlađa dobna skupina u odnosu na zanimanje svoje majke ostvarila međugeneracijsku profesionalnu pokretljivost s udjelom od 84%, a starija s udjelom od 93%. Mlađi ispitanici pokazuju djelomično veću uzlaznu profesionalnu unutargeneracijsku pokretljivost, a stariji ispitanici pokazuju veću međugeneracijsku pokretljivost (što je rezultat društvenih procesa).

Uspoređujući prvi posao ispitanica/ka nakon završenog studija s današnjim nastavničkim, ustanovljeno je kako je veći udio mlađih nastavnica/ka (56%) koji su radili izvan struke. Međutim, uspoređujući unutarorganizacijsku pokretljivost kod mlađih i starijih ispitanica/ka dobiveni rezultati ne idu u prilog mlađoj dobnoj skupini jer je kod njih takvu pokretljivost ostvarilo samo 15% ispitanica/ka. Nastavnici su ostvarili visoke stope međugeneracijske socijalne mobilnosti, dok su mogućnosti mobilnosti unutar nastavničke karijere u osnovnoj i srednjoj školi male.

Literatura:

1. Baranović, B. (2006.) *Nacionalni kurikulum za obvezno obrazovanje u Hrvatskoj: različite perspektive*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
2. Blanden, J., Gregg, P. and Machin, S. (2005.) *Intergenerational Mobility in Europe and North America: A Report Supported by the Sutton trust*. London, LSE, Centre for Economic Performance, supported by the Sutton Trust.
3. Bryant, A. J., Baggott la Velle, L. (2003.) "A Bioethics Course for Biology and Science Education Students". *Journal of Biological Education* 37(2), str. 91-95.
4. Cindrić, M. (1995.) *Profesija učitelj u svijetu i u Hrvatskoj*. Velika Gorica - Zagreb. Persona.
5. Cooke, R., Barkham, M., Audin, K. i Bradley, M.M. (2004.) "How Social Class Differences Affects Students' Experience of University". *Journal of Further and Higher Education*, 28(4), str. 407-421.
6. Državni zavod za statistiku: Nacionalna klasifikacija zanimanja (1998.) (URL:<http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1998/1506.htm> 14. 02. 2007.).
7. Flere, S. i Lavrič, M. (2005.) "Social inequity and educational expansion in Slovenia". *Educational Studies*, 31(4), str. 449-464.
8. Haralambos, M. i Holborn, M. (2002.) *Sociologija, teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
9. Nastavni plan i program za osnovnu školu. (URL: (<http://www.mzos.hr> 10.03.2007)).
10. Nordli Hansen, M. (1997.) "Social and economic inequality in the iducational career: do the effects of social background decline?". *Europian Sociological Review*, 13(3), str. 305-321.
11. Pavin, T., Vizek Vidović, i V., Miljević-Ridički, R. (2006) "Međunarodni istraživački projekt: Poticanje profesionalnog razvoja učitelja i nastavnika i unaprjeđenje učenja i poučavanja u zemljama jugoistočne Europe. Hrvatska: Nacionalni izvještaj". (URL: [http://www.see-educoop.net/education in/pdf/workshop/tesee/dokumenti/tesee-report-croatia hr.pdf](http://www.see-educoop.net/education%20in/pdf/workshop/tesee/dokumenti/tesee-report-croatia%20hr.pdf). 9.02.2007.).
12. Pilić, Š. i Vujević, D. (1998) "Socijalna struktura studenata na nastavničkim fakultetima". *Školski vjesnik*, 47(1), str.. 43-58.
13. Pilić, Š. (2000.) "Regrutacija srednjoškolskih profesora u postsocijalističkoj Hrvatskoj". *Život i škola*, Vol. 46, 3, str. 51-64.
14. Pilić, Š. i Lovrić, J. (2000.) "Profesori biologije i kemije: Sociodemografska obilježja i proces školovanja". *Školski vjesnik*, 49(1), str. 21-33.

15. *Pravilnik o napredovanju učitelja i nastavnika u osnovnom i srednjem školstvu*. Narodne novine, 1995. (URL: <http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1995/1418.htm> 21.03.2007.).
16. Puzić, S., Doolan, K., i Dolenc, D. (2006.) "Socijalna dimenzija 'Bolonjskog procesa' i (ne)jednakosti šansi za visoko obrazovanje: neka hrvatska iskustva". *Sociologija sela*, 44, 172-173(2-3), str. 243-260.
17. Radeka, I. i Sorić, I. (2006.) "Zadovoljstvo poslom i profesionalni status nastavnika". *Napredak*, 147(2), str. 161-177.

INTERGENERATIONAL AND INTRAGENERATIONAL PROFESSIONAL MOBILITY OF TEACHERS: AN EXAMPLE FROM DALMATIA

Summary

The authors of this work had conducted a research on professional mobility of biology and chemistry teachers. The sample includes 200 teachers of biology and chemistry employed in primary and secondary schools in four Dalmatian counties –the Dubrovnik, Split, Šibenik and the Zadar County.

The results of the empirical research had shown that teachers of biology and chemistry had achieved a considerable vertical educational and a professional intergenerational mobility. There was an insignificant number of interviewees that achieved intergenerational professional mobility during their active life (2,5 percent). By means of comparison between the first employment and the current teaching job, the professional intragenerational mobility was established at every seventh teacher (male and female, 13,5 percent). At least two thirds of interviewees had shown horizontal interorganizational mobility, and a little more than one tenth an intragenerational vertical professional promotion (13 %; carrier mobility)

Key words: *professional mobility, biology and chemistry teachers (male and female), intergenerational and intragenerational mobility, intraorganizational and interorganizational mobility, international professional mobility.*

Tablica 1. Obrazovanje roditelja nastavnica/ka

OBRAZOVANJE RODITELJA	OČEVI		MAJKE	
	N	%	N	%
nepotpuna osnovna škola	24	12,00	41	20,50
završena osnovna škola	34	17,00	51	25,50
srednja škola za proizvodna zanimanja	71	35,50	33	16,50
srednja škola za administrativna zanimanja	19	9,50	44	22,00
viša škola	29	14,50	27	13,50
visoka škola, fakultet, umjetnička akademija	23	11,50	4	2,00
UKUPNO:	200	100	200	100

N(ispitanica/ka)=200

Tablica 2. Obrazovanje očeva kod različitih dobnih skupina ispitanica/ka

OBRAZOVANJE OCA	dob ispitanica/ka (godine)									
	do 30		31 do 40		41 do 50		51 do 60		iznad 60	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
nepotpuna osnovna škola	0	0,00	4	5,80	7	15,91	10	18,87	3	25,00
završena osnovna škola	1	4,55	2	2,90	12	27,27	15	28,30	4	33,33
srednja škola za proizvod. zanim.	10	45,45	32	46,38	12	27,27	15	28,30	2	16,67
srednja škola za administrat. zanim.	3	13,64	9	13,04	2	4,55	4	7,55	1	8,33
viša škola	3	13,64	14	20,29	6	13,64	5	9,43	1	8,33
visoka škola, fakultet, umj. akad.	5	22,72	8	11,59	5	11,36	4	7,55	1	8,33
UKUPNO	22	100	69	100	44	100	53	100	12	100

N(ispitanica/ka)=200

Tablica 3. Obrazovanje majki kod različitih dobnih skupina ispitanica/ka

OBRAZOVANJE MAJKE	dob ispitanica/ka (godine)									
	do 30		31 do 40		41 do 50		51 do 60		iznad 60	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
nepotpuna osnovna škola	2	9,09	5	7,25	12	27,27	15	28,31	7	58,33
završena osnovna škola	2	9,09	8	11,59	17	38,64	22	41,50	2	16,67
srednja škola za proizvod. zanim.	6	27,27	16	23,19	5	11,36	6	11,32	0	0,00
srednja škola za administrat. zanim.	5	22,73	25	36,23	5	11,36	7	13,21	2	16,67
viša škola	6	27,27	13	18,84	5	11,36	3	5,66	0	0,00
visoka škola, fakultet, umj. akad.	1	4,55	2	2,90	0	0,00	0	0,00	1	8,33
UKUPNO	22	100	69	100	44	100	53	100	12	100

N(ispitanica/ka)=200

Tablica 4. Usporedba obrazovanja očeva i tipa naselja osnovnog školovanja ispitanica/ka

OBRAZOVANJE OČEVA	TIP NASELJA					
	gradsko		prigradsko		seosko	
	N	%	N	%	N	%
nepotpuna osnovna škola	6	5,04	4	17,39	14	24,14
završena osnovna škola	5	4,20	6	26,09	23	39,66
srednja škola za proizvodna zanimanja	48	40,34	9	39,13	14	24,14
srednja škola za administrativna zanimanja	15	12,61	0	0,00	4	6,90
viša škola	24	20,17	3	13,04	2	3,45
visoka škola, fakultet, umjetnička akademija	21	17,64	1	4,35	1	1,71
UKUPNO	119	100	23	100	58	100

Tablica 5. Zanimanje (posao) koji obavljaju (ili su obavljali) roditelji nastavnica/ka

ZANIMANJE (POS AO) RODITELJA	OČEVI		MAJKE	
	N	%	N	%
1. umirovljenica/umirovljenik	13	6,50	7	3,50
2. poljoprivrednica/poljoprivrednik	15	7,50	2	1,00
3. domaćica	0	0,00	76	38,00
4. radnica/radnik	101	50,50	43	21,50
5. službenica/službenik	22	11,00	47	23,50
6. učiteljica/učitelj, odgajateljica/odgajatelj, socijalna radnica/radnik	10	5,00	15	7,50
7. stručnjakinja/stručnjak (s fakultetom)	21	10,50	6	3,00
8. profesorica/profesor	6	3,00	2	1,00
9. obrtnica/obrtnik	6	3,00	2	1,00
10. direktorica/direktor (zamjenik, pomoćnik, menadžer)	6	3,00	0	0,00
UKUPNO	200	100	200	100

*Među zanimanjima roditelja nema nezaposlenih, pripadnica/ka slobodnih profesija, vlasnica/vlasnik poduzeća s preko 10 i 100 zaposlenih koja su bila ponuđena u anketnom upitniku

Tablica 6. Zanimanja majki kod različitih dobnih skupina ispitanica/ka

ZANIMANJE MAJKI	dob ispitanica/ka (godine)									
	do 30		31 do 40		41 do 50		51 do 60		iznad 60	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
1. umirovljenica	0	0,00	4	5,80	2	4,55	1	1,89	0	0,00
2. poljoprivred.	0	0,00	1	1,45	0	0,00	1	1,89	0	0,00
3. domaćica	4	18,18	9	13,04	27	61,36	30	56,6	6	50,00
4. radnica	6	27,27	18	26,09	5	11,36	11	20,75	3	25,00
5. službenica	9	40,91	23	33,33	7	15,91	6	11,32	2	16,67
6. učiteljica, odgajateljica, socij. radnica	2	9,09	7	10,14	3	6,82	3	5,66	0	0,00
7. stručnjakinja (s fakultetom)	1	4,55	4	5,80	0	0,00	0	0,00	1	8,33
8. profesorica (srednjih škola)	0	0,00	2	2,90	0	0,00	0	0,00	0	0,00
9. obrtnica	0	0,00	1	1,45	0	0,00	1	1,89	0	0,00
UKUPNO	22	100	69	100	44	100	53	100	12	100

N(ispitanica/ka)=200

Tablica 7. Usporedba zanimanja oca i tipa naselja osnovnog školovanja ispitanica/ka

ZANIMANJE OCA	TIP NASELJA					
	gradsko		prigradsko		seosko	
	N	%	N	%	N	%
1. umirovljenik	6	5,04	2	8,70	5	8,62
2. poljoprivrednik	1	0,84	1	4,35	13	22,42
3. radnik	55	46,22	14	60,87	32	55,17
4. službenik	16	13,45	2	8,70	4	6,90
5. učitelj, odgajatelj, socijalni radnik	5	4,20	3	13,03	2	3,45
6. stručnjak (s fakultetom)	20	16,81	0	0,00	1	1,72
7. profesor (srednjih škola)	6	5,04	0	0,00	0	0,00
8. obrtnik	4	3,36	1	4,35	1	1,72
9. direktor	6	5,04	0	0,00	0	0,00
UKUPNO	119	100	23	100	58	100

Tablica 8. Usporedba zanimanja majki i tipa naselja osnovnog školovanja ispitanica/ka

ZANIMANJE MAJKI	TIP NASELJA					
	gradsko		prigradsko		seosko	
	N	%	N	%	N	%
1. umirovljenica	5	4,20	0	0,00	2	3,45
2. poljoprivrednica	0	0,00	0	0,00	2	3,45
3. domaćica	29	24,37	13	56,52	34	58,62
4. radnica	24	20,18	7	30,43	12	20,69
5. službenica	42	35,29	1	4,35	4	6,90
6. učiteljica, odgajateljica, socijalna radnica	10	8,40	2	8,70	3	5,17
7. stručnjakinja (s fakultetom)	5	4,20	0	0,00	1	1,72
8. profesorica (srednjih škola)	2	1,68	0	0,00	0	0,00
9. obrtnica	2	1,68	0	0,00	0	0,00
UKUPNO	119	100	23	100	58	100

Tablica 9. Promjena posla i/ili radne organizacije tijekom radnog vijeka

PROMJENA POSLA I/ILI RADNE ORGANIZACIJE	N(ispitanica/ka)	%
ne	55	27,50
da, posao	16	8,00
da, radnu organizaciju	94	47,00
da, posao i radnu organizaciju	35	17,50
UKUPNO	200	100

Tablica 10. Napredovanje u školi na bolje radno mjesto

NAPREDOVANJE	N(ispitanica/ka)	%
ne	174	87,00
da	26	13,00
UKUPNO	200	100

Tablica 11. Razlog napredovanja na bolje radno mjesto

RAZLOG NAPRETKA	N(ispitanica/ka)	%
odgovarajući radni staž	2	7,70
dopunsko obrazovanje	5	19,23
slobodno radno mjesto	5	19,23
sposobnost	14	53,84
UKUPNO	26	100

*Nitko od nastavnica/ka nije naveo povjerenje rukovodećih ljudi, političku aktivnost niti neke druge razloga napretka koji su bili ponuđeni kao razlozi napredovanja u anketnom upitniku.

II. NASTAVNICI I KVALITETNA ŠKOLA

*Poglavlje 5.***NASTAVNIČKA PROFESIJA I KVALITETNA ŠKOLA****Nekoliko teza za jedno izlaganje**

Radi izbjegavanja nejasnoća trebat će ukratko objasniti što u ovom slučaju, dakle, u ovom izlaganju, podrazumijevamo pod pojmom *kvalitetna škola*. Iako neki autori smatraju da se kvalitetno obrazovanje ne može definirati (npr. *W. Glasser*) čak i oni upozoravaju da se kvalitet uvijek može prepoznati.

Ako profesijom definiramo samo ono zanimanje koje ima poseban status i ulogu u društvenoj podjeli rada, onda se postavlja pitanje: koje je mjesto *nastavničke profesije* u društvu?

Govoreći o francuskom društvu, *Lesourne* ukazuje da su nastavnici "zastrašena" skupina i da ih propisi i prosvjetna praksa prečesto dovode u "infantilizirajući položaj". Ima li kakve sličnosti između položaja nastavnika u hrvatskom tranzicijskom društvu i u francuskom društvu?

Svaku profesiju karakteriziraju 4-5 najbitnijih elemenata (komponenti, dimenzija):

1. Stupanj razvijenosti temeljnih teorija i tehnika koje su osnovica za profesionalnu djelatnost;
2. Stupanj monopola na stručnu ekspertizu;
3. Stupanj prepoznatljivosti profesije od javnosti;
4. Stupanj organiziranosti profesije;
5. Stupanj razvijenosti profesionalne etike.

Na osnovu navedenih elemenata većina autora u sociologiji razmatra razvijenost neke konkretne profesije i društveni položaj određene profesije. Moguće je tragom tih komponenti zaključivati i o razvijenosti nastavničke profesije i njenom položaju u hrvatskom društvu.

U nastavničku profesiju (za potrebe ovog izlaganja) mogu se uvrstiti zanimanja učitelj, nastavnik i profesor u osnovnoj i srednjoj školi, a mogli bi se, dakako, razmatrati odvojeno, posebno u osnovnoj, posebno u srednjoj školi.

Razvojni proces pretvaranja zanimanja u profesije nije istovjetan kod svih zanimanja/profesija, a nije jednak ni *profesionalni model* u različitim društvima. Analizirajući stupnjeve razvijenosti i etape profesionalizacije nastavnika doći ćemo i do odgovora na sljedeće pitanje:

Jesu li nastavnici danas u hrvatskom društvu u tranziciji *profesija* ili *poluprofesija*? Odgovori na to pitanje bit će potpuniji ako ih sagledavamo u kontekstu gospodarske i demokratske *tranzicije* hrvatskog društva i u *svjetskom kontekstu* obrazovanja.

U proteklom desetljeću u hrvatskom je društvu došlo do *deindustrijalizacije* i "*tajkunizacije*", a demokratska tranzicija kao kompleksan proces nije dovršen.

Suvremeni se svijet suočava s različitim *napetostima* koje valja postupno prevladati. Neizbježne napetosti mogu poslužiti nastavnicima da potiču kritički duh i radoznalost kod svojih učenika.

Koji faktori utječu na razvitak *društva koje uči*? U koncepciji doživotnog učenja i u kretanju *prema društvu koje uči* od nastavnika će se "puno očekivati i tražiti". Štoviše, smatra se da važnost uloge nastavnika kao "nositelja promjena" nikada nije bila vidljivija i da će u 21. stoljeću postati još važnija.

Bijeli dokument EU o obrazovanju ističe da će i sam europski identitet u idućem mileniju ovisiti o kvaliteti obrazovanja.

Postoji izravna, značajna veza između kvalitetnog nastavnika i kvalitetne škole. Poboljšanje/povećanje kvalitete obrazovanja ovisi o poboljšanju:

- selekcije na nastavničkim studijima,
- školovanja,
- društvenog statusa i
- radnih uvjeta nastavnika.

Kako stvari stoje kod nas u odnosu na ta pitanja? Na ovo ćemo pitanje pokušati odgovoriti na osnovu nekih vlastitih i drugih empirijskih istraživanja. Ukoliko, prema *Legrand*-u nastavnik "ima više ili manje svećeničku zadaću" to još uvijek ne znači da mora polagati i zavjet siromaštva.

Mogućnosti napredovanja u struci imaju utjecaj na rad nastavnika i kvalitetu škole. Istraživanja pokazuju da su mogućnosti napredovanja u nastavničkoj profesiji kod nas mala.

Društveni status nastavničke profesije možemo sagledavati i preko socijalnog podrijetla i društvenog ugleda. Ukoliko neka profesija uživa povoljniji status u društvu utoliko je privlačnija za gornje i srednje stratumne, a i ugled te profesije je veći. Bitna je motivacija prema višem statusu i plaći. Istraživački podaci pokazuju da naši nastavnici, pogotovu oni u osnovnoj školi, svojom velikom većinom potiču iz nižih obrazovnih i socijalnih slojeva.

Društveni ugled nastavničke profesije je osrednji, osim kod roditelja koji imaju djecu na kojem bilo stupnju odgoja i obrazovanja. Ova kategorija stanovništva pridaje iznimno veliki ugled nastavničkoj profesiji u društvu.

Većina od 50 milijuna nastavnika u svijetu organizirana je u sindikate. Koliko sindikalni pluralizam u Hrvatskoj omogućuje ili umanjuje učinkovitost sindikalne akcije?

O mnogim pitanjima buduće ili predstojeće reforme školstva u Hrvatskoj mišljenja su različita, ali se gotovo svi slažu u tomu da trebaju promjene odgojno - obrazovnog sustava u cilju podizanja kvalitete obrazovanja i kvalitete škole.

*Poglavlje 6.***MARGINALIJE O OBRAZOVANJU NASTAVNIKA***Sažetak*

Ovdje se ukratko izlaže o nekim pitanjima obrazovanja nastavnika. Prvo se daje pregled trajanja školovanja učitelja (nastavnika razredne nastave) u najrazvijenijim zemljama svijeta i tranzicijskim društvima, zatim se objašnjavaju suvremene tendencije u školovanju nastavnika kao komponente politike obrazovanja u svijetu. Posebno se obrazlaže potreba sociološkog i u cjelini društveno-humanističkog obrazovanja nastavničke profesije.

Naznačena su, na kraju, i pitanja permanentnog obrazovanja nastavnika, metodičkog osposobljavanja sveučilišnih nastavnika i potreba zasnivanja kreditiranja učenika i studenata u Hrvatskoj.

PRETHODNE NAPOMENE

"Problem obrazovanja nastavnika možda nikada nije tako bio aktualan kao danas."

Ovako je počinjalo ili je - posve opravdano - ovom rečenicom mogao početi izlaganje na ovom znanstvenom kolokviju koji bilo ili svaki pojedini njegov sudionik. pa ipak, tu smo prvu rečenicu stavili u navodne znakove. Formulirana je u jednom drugom vremenu (barem desetljeće i pol iza nas) i tiskana u jednom drugom gradu koji je danas grad u tjeskobi, pod opsadom i pod granatama (dakako, i u drugoj državi).²³ Danas i ovdje smisao te uobičajene rečenice nije ništa manje aktualan.

Ne kanim, međutim, raspravljati o svim (ne)mogućim pitanjima promjena u sustavu obrazovanja nastavnika. Iz kompleksnog problema obrazovanja nastavničkih kadrova izdvojio bih samo neka pitanja:

Kakvi su trendovi u trajanju obrazovanja nastavničke (učiteljske) profesije, posebice u dvije skupine zemalja: prvo, u najrazvijenijim zemljama svijeta i drugo, u tranzicijskim društvima kao što je i samo hrvatsko društvo)?

Jedna od dominantnih tendencija u odgoju i obrazovanju u svijetu jest *produžetak* vremenskog trajanja obrazovanja.

1. Razvojne tendencije *najrazvijenijih zemalja* svijeta najčešće su dominantne u svjetskim relacijama na različitim područjima ljudskog rada i stvaralaštva pa tako i na

---

²³ Citiranom rečenicom započinje, naime, tekst VII. poglavlja - Obrazovanje nastavnika, u knjizi: Darinka Mitrović: *Moderni tokovi komparativne pedagogije*, II. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1981. Usporedi str. 263-292.

području obrazovanja. ukratko: najrazvijenija društva dominiraju ostalim društvima. Ovo je značajno imati u vidu, posebno prilikom planiranja budućnosti.

2. Iskustva *društva u tranziciji* za nas su značajna iz više razloga. Prvenstveno stoga što se i hrvatsko društvo - unatoč svojim znatnim i značajnim specifičnostima - razvijalo barem u donekle sličnim socio-povijesnim okolnostima, ali još više zbog nastojanja, više-manje, svih tranzicijskih društava da se svojim razvojnim koncepcijama uklope u suvremena evropska kretanja.

Za ilustraciju prvo ćemo - posve ukratko - navesti kakva je praksa u nekim najrazvijenijim zemljama, a zatim i u nekim zemljama u tranziciji. To ćemo iznošenje usredotočiti na vremensko trajanje školovanja učitelja (nastavnika) razredne nastave.

1. TRAJANJE OBRAZOVANJA U NAJRAZVIJENIJIM ZEMLJAMA SVIJETA

1. U SAD učitelji (nastavnici) osnovnih i srednjih škola obrazuju se na *koledžima* gdje diplomiraju i stječu *akademski stupanj* ("bachelors degree"). Koledži su, nerijetko, u sastavu sveučilišta, ali mogu biti i neovisni. Sam pojam koledž (College) u SAD odnosi se na visokoškolsku instituciju gdje *studij traje četiri godine*.²⁴ (Lončarić 1993.: 217-218).

I studij za učitelje (razredne nastave) na uglednim sveučilištima kao što su Florida State University (College of Education)²⁵ Harvard University (Graduate School of Education)²⁶ Stanford Duniversity (School of Education)²⁷ i drugdje, dakako, traje četiri godine.

2. U Švedskoj do 1988. učitelji za rad u prva tri razreda osnovne škole obrazovali su se dvije i pol godine na pedagoškoj školi.

Nastavnici predmetne nastave studirali su na sveučilištima (fakultetima). Od 1988./89. školske godine u Švedskoj se *primjenjuju novi programi obrazovanja učitelja*. Jedinstveno obrazovanje učitelja za rad od prvog do sedmog razreda, čiji studij traje tri i pol godine, i onih za rad od četvrtog do devetog razreda, čiji studij traje četiri i pol godine. (Jureša-Persoglio i Strugar, 1993. : 248-249).

²⁴ To napominjemo stoga što se uškolskim sustavima nekih zemalja pojam koledž odnosi na drugačiji sadržaj, npr. u Francuskoj koledže pohađaju učenici u dobi od 11 do 15 godina.

²⁵ Kako piše G. Mialaret godine 1927. osnovan je College of Education, University of Saskatchewan, (Mialaret 1989. : 22).

²⁶ Graduate School of Education, Bishop's University osnovana je još 1898. (Mialaret 1989. : 23).

²⁷ Fakulteti za edukacijske znanosti ili za edukaciju većinom potječu od "približno 1960. godine" (Mialaret 1989 : 23).

3. I u *Kanadi* se danas gotovo u svim pokrajinama zahtijeva visokoškolsko (fakultetsko) obrazovanje učitelja. Štoviše, program obrazovanja učitelja osnovne škole ne razlikuje se od programa obrazovanja nastavnika srednje škole. Dva su načina savladavanja tog programa (tj. studiranja): prvi, poslije studija na prirodno-znanstvenom, umjetničkom i dr. području nastavlja se studij pedagoške skupine predmeta; drugi, paralelnim studijem umjetničkog ili prirodno-znanstvenog te pedagoškog područja. (*Strugar* 1993. : 118-120).

4. I zemlja izlazećeg sunca - *Japan* organizira četverogodišnji studij za učitelje osnovne škole. U literaturi se navodi kako Japan ima razvijen sustav i regrutiranja i stručnog usavršavanja nastavnika.

5. U *Njemačkoj* učiteljski studij traje različito, što ovisi o složenosti zanimanja u kojem će raditi, od dvije do četiri godine, za rad u tri radna područja: pedagoškom, socijalnom i zdravstvenom (*Petričević*, 1993. : 165-166). Za rad u njemačkoj osnovnoj školi zahtijeva se izobrazba učitelja u trajanju od tri do pet godina. (Prema "materijalu" Filozofskog fakulteta Zagreb, 1995. : 2).

6. U *Francuskoj* "školovanje učitelja određuje se naredbama, programima i nacionalnim ispitima".²⁸ Vremensko trajanje školovanja učitelja, po završetku srednje škole, produženo je s tri na četiri godine. Inače se nastavnici obrazuju u različitim stupnjevima visokoškolskog obrazovanja²⁹ (*Vuković*, 1993. : 86-87).

7. U *Engleskoj* "učitelji se većinom školuju na sveučilištima, a njihovu izobrazbu organiziraju lokalne vlasti".³⁰ Učiteljski je studij tri ili četiri godine za rad s djecom od sedme do jedanaeste godine, a za rad s onom od 11 do 16 godina još i postdiplomski jednogodišnji kurs. Stažiranje je u trajanju od jedne do dvije godine (*Miharija*, 1993. : 264-265).

2. DRUŠTVA U TRANZICIJI

U Republici *Češkoj* studij za učitelje razredne nastave traje četiri godine, a za predmetne nastavnike pet godina.

Jednako je trajanje studija i u *Slovačkoj*.

²⁸ L. Legrand. *Obrazovne politike*, str. 57. Vidi posebno 4. odjeljak: Centralizacija i lokalna samostalnost (str. 55-69).

²⁹ Ivan Vuković navodi (prema M. Suman) i zanimljiv podatak o visokom društvenom ugledu nastavničke profesije u francuskom društvu. Stoga među mladima u Francuskoj vlada naročito veliko zanimanje za tu profesiju. Vidi поближе: I. Vuković, Školstvo u Francuskoj, u: *Školstvo u svijetu* (ur. S. Antić) HPKZ, Zagreb, 1994.

Jedno naše istraživanje pokazalo je u Hrvatskoj potpuno obrnut odnos. O tom u radu Š. Pilić, *Društveni ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva* (u ovoj publikaciji). Vidi i *Strugar* (1994.).

³⁰ Louis Legrand. *Obrazovne politike*, Duca, Zagreb 1993. str. 56.

Ranije su se učitelji obrazovali u *Poljskoj* na višoj pedagoškoj školi u trajanju od dvije godine. (Nastavnici za rad u srednjim školama studirali su pet godina na fakultetima).

Međutim, ovo dvogodišnje školovanje učitelja je dokinuto i uveden je novi program obrazovanja učitelja (kao i nove ustanove pod nazivom "kolegij"). Još 1991. godine, prema novim programima, studij za učitelja traje tri godine.

Ni u nama susjednoj *Mađarskoj* nije postojalo jedinstveno obrazovanje za učiteljsku profesiju. Nastavnički studij odvijao se na višim i visokim školama, te na fakultetima.

Obrazovanje odgojitelja predškolske djece traje tri godine. Učitelji razredne nastave (od prvog do četvrtog razreda osnovne škole) osposobljavali su se na višim pedagoškim školama i to tri godine, a nastavnici predmetne nastave (od petog do osmog razreda) na visokim nastavničkim školama u trajanju od četiri godine. Profesori srednjih škola (studirali su) na fakultetima i visokim školama i to pet godina.

Nakon promjena u *Mađarskoj* uvodi se jedinstveno obrazovanje svih učitelja (nastavnika) čiji studij traje pet godina.³¹

3. NEKE KONSTATACIJE O SUVREMENIM TENDENCIJAMA U ŠKOLOVANJU NASTAVNIKA

Prema tome, može se konstatirati da - i pored nekih razlika - prevladavaju sljedeći trendovi:

- studij za učitelja (razredne nastave) u osnovnoj školi u najrazvijenijim zemljama svijeta traje četiri godine

- obrazovanje učitelja u zemljama čija su društva u tranziciji (srednje i istočne Europe) također je organizirano kao četverogodišnji studij

- i u onim visokorazvijenim zemljama kao i u onim postsocijalističkim u kojima obrazovanje učitelja nije ranije bilo četiri godine (nego dvije ili tri) uveden je ili se upravo uvodini program studija za učitelje u trajanju od četiri godine

- praksa, a pogotovu tendencija, u većini zemalja jest takva da je studij za učitelje najčešće organiziran na fakultetu (sveučilištu), iako su takve visokoškolske institucije ponegdje i izvan sveučilišta

---

³¹ O trajanju obrazovanja nastavnika u Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj i Mađarskoj vidjeti radove S. Antić, M. Cindrić i S. Jakopović u knjizi: *Školstvo u svijetu*, HPKZ, Zagreb, 1993.

Iz iste knjige prethodno smo citirali radove koje su ispisali Lončarić, Juriša-Persoglio i Strugar te Miharija.

- nigdje, a naročito ne u visokorazvijenim zemljama svijeta ("klub sedmorice") kao ni u tranzicijskim društvima, nije zabilježen slučaj skraćivanja vremenskog trajanja obrazovanja učitelja. (Nije ni u kakvim - inače učestalim - promjenama školskih sustava program obrazovanja učitelja vremenski skraćivan npr. s četiri godine na dvije.)

4. OBRAZOVANJE NASTAVNIKA I POLITIKA OBRAZOVANJA

"Akademska razina nastavnika" jedan je od elemenata koji određuju opće karakteristike odgojno-obrazovnih situacija. Izobrazba nastavnika kao jedan od glavnih problema školskih sustava značajna je komponenta obrazovne politike (*Mialaret* 1989.: 41-126).

A bit svake obrazovne politike jest u donošenju i ostvarivanju planova - uostalom planovi su zajednička crta svih politika - jer je izobrazba "u svojoj biti projekt". Obrazovna se politika očituje "u zakonima, uredbama, propisima, programima i uputama" (*Legrand*, 1993. : 9-10).

Ali mnoge varijable školskog sustava od školske arhitekture, preko metoda i tehnika u nastavi do izobrazbe nastavnika umnogome ovise o "zamašnosti novca dodijeljenog edukaciji" (*Mialaret*, 1989. : 42).

Politika obrazovanja u mnogim zemljama danas sadrži niz novih elemenata, inovacija i sl.

Posebna novost jest uvođenje školskog predmeta znanost, za što je, posebice, potrebno obrazovati i učitelje. (Taj predmet je u nekim najrazvijenijim zemljama svijeta zastupljen, primjerice, već u 3. razredu osnovne škole.)

U nekim najrazvijenijim zemljama svijeta kao npr. u *Velikoj Britaniji* učenici osnovnih škola imaju i nastavni predmet - znanost (jednako tako kao matematiku, povijest, zemljopis itd.).

Znanstvenom obrazovanju - u posljednje vrijeme - u SAD poklanja se veoma značajna pažnja i to počev *od najranijeg osnovnoškolskog obrazovanja*. Riječ je, dakle, o znanosti za sve učenike - gdje je cilj postići *opću znanstvenu pismenost*, kako bi znanost postala "važan dio dječjeg obrazovnog iskustva".

Naravno da učenici te obrazovne sadržaje *školske znanosti upoznaju kroz primjenu obrasca znanstvenog mišljenja* - na način primjeren njihovim mogućnostima - što pospješuje učenje u drugim predmetima, razvija sposobnost kritičkog mišljenja, donošenje boljih odluka

itd. (Takve obrazovne sadržaje npr. o životu, o zemlji, o svemiru učenici upoznaju kroz definiranje predmeta istraživanja, promatranje, mjerenje, kontroliranje, zaključivanje i sl.).

Dakle, iskustva najrazvijenijih zemalja svijeta kao primjerice Engleske i SAD (a zbog ubrzanog znanstvenog razvoja, naglih tehnologijskih promjena i zbog toga pojava zastarjelosti obrazovnih sadržaja te nemogućnosti rješavanja problema u 21. stoljeću samo gomilanjem znanja pomoću zapamćivanja gotovih činjenica) upozoravaju nas na potrebu uvođenja *znanosti* kao školskog *predmeta* i u osnovne škole).

Razumije se da je već sada potrebno voditi računa i o tome kako osposobiti učitelje da proučavaju i podučavaju takve sadržaje (učiti učenike "kako se uči").

Da bi učitelji mogli podučavati učenike i takvim sadržajima, tj. razvijati znanstvene obrasce mišljenja, jednom rječju, da bi mogli biti učitelji *za 21. stoljeće*, moraju i sami prolaziti kroz obrazovni proces koji će ih osposobljavati za takve zadatke.

To je, dakle, još jedan *razlog* više da se *obrazovanje* učitelja i dalje nastavi na *četverogodišnjem studiju* (kao što je to i praksa već tri godine u Hrvatskoj) i *to na fakultetima* u sastavu *sveučilišta* gdje se i odvija znanstveno-istraživački rad te znanstveno i stručno obrazovanje.

Udovoljavanje takvim standardima u programiranju obrazovanja, pa i obrazovanja za učiteljsku profesiju, svakako je dugoročno korisno i s obzirom na uključivanje Hrvatske u europske asocijacije i moderne svjetske tokove.

5. SOCIJALNI TEMELJI STRUKE

Isticanje akademske razine i znanstvenog obrazovanja nastavničkih kadrova ne znači umanjivanje značaja suvremenog - u najširem smislu značenja - pedagoškog ili *profesionalnog* obrazovanja svih zanimanja nastavničke profesije. (Po tome se npr. izobrazba nastavnika, uz ostalo, i razlikuje od izobrazbe inženjera.).

Više je sudionika u raspravi navodilo nužnost i važnost društveno-humanističkog obrazovanja nastavnika: pedagoškog, psihološkog, sociološkog itd.

Podsjetio bih npr. da je predmet Sociologije odgoja i obrazovanja (Sociology of education) počeo još 1907. godine predavati *Henry Suzzello* na uglednom Yale sveučilištu (SAD). To što je započeo tadašnji istaknuti stručnjak za područje obrazovanja a eto i naše

gore list³² do danas se prilično razgranalo i usavršilo, na američkim dodiplomskim i poslijediplomskim studijima.

Pedeset godina poslije spomenutog jednosemestralnog predavanja tog predmeta ili 38 godina prije ovog Kolokvija u Splitu, *XVII. međunarodna konferencija* (Ženeva, 1957. godine) preporučuje izučavanje psihologije, teorije odgoja, nastavnu praksu, sociologiju odgoja i dr. Prema toj preporuci uloga je izučavanja sociologije odgoja/obrazovanja, na nastavničkim studijima, doprinos razumijevanju društvene strukture kao sociološke osnove odgoja, odnosno doprinos nastavnikovu razumijevanju pedagoške prakse u sociološkom kontekstu.

Stjecanje spoznaja o odnosu odgojno-obrazovnog podsustava i globalnog društvenog sustava o odgoju kao društvenoj činjenici i o socijalnim temeljima vlastite struke te osposobljavanje za ovladavanje metodama analitičko-sintetičkog promatranja odgojno-obrazovnog procesa, doista zahtijeva studij više disciplina iz društveno-humanističkih znanosti u obrazovanju nastavnika.³³

Pored navedena tri pitanja na koje sam pokušao ukratko odgovoriti, jer kolokvij u visokoškolskoj terminologiji znači i ispit, još bih samo nabacio tri pitanja koja ne bih pobliže obrazlagao. Iznosim ih više kao inicijativu za praktična rješenja u društvu:

1. *Permanentno obrazovanje zaposlenih prosvjetnih radnika*, ali ne samo kao njihovu obavezu za stjecanje novih kompetencija nego i obavezu vlasnika školskih institucija da im svako 5-6 godina omogući plaćeno odsustvo (od jednog mjeseca do jedne godine).³⁴

2. *Metodičko osposobljavanje sveučilišnih nastavnika svih zvanja i struka*.³⁵

3. *Uspostavljanje sustava kreditiranja studenata i učenika* te stipendiranje nadarenih studenata i onih koji se pripremaju za nastavničku profesiju.³⁶

³² Profesor H. Suzzalo bio je i rektor Sveučilišta u Seatleu, odnosno predsjednik nekoliko sveučilišta u svojoj karijeri, savjetnik predsjednika Wilsona, a nalazimo ga i u uredništvu prvoga broja u svijetu najpoznatijeg časopisa ove discipline: *Sociology of Education*, godine 1927.

Prema istraživanjima Ivana Čizmića njegovi su se roditelji u SAD doselili iz Dubrovnika, vidi o tome: I. Čizmić, *Hrvati u životu Sjedinjenih Američkih Država*, Globus, Zagreb 1982. str. 72 i 384.

³³ O stanju i problemima obrazovanja i usavršavanja učitelja vidi u knjizi: Josip Pivac, *Škola u svijetu promjena*. Institut za pedagoška istraživanja, Zagreb 1995. (posebice 10. odjeljak, str. 179-189).

³⁴ Takvih iskustava imaju nastavnici u pojedinim zemljama. Riječ je o tome da se nastavnik oslobodi radnih obveza za neko vrijeme i da se dalje usavršava prema unaprijed utvrđenom planu. Sve troškove snosi vlasnik škole.

Ponešto smo o tome pisali još sedamdesetih godina (Š. Pilić, *O nekim pitanjima nastave u sadašnjem preobražaju odgoja i obrazovanja*, Pogledi, Vol. IX. 1978.-79. No 24-25, str. 79-107).

O problematici permanentnog obrazovanja pogledati: B. Suchodolski, *Permanentno obrazovanje i stvaralaštvo*, Školske novine, Zagreb 1988.

³⁵ O tome je još 1972. pisao i iznosio neka iskustva iz Slovenije V. Schmit u knjizi: *Visokoškolska didaktika*, Zagreb, PKZ, 1972.

³⁶ U Hrvatskoj je svojevrjemenom postojao sustav kreditiranja studenata i učenika. Nema razloga da se danas ponovno ne zasnuje, a ima više razloga da se time što prije počne.

Sustavna regulacija ovih triju pitanja u hrvatskom društvu pridonijela bi uspostavljanju *jednakosti šansi* na *tržištu obrazovanja* i *tržištu rada*, kao i razvoju odgojno-obrazovnog sustava i društva.

Literatura

1. Legrand, Louis (1993.) *Obrazovne politike*, Educa, Zagreb.
2. Lesourne, Jacques (1993.) *Obrazovanje i društvo: Izazovi 2000. godine*, Educa, Zagreb.
3. Mialaret, Gaston (1989.) *Uvod u edukacijske znanosti*, Školske novine, Zagreb.
4. Mitrović, Darinka (1981.) *Moderni tokovi komparativne pedagogije*, II izdanje, Svjetlost, Sarajevo.
5. Pivac, Josip (1995.) *Škola u svijetu promjena*, Institut za pedagojska istraživanja, Zagreb.
6. Strugar, Vladimir (1994.) *Žele li učitelji preporučiti školovanje za svoj poziv*, *Napredak*, Vol. 135, No 3.
7. Suchodolski, Bogdan (1988.) *Permanentno obrazovanje i stvaralaštvo*, Školske novine, Zagreb.
8. *Školstvo u svijetu* (1993.) (ur. S. Antić), Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb.

MARGINAL NOTES ON THE EDUCATION OF TEACHERS*Summary*

The author briefly explains some questions about teachers' education. He presents some facts about the duration of elementary teachers' education in the developed countries and societies in transition and about modern trends in teachers' education as a component of educational policy in the world. He particularly points out the necessity of the sociologic and humanistic education of teachers' profiles.

In the end, some questions about the permanent teachers' education are mentioned, as well as the methodological qualification of university teachers and the need for establishing the financing of pupils and students in Croatia.

Poglavlje 7.

VRJEDNOVANJE ODNOSA NASTAVNIK-UČENIK SA STAJALIŠTA UČENIKA

Sažetak

U radu se razmatra društveni odnos u obrazovnom procesu, na osnovi empirijskog istraživanja. U sociološkoj i pedagoškoj literaturi ističe se kako je narav društvenih odnosa između aktera obrazovnog procesa povezana s dominantnim odnosima u društvu, te kako su odnosi između nastavnika i učenika ključni za razvoj i uspjeh učenika.

*Analiziraju se interakcijski procesi u razrednom odjelu, u istraživačkoj tradiciji interakcionizma u sociologiji, koje stajalište smatra bitnim spoznati kako nastavnici i učenici interpretiraju situacije u školovanju. Odnosi između nastavnika i učenika ispitivani sa stajališta učenika, onako kako učenici doživljavaju i vrednuju taj odnos. Istraživanje je provedeno na uzorku učenika osmog razreda osnovne škole i četvrtog razreda gimnazije (N = 141), u jednom većem gradu i jednom manjem, otočkom. Podaci su prikupljeni metodom ankete, a upitnik je sadržavao i trostupanjku ljestvicu procjene zasnivanja odnosa nastavnika i učenika: (1) na međusobnom poštivanju i povjerenju, (2) na strogoj stezi i (3) na pomalo anarhičnim odnosima. Analizom su utvrđena tri tipa odnosa. Rezultati pokazuju da **demokratski odnosi** (zasnovani na međusobnom poštivanju i povjerenju aktera) variraju od 49 do 83 posto u osnovnim školama (veći grad: manji grad) te u srednjim od 41 do 47 posto. **Autokratski odnosi** (stroga disciplina i kontrola) u obrazovnom procesu čine se izrazitijim u urbanim središtima. **Anarhični međusobni odnosi** u osnovnim školama prisustviji su u velikom urbanom središtu dok u srednjim školama suprotno, - u manjem gradu. U članku se još kompariraju dobiveni rezultati s drugima (npr. u Zagrebu 1990) te se u zaključcima ističe potreba demokratizacije nastavnog procesa, obrazovanja i društva.*

1. UVOD

Narav *društvenih odnosa* u obrazovanju, odnos među sudionicima obrazovnoga procesa "ima bliske veze" s onim društvenim odnosima koji su vladajući u društvu kao globalnoj zajednici (Flere, 1976. : 269). Uz manifestne funkcije obrazovanja (prenošenje znanja ...) tu su i latentne funkcije ("društvena supstanca"), tj. "učenje društveno prihvatljivih" oblika ponašanja. Drugim riječima odgoj i obrazovanje protkani su određenim tipom društvenih odnosa. Kao nit provlači se u izvjesnoj mjeri povezanost između nejednakosti u društvu i društvenih odnosa u obrazovanju. Oštroj hijerarhijskoj podjeli društva odgovara autoritarno obrazovanje. u žarištu različitih pristupa sociologije obrazovanja sedamdesetih godina jest tema o ulozi škole u sustavu društvene nadmoći³⁷. Bowles i Gintis govore o izrazitoj podudarnosti između društvenih odnosa na radnim

³⁷ U školi ipak sav subjektivitet učenika i nastavnika nije ugušen niti se "nadmoć i priprema za nadmoć u velikom društvu" ostvaruje bez sukoba (Flere, 1986., 110).

mjestima (u gospodarstvu) i društvenih odnosa obrazovnoga sustava. Škole kao odgojno-obrazovne institucije organizirane su na hijerarhijskom načelu autoriteta i nadzora.

Njihov je rad naišao na kritiku, a spočitava im se kako se mnogi dijelovi američkoga školskoga sustava, koje njih dvojica oštro kritiziraju, mogu naći i u drugim društvima. Npr. i u kubanskom društvu nastava se zasniva većinom "na autoritarnoj metodi poučavanja" sa središnjom ulogom nastavnika (*Karabel and Halsey, 1977.*).

I glasoviti Ivan Ilić u knjizi *Desechooling Society* (1971., 1982.) ukazuje na autoritarni nastavni režim. Ako učenik želi biti uspješan, mora se pokoravati tomu režimu, a u školi i inače uči podilaziti vlasti³⁸.

Promjene odnosa u samom obrazovanju naročito se javljaju kada dolazi do: *1. promjene znanja* (ogromni porast znanja i promjenjive metode stjecanja znanja primjerice u uvjetima znanstveno-tehnološke i informatičke revolucije i *2. opće promjene društvenih odnosa*.

Unutrašnja promjena u obrazovanju odnosi se na "društveni odnos u obrazovnom procesu (na oblik povezivanja edukanda i edukatora)" (*Flere, 1976.:* 16).

S druge strane, neki autori ukazuju na pojavu gubljenja autoriteta nastavnika i kod učenika i kod studenata. Ta pojava, dakako, otežava nastavnicima ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva odnosno ostvarivanje njihovih profesionalnih zadataka. Svojom organizacijom obrazovanje svakako treba pridonositi slobodnom razvoju ličnosti, oslobođenom težnje za sticanjem materijalnih dobara pod svaku cijenu, i pogotovu, od težnje za vladavinom nad ljudima i manipuliranjem njima. Dakle, važno je biti (netko), a ne samo imati (nešto)!. U obrazovanju su vladale vrijednosti materijalnoga bogatstva, standarda, potrošnje i danas su te vrijednosti "postale uzori tranzicijskih procesa" (*Cifrić, 1996. :* 67). Stoga se i sami nastavnici nalaze "ponekad" u proturječju, kako objašnjavati te vrijednosti nasuprot vrijednostima priroda i štednje. Čovjek svojom povijesnom praksom i djelatnošću "proizvodi i mijenja svoj svijet, modificira svoju prirodu i prirodnu okolinu" (*Skledar, 1992. :* 26).

Dodajmo još da *interakcionizam*, kao istraživačka tradicija u sociologiji, analizira interakcijske procese u razrednom odjelu, u učionici. Interakcionističko stajalište smatra bitnim spoznati na koji način nastavnici i učenici "interpretiraju situacije u školovanju" (*Keddie, 1971.*).

³⁸ Iako se radikalno Ilićevo rješenje - ukidanje sadašnjega sustava obrazovanja, tj. ukidanje škola (deskolarizacija društva) - ne može prihvatiti jer suvremena društva više ne bi mogla opstati niti funkcionirati bez obrazovnoga sustava, ipak mu se mora priznati da zapaža niz slabosti suvremene škole. Dobro uočava "birokratsku opredmećenost društvenih odnosa u školi" (*Flere, 1986.*). "Nije poznato nijedno društvo koje se odreklo škole kao noseće institucije obrazovanja" (*Cifrić, 1996., 67.*).

Činjenica je da su srca i pogledi učenika, pogotovu u srednjoj školi, danas negdje drugdje, ne na školskoj ploči. Odnose u obrazovanju, kao što smo vidjeli, u literaturi se vezuje se vezuje uz društvene odnose, uz stupanj društveno-povijesnoga i ekonomskoga razvitka, ali i uz mogućnosti pojedinca - učenika i ličnosti nastavnika te nastavne strategije i stilove. Kako se smatra da do promjene odnosa dolazi uslijed opće promjene društvenih odnosa, postavlja se pitanje jesu li promjene poslije 1990. godine u hrvatskom društvu utjecale na promjene društvenih odnosa u obrazovanju. U hrvatskom društvu početkom devedesetih godina odigrale su se značajne promjene u karakteru vlasništva sredstava za proizvodnju, u političkom sustavu (uvođenje višestranačkog sustava itd). Te promjene u društvu ne mogu, u strogo determinističkom smislu, ni mehanički, ni automatski, mijenjati narav društvenih odnosa u školi, ali je logično očekivati njihov utjecaj budući da odnosi u školi ovise o individualnim mogućnostima sudionika, ali i o sociokulturnom okruženju. odgovor na to pitanje višestruko je značajan - za uočavanje odnosa u školstvu, ali jednako tako i za utvrđivanje odnosa u društvu. Prema dosadašnjim teorijskim postavkama i njihovim empirijskim potvrdama demokratski odnosi u društvu pridonose demokratskim odnosima između nastavnika i učenika. A demokratski odnosi u obrazovanju kasnije, kada se mladi uključe u društveni rad, pridonose njihovom demokratskom, toleratnom ponašanju. No prije nego pokušamo na osnovi vlastitoga istraživanja dati barem djelomičan odgovor na to pitanje, ukratko ćemo se osvrnuti na neka slična istraživanja (apstrahirajući sadržaje učenja, modalitete kojima škola "usađuje" društvene vrijednosti i legitimira društveni poredak, kao i utjecaj drugih čimbenika na odgoj i oblikovanje mladih).

2. KRATAK PREGLED ISTRAŽIVANJA

Najpoznatije istraživanje odnosa nastavnika i učenika jest istraživanje K. Lewina i suradnika (*Lewin, Lippit, White, 1943.*). Još su tada utvrđena tri temeljna oblika odnosa između nastavnika i učenika: a) autoritarni (autokratski), b) demokratski i c) anarhični (ravnodušni; *laisser faire*).

a) U *autoritarnim* društvenim odnosima u školi (istaknuto dominantno ponašanje nastavnika), odnosno u razrednom kolektivu i u središtu cjelokupnih odnosa jest nastavnik. Takvi su odnosi prepreka razvijanju samostalnosti i osamostaljivanju učenika.³⁹ Autokratski odnosi utječu na razrednu klimu i dovode do poremećenih odnosa između samih učenika, što

---

³⁹ Prema rezultatima istraživanja tek svaki deseti student smatra da mu je škola najviše pomogla u osamostaljivanju (*Pilić, Š. i Tomaš, A. 1994.*)

ne ostaje bez posljedica na rezultatima učenja. Disciplina je u razredu, dakako, na visini, ali ne i atmosfera tolerancije.

b) *Demokratski* odnosi (ili integrativno ponašanje) u razredu omogućuju nastavniku da bude samo jedan među članovima radnoga kolektiva. Kod učenika podupire samostalan rad, pospješuje (zajedničko) vrjednovanje metoda rada i rezultata učenja. U demokratskim društvenim odnosima u školi moguće je postići optimalne rezultate i u nastavi i učenju.

c) *Anarhičnost*, ravnodušnost ili, kako neki još zovu, negativan odnos u školi, odnosno razrednoj zajednici dovodi do nezainteresiranosti nastavnika za učenike. Učenici su, doduše kao pojedinci ili pripadnici manjih skupina, slobodni, ali uslijed pretežne nastavnikove uloge pasivnoga promatrača razredna klima je nepovoljna za kvalitetan rad. Ni samo ponašanje učenika nije tolerantno. Anarhični odnosi, slično kao i autokratski, dovode do poremećaja u učenju.

I u suvremenoj literaturi iz sociologije obrazovanja govori se o međudjelovanju u školskom sustavu, odnosno u razredu. Prema nastavnim stilovima razlikujemo također tri tipa interakcije u razredu: 1. autoritaran (authoritarian), 2. demokratski (democratic), 3. anarhičan tip odnosa (*laissez faire*) (*Ballantine*, 1993., 230). Što nam govore novija istraživanja u nas?

Prema istraživanju provedenom u Bjelovaru 34 posto srednjoškolaca u školi se osjeća bespomoćno, a 12 posto čak uplašeno. U školiim najviše smetaju postupci profesora (31 posto), teško gradivo (29 posto), a zatim dosada (29 posto). Učenicima smeta što je od strane profesora premalo razgovora (29 posto), premalo pomaganja (27 posto), prigovaranje (15 posto) (*Dubravec-Šigir*, 1996. : 34-35). Škole profitiraju "iz mreže društvenih odnosa koja se odlikuje povjerenjem". Dalje se ističe kako "djelotvornost rada u školama" ovisi i o međusobnom povjerenju nastavnika i učenika (*Ledić*, 1996. : 205).

Međusobne odnose u školi treba rješavati "socijalnom i odgojnom blizinom" (*Previšić*, 1996., 308). Međutim, u našim se školama "podržava autoritarnost" (*Peko*, 1996. : 518).

Jedno istraživanje provedeno u 11 zagrebačkih srednjih škola (275 učenika i 159 nastavnika) pokazuje da učenici na prvo mjesto stavljaju odnos prema osobi, odnosno odnos nastavnika prema učeniku (kao činitelju koji pospješuje uspjeh). na pitanje što ih je najviše potaknulo na rad i učenje, "učenici prije svega ističu poštovanje i moralnu podršku nastavnika i roditelja" (*Ivanek*, 1996. : 240).

Većina istraživanja o odnosu nastavnika i učenika polaze od teorijske pretpostavke da su odnosi i interakcije subjekata odgoja vrlo značajni, gotovo odlučujući za odgojno oblikovanje. Vladimir je Vujčić na uzorku 687 učenika (od čega je 326 učenika IV. razreda)

u šest srednjih škola grada Zagreba ispitivao imaju li odnosi nastavnika i učenika utjecaja na obrazovne planove i školski uspjeh učenika. Zanimalo ga je kako se odnos nastavnika i učenika struktuirao te kako učenici percipiraju i doživljavaju taj odnos. O modelu, tj. regulaciji odnosa nastavnika i učenika dobio je sljedeće rezultate:

- 1) 41,77 posto učenika smatra da se odnosi zasnivaju na poštovanju i povjerenju,
- 2) 23,34 posto na nadzoru i strogoj disciplini,
- 3) 32 posto na pomalo anarhičnim odnosima.

Dakle, temeljna polarizacija modela odnosa ne odvija se između demokratskoga i autokratskoga modela, nego između demokratskoga i anarhičnoga modela. Vujčić to objašnjava rezultatom opće demokratizacije društva i duge sustavne kritike autokratskih modela komunikacije u školi. Međutim, napuštanje autokratskih modela nije dovelo do demokratskih odnosa u školi. Za uspostavljanje demokratskih odnosa potrebno je i znanje, i napor, i kultura, a slobodno lebdeći odnos puno je lakši jer se sam odvija (Vujčić, 1990.).

Budući da je Vujčićovo istraživanje objavljeno 1990., bilo bi zanimljivo usporediti današnje rezultate sličnoga istraživanja.

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Problem ovoga istraživanja jesu društveni odnosi unutar obrazovnoga procesa između sudionika toga procesa, tj. između nastavnika i učenika. *Svrha* je istraživanja utvrđivanje odnosa između nastavnika i učenika u osnovnim i srednjim školama, i to općega odnosa nastavnika promatranoga sa stajališta učenika. Dakle, postavlja se pitanje kako učenici 8. razreda osnovne škole i 4. razreda srednje škole vrjednuju te odnose?

Ograničenost ovoga istraživanja određena je, prije svega uzorkom, ali i svrhom i zadaćama.

Zadaća je utvrditi kako učenici osnovnih škola vrjednuju te odnose, a kako ih vrjednuju učenici srednjih škola. Tako se, uz ostalo, može utvrditi i postoje li generacijske razlike te ima li razlike u vrjednovanju odnosa sudionika obrazovnoga procesa između škola u velikom i malom gradu (a kod osnovnih škola još i u mješovitom naselju)?

Istraživanje je provedeno na *uzorku* od 87 učenika osmih razreda osnovne škole i 54 učenika četvrtih razreda gimnazije. Dakle *ukupno 141 učenik*, i to u tri osnovne škole i u dvije gimnazije. Razredi su odabrani *metodom* slučajnog odabira (a učenici su tih razreda oni koji su se određenoga dana zatekli na nastavi krajem proljeća 1996.). Ispitivanje je provedeno

metodom sociološke ankete.⁴⁰ U upitniku su bila daleko brojnija pitanja, ali je spomenuto pitanje sadržavalo i trostupanjku ljestvicu procjene zasnivanja odnosa nastavnika i učenika: 1. na međusobnom poštivanju i povjerenju, 2. na strogoj stezi i kontroli i 3. na pomalo anarhičnim odnosima.

4. REZULTATI I RASPRAVA

Da bismo doznali kako učenici sa svoga stajališta vrjednuju odnose s nastavnicima, provedeno je ispitivanje. Izvorne odgovore na pitanje iz *upitnika na čemu se zasnivaju odnosi između nastavnika i učenika u školi*, označili smo u ovom radu na sljedeći način:

1. na međusobnom poštivanju i povjerenju kao demokratski odnos,
2. na strogoj disciplini i kontroli kao autokratski odnos i
3. na pomalo anarhičnim odnosima kao anarhičan odnos.

I

Rezultati istraživanja o društvenim odnosima između sudionika obrazovnoga procesa u *osnovnoj školi*, a prema stajalištu učenika, pokazali su sljedeće:

1. Relativno dominantan odnos između nastavnika i učenika ipak je demokratski. Štoviše, u malom gradu (83 posto) i mješovitom naselju (49 posto) taj model odnosa prevladao je nad autokratskim i anarhičnim čak i ako ih se promatra - kao nepoželjne oblike - zajedno (17,4 posto u malom gradu i 31 posto u mješovitom naselju). To ilustrira tablica 1.
2. Za razliku od učenika u malom gradu, gdje znatno više od tri četvrtine ocjenjuje odnose s nastavnicima demokratskima, i u mješovitom naselju, gdje je takvih bilo preko dvije trećine, u velikom gradu niti polovina učenika ne smatra da se odnosi s nastavnicima zasnivaju na međusobnom poštovanju i povjerenju.

---

⁴⁰ Samo anketiranje obavila je diplomantkinja Slađana Lončar, studentica Fakulteta prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja, u okviru zadataka izrade diplomskoga rada. Pisac ovih redaka bio je mentor za izradu toga diplomskoga rada.

Tablica 1. Društveni odnos sudionika obrazovnog procesa u osnovnoj školi
(sa stajališta učenika)

u postocima (%)

ODNOSI		%		
		Veliki grad	Mali grad	Mješovito naselje
1	Demokratski	48,6	82,6	69,00
2	Autokratski	28,6	8,7	28,00
3	Anarhični	22,9	8,7	3,00
UKUPNO:		100,0	100,0	100,0

3. Stajalište je natpolovične većine (52 posto) u velikom gradu da suodnosi u školi autokratski (29 posto) ili anarhični (23 posto).

4. Jednostavno rangiranje tipova odnosa s nastavnicima pokazalo je da sva tri tipa u sva tri naselja zauzimaju jednak redoslijed: 1. demokratski, 2. autoritativni i 3. anarhični. Samo je donekle iznimka mali grad u kojemu autokratski i anarhični tip ravnopravno dijele drugo i treće mjesto.

5. Autoritativni odnosi (zasnovani na stezi i nadzoru), kao i anarhični najviše su zastupljeni u velikom gradu, a najmanje u malom gradu. Odnosi u školi u mješovitom naselju smješteni su između ta dva pola - demokratskiji su nego u velikom gradu, ali su i gotovo dvostruko autoritarniji nego u malom gradu.

6. Prema stajalištu učenika mikrodemokracija najzastupljenija je u malom gradu.

Mikrodemokracija u razredu prikladna je za razvoj samostalnosti. "Zajedničko učenje" kao dimenzija prijateljstva omogućuje organizacijski model u kojemu bi manje skupine učenika "veći dio problema samostalno rješavali" (Tomaš, 1997.).

II

Prije nego ukratko iznesemo podatke o stajalištu učenika *srednjih škola* (gimnazija), objasniti ćemo o kakvim je naseljima riječ. Oznaka "veliki grad" odnosi se na drugi po veličini grad u Hrvatskoj, a "mali grad" na jedan od ljepših i starijih gradova na dalmatinskom otoku.

1. Vrjednujući odnose s nastavnicima manje od polovine učenika *srednjih škola* smatra da su oni zasnovani na međusobnom poštivanju i povjerenju (to ilustrira prvi redak u tablici 2).

2. U urbanim središtima, tj. u većem (59 posto) i u manjem gradu (53 posto) natpolovična većina učenika izjasnila se kako su odnosi u školi zasnovani ili na strogoj disciplini i nadzoru ili pak na anarhiji.
3. Redoslijed tih triju tipova odnosa nije uvijek podjednak u velikom i malom gradu. Demokratski tip odnosa u oba je naselja podjednako na prvom mjestu, dok je redoslijed autokratskoga i anarhičnoga tipa različit. Naime, u velikom su gradu autoritarni odnosi na drugom mjestu, a u malom to mjesto zauzimaju anarhični odnosi.
4. U cjelini se može reći da učenici srednje škole u malom gradu vrjednuju odnose s nastavnicima kao više demokratske i manje autoritarne nego što to percipiraju njihovi vršnjaci u većem gradu. Međutim, "malograđani" doživljavaju taj odnos nešto više anarhičnim od "velegrađana".
5. Usporedba stajališta učenika osnovnih i srednjih škola o tipovima odnosa s nastavnicima pokazala je generacijske razlike. Osnovci doživljavaju odnose s nastavnicima znatno više zasnovane na povjerenju i međusobnom poštovanju nego gimnazijalci, i u cjelini i promatrano prema tipu naselja.

Osnovci, dakle, vrjednuju odnose s nastavnicima značajno više demokratskima nego njihove starije kolege srednjoškolci.

Tablica 2. *Društveni odnos sudionika obrazovnoga procesa u srednjoj školi*

(sa stajališta učenika)

u postocima (%)

ODNOSI		%	
		Veliki grad	Mali grad
1	Demokratski	41	47
2	Autokratski	32	19
3	Anarhični	27	34
UKUPNO:		100,0	100,0

Srednjoškolci, pak, odnose u školi vide više zasnovanima na strogoj disciplini i nadziru, nego njihove mlađe kolege osnovci, tj. odnose više vrjednuju autoritarnima nego osnovci. (Izuzimaju se osnovci u mješovitom naselju jer u takvom naselju nema srednje škole u uzorku, kao uglavnom i u društvenoj stvarnosti).

I kod trećega tipa društvenoga odnosa u školi primjetno je, prema stajalištu učenika, manje anarhičnoga odnosa u osnovnim nego u srednjim školama. Učenici će najbolje učiti kada se odnos nastavnika s njima temelji na uzajamnom poštovanju i razumijevanju (Kyriacou, 1995. : 89-90).

III

Usporedba ovih rezultata s rezultatima istraživanja na istom tematskom polju moguća je s onima zagrebačkima, publiciranim 1990. godine, i to usporedba naših rezultata dobivenih na poduzorku srednjih škola.

Od zagrebačkoga istraživanja do našega, u drugom po veličini hrvatskom gradu, u hrvatskom su se društvu odigrale krupne promjene (promjene karaktera vlasništva, uvođenje višestranačkoga sustava itd.). Jesu li tranzicijski procesi, za koje se pretpostavlja da su demokratski, utjecali i na više demokratskih odnosa u nastavi i školi? Prije promjena u Hrvatskoj 42 posto zagrebačkih srednjoškolaca ocjenjuje da se njihovi odnosi s nastavnicima zasnivaju na međusobnom poštivanju i povjerenju (*Vujčić*, 1990.), a u istraživanju provedenom nakon šest-sedam taj je postotak 41. Prije bi se moglo reći da demokratski odnosi u obrazovanju stagniraju nego da se razvijaju. (Doduše, mi smo dobili nešto povoljnije rezultate u malom gradu - 47 posto - od onih zagrebačkih.). To potvrđuje i činjenica da je društveni odnos sudionika obrazovnoga procesa percipiralo, na zagrebačkom uzorku, kao autoritativan (autokratski) oko četvrtine, a kod nas oko trećine ispitanika. Obratno, kod anarhičnoga modela odnosa u našem je uzorku 27 posto učenika (oko četvrtine), a u zagrebačkom 32 posto (oko trećine).

"Tranzicijski su uvjeti doveli do pojačane simboličke proizvodnje", a "demokratska retorika" služi kao "sredstvo uvjeravanja u ispravnost demokratske vladavine ma kakva ona bila" (*Kalanj*, 1995. : 236-238). Ukoliko to vrijedi za društvo, čini se da vrijedi i za obrazovni proces. Promišljajno (reflektivno) poučavanje, kojemu je cilj personalna anatomija, o kojemu govori Quicke, odnosi se podjednako na demokratska gledišta obrazovnoga procesa kao i na praktički, materijalni i politički kontekst poučavanja (*Quicke*, 1996.).

Uspjeh je učenika beskrajno složeno pitanje koje ovisi i o "kakvoći odnosa učitelj - učenika", ali uz ostalo i o životnim uvjetima učenika te sociokulturnoj klimi i određenoj sredini i društvu (*Mougniotte*, 1995. : 176). Stoga demokratski režim "mora poduzeti dvostruku akciju - i u školi i u društvu". Pritom treba imati u vidu nastavu kao oblik socijalne interakcije i dvosmjerni komunikacijski proces.

5. ZAKLJUČCI

1. Rezultati istraživanja pokazali su kako učenici osnovnih škola ocjenjuju društveni odnos između sudionika obrazovnoga procesa više demokratskim nego srednjoškolci (gimnazijalci). prema tomu, vidljive su generacijske razlike.
2. Također su primjetne razlike društvenih odnosa u školi ovisno o tipu naselja.
3. Nisu ustanovljeni pomaci u demokratskim odnosima u školi u usporedbi sa stanjem prije promjena u hrvatskom društvu (1990.). Razlika se pokazuje u porastu autoritativnoga odnosa i smanjenju anarhičnoga.

U mnogim se sociološkim radovima tvrdi da se interakcija u razredu može potpuno objasniti samo u okviru usporedbe sa širim društvom. Međutim, rezultati izneseni u ovom radu ograničeni su prije svega uzorkom. Pa ipak, oni se mogu smatrati indikativnima. Uz to, bilo bi korektno iznijeti i stajalište nastavnika (što ćemo učiniti u drugom radu). Sociološki bi svakako bilo zanimljivo istražiti koliko je demokratizacija obrazovanja i društva podmakla u stvarnom životu, a ne samo na formalnoj razini. Jer, ili dosadašnje teorijske postavke o svezi s odnosima u društvu i školi ne vrijede ili se u hrvatskom društvu, u stvarnom životu istinska demokratizacija nije ni ostvarila. Čini se kako nije moguće uspostaviti presudno demokratski tip odnosa između aktera obrazovnoga procesa bez istodobne demokratizacije i obrazovanja i društva u cjelini.

Literatura:

1. Ballantine, J. H. (1993.) *The sociology of education A systematic analysis*, Third edition, Prentice hall, Englewood Cliffs.
2. Cifrić, I. (1996.) Ekološki izazovi obrazovnom kurikulumu, *Društvena istraživanja*, Vol. 5, No 1 (21) : 59-74.
3. Dubravac-Šigir, M. (1996.) Važnost i vrijednost sata razrednog odjela u razvoju komunikacije, *Nastavni vjesnik* (časopis Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora) Vol. 1, No 1 : 34-35.
4. Flere, S. (1976.) *Obrazovanje u društvu*, Gradina, Niš.
5. Flere, S. (Ur. 1986.) *Proturječja suvremenog obrazovanja*, CDD, Zagreb.
6. Gutmann, A. (1987.) *Democratic Education*, Princetown University Press, New Jersey.
7. Illich, J. (1973.) *Deschooling Society*, Penvmondsworth (također i izdanje: Ilić, I. *Dole škole*, Beograd, 1982).
8. Ivanek, A. (1996.) Ocjenjivanje u funkciji optimalnog razvoja učenika, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo* (Ur. H. Vrgoč) Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, str. 239-254.
9. Kalanj, R. (1995.) Kulturna tranzicija, *Revija za sociologiju*, Vol. 26, No 3-4: 231-240.
10. Karabel, J. and Hese, A. H. (Ed. 1997.) *Power and Ideology in Education*, Oxford University Press, New York.
11. Keddie, N. (1971.) Classroom Knowledge, in: YOUNG, M. F. D. (Ed.), *Knowledge and Control*, Collier-Macmillan, London.
12. Kyriacou, C. (1995.) *Temeljna nastavna umijeća*, Educa, Zagreb.
13. Ledić, J. (1996.) Škola: prosocijalna zajednica učenika, učitelja i roditelja, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, str. 203-207.
14. Mougnotte, A. (1995.) *Odgajati za demokraciju*, Educa, Zagreb.
15. Peko, A. (1996.) Kakva naobrazba učitelja u Hrvatskoj poslije 1991?, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, str. 516-519.
16. Pilić, Š. i Tomaš, A. (1994.) Neke odrednice osamostaljivanja odgajnika, *Školski vjesnik*, Vol. 43, No 2: 163-172.
17. Pilić, Š. (1996.) Socijalno podrijetlo i karijerna mobilnost nastavnika, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, str. 443-450.
18. Previšić, V. (1996.) Suvremena škola: odgojno-socijalna zajednica, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, str. 305-308.
19. Skledar, N. (1992.) Obrazovanje i antropologija, *Metodički ogledi*, Vol. 3, No 2 : 17-27.

20. Šooš, E. (1995.) Tolerancija u svjetlu demokratizacije odgoja i obrazovanja - a gdje smo mi? *Napredak*, Vol. 136, No 2 : 181-188.
21. Tomaš, A. (1997.) *Poimanje prijateljstva i organizacija razrednoga odjela* (rad u ovom Zborniku).
22. Vujčić, V. (1990.) *Obrazovne šanse*, Školske novine, Zagreb.
23. Quicke, J. (1996.) The Reflective practioner and Teacher, Education: an answer to critics, *Teacher and Teaching*, Vol. 2, No 1 : 11-22.

EVALUATION OF TEACHER - STUDENT RELATIONS: STUDENTS' VIEWS

Summary

On the basis of empirical research this article considers social relations in teaching process. The sociological and educational literature points out the connection between the character of dominant social relations and subjects, primarily teachers and students, in educational process.

The research explores teacher-student relations from the students' viewpoint. The sample consists of 141 students (primary schools-grade eight, and grammar school-grade four) from one large and one small island town. The evidence was gathered by a questionnaire. It consisted of a three level scale asking for: 1. reciprocal respect and confidence, 2. strict discipline, and 3. laissez faire relations.

The results show that democratic relations (reciprocal respect and confidence) vary from 49 to 83 per cent in primary schools, and 41 to 47 per cent in secondary schools. Autocratic relations (strict discipline and control) in teaching process are found to be more present in urban areas while laissez faire relations are dominant in large urban areas (primary schools) and in non-urban areas (secondary schools). The article compares these results with the ones found in Zagreb (1990) pointing out the necessity of creating a democratic teaching process, education and society.

III. OBRASCI DRUŠTVENOSTI NASTAVNIKA

*Poglavlje 8.***OBRASCI DRUŠTVENOSTI U ERI INFORMACIJSKE TEHNOLOGIJE
(PRIMJER NASTAVNIKA U HRVATSKOM DRUŠTVU NA IZMAKU
20. STOLJEĆA)***Sažetak*

U radu se iznose rezultati istraživanja na uzorku nastavnika osnovnih i srednjih škola (N=954) u Dalmaciji. Iz opsežnijeg upitnika razmatraju se dva pitanja: (1) obrazovanje i (2) zanimanje najboljih prijatelja nastavnika. Svrha je istraživanja stjecanje spoznaje o obrascima društvenosti, odnosno tipologiji prijateljstva u hrvatskom društvu na izmaku 20. stoljeća.

Rezultati su pokazali da po obrazovnom statusu najbolji prijatelji nastavnika s udjelom od četiri petine pripadaju gornjim obrazovnim stratumima. Nađena su tri glavna obrasca društvenosti, kojima pripada više od tri četvrtine nastavnika (77 %). Za prvi tip (43 %) karakteristično je da prijateljstva ostaju unutar nastavničke profesije, drugi se tip (21 %) odnosi na prijateljstva sa stručnjacima, a treći tip (13 %) označava prijateljstva sa službenicima.

Djelomično su potvrđene pravilnosti da se prijateljstvo razvija među jednakima te da je ono temeljna potreba čovjeka (manje od dva posto nastavnika nema prijatelja). Najveću socijalnu distancu nastavnici pokazuju prema učenicima, seljacima i "tajkunima".

Ključne riječi: *nastavnici, prijateljstvo, obrasci društvenosti, hrvatsko društvo, najbolji prijatelji*

1. UVOD

Kraj 20. stoljeća obilježavaju, uz ostalo, naglo širenje informatičke tehnologije i raspad susjedskih veza, etnički sukobi i ratovi. Koliko bujanje informatičkih tehnologija i telekomunikacijskih mreža (u proteklom desetljeću npr. I n t e r n e t godišnje udvostručuje broj korisnika) poticajno djeluje na komunikaciju među ljudima, pa i u najudaljenijim dijelovima svijeta, izgleda da toliko - kako već upozoravaju međunarodna izvješća - "i jača tendencije povlačenja i osamljivanja". Npr. telebankarstvo i kompjutorske "igrice" mogu "poremetiti druženje na radnom mjestu" i izolirati "ljude ispred kompjutorskih ekrana" (*Delors*, 1998.:69).

Uzimajući u obzir da tehnološka revolucija stvara nove oblike socijalizacije, da su nastavnici, kojih je više od 50 milijuna u svijetu, i jedan od agenasa socijalizacije, te da je nastavnički posao u izvjesnom smislu "samotnjačka aktivnost" pokazuje se opravdanim istraživati društvenost nastavnika. Utoliko više što će pitanje utjecaja informatičkog društva na socijetalne odnose "postajati sve akutnije" (*Delors*, 1998.:174, 70). Uloga nastavnika kao nositelja promjena vjerojatno će postati još važnija u 21. stoljeću. Stoga se u ovom radu govori o obrascima društvenosti u eri informatičke tehnologije na primjeru najboljih prijatelja ("best friends") nastavnika.

Prijateljstva među ljudima nedovoljno su istražena (*Abercrombie*, 1994.). Pa ipak, u literaturi se govori o prijateljstvu i mržnji (*Tadić*, 1989.), o omladinskim prijateljstvima (*Joksimović*, 1987.), o dimenzijama prijateljstva kao osnovici za suvremenije organiziranje nastave (*Tomaš*, 1998.), kao i o tome da je druženje *utopija u tehničkoj eri* (*Radojković*, 1987.). Raspravlja se, zatim o prijateljstvu u različitim sredinama (*Fischer*, 1982.), o najboljim prijateljima među studentima (*Hallinan*, 1976.) *itd.*⁴¹

Na ljestvici vrijednosti prijateljstvu pripada visoko mjesto, smatra začinjavac hrvatske književnosti Marko Marulić: "Neka drugi vole blago, časti i slasti, meni ne može ništa biti draže od tog da imam prijatelje..." (*Marulić*, 1502. prema *Benvin*, 1993.:207). Zadovoljstvo odnosima s prijateljima (uz zadovoljstvo zdravljem i

⁴¹ *Etnometodološki koncepti* sadrže i princip "i tako dalje". Unatoč mnoštvu nejasnoća - kako navodi *Ritzer* - "mi i dalje nastavljamo naš društveni život". Propuštanjem "nejasne informacije" pretpostavljamo da će jednom biti "razjašnjena". "Svi moramo prakticirati princip "i tako dalje" ukoliko želimo društveni život učiniti mogućim". (O osnovnom programu etnometodologije i njenim temeljnim konceptima vidjeti u: *Ritzer*, 1997. : 242 - 261, kao i literaturu tamo navedenu).

slobodnim vremenom) mjeri se i kao jedna od komponenti subjektivne percepcije psihološkog blagostanja *kvaliteta života*. (Orešković, 1997.).

Zašto ljudi vole imati prijatelje?

Jednostavan bi odgovor glasio - zato što imaju *potrebu* za drugim ljudima. *Socijalna psihologija*, doista, smatra kako je potreba "temeljni uvjet koji pojedinac treba zadovoljiti da bi nastavio postojati". Niz istraživanja o izolaciji, kako potpunoj tako i socijalnoj, pokazuju "kako je teško biti sam" (Pennington, 1997.:191). Spomenuta istraživanja o izolaciji kao i eksperimenti ponašanja daju argumentaciju u prilog tezi da ljudi trebaju druge ljude. Pogotovu u velikom strahu žele biti s drugima "koji su u istoj situaciji" (Pennington, 1997.:192). U svojoj uplašenosti ljudi žele prisutnost, drugih, dok u tjeskobi žele biti sami.

Hrvatski pjesnik Tin Ujević anticipira istinu o socijalnoj izolaciji kad svojim stihom "Kako je teško biti sam" iz antologijske *Svakidašnje jadikovke* (Ujević, 1979.: 27) tvrdi isto ono što tvrde socijalni psiholozi, čak i istom formulacijom, tj. "kako je teško biti sam" (Pennington, 1997. : 19). Jedan drugi lirik libanonsko-sirijsko-američki pjesnik H. Džubran podario nas je stihom: "Vaš je prijatelj zadovoljenje vaših potreba" i drugima, kao primjerice: "Jer njegovo je da vam ispuni potrebu..." (Džubran, 1990.:49).

U kojem je odnosu ljudska *usamljenost* i čovjekova potreba za drugim ljudima? "U samom pojedincu, u njegovu korijenu, susreću se njegova lična samosvijest, njegova fundamentalna usamljenost i njegovo društveno biće, fundamentalna upućenost na drugog čovjeka i ljudsku vrstu." (Supek, 1996. : 39). A zajednička svrha i središnji cilj obrazovanja u svijetu jest stvaranje društvenih veza i "ispunjenje pojedinca kao društvenog bića" (Delors, 1998...:55).

S kime pojedinci stvaraju veze?

U središtu istraživačke pozornosti dominiraju četiri *varijable* kao važni činitelji koji određuju s kim će netko stvoriti vezu: (1) fizička privlačnost, (2) blizina, (3) uzajamnost sviđanja i (4) sličnost stavova i/ili ličnosti. Za temu ovoga rada značajno je da istraživački rezultati pokazuju kako ljudi stvaraju veze s onima koji su im po mjestu življenja prostorno vrlo blizu, ili s njima pohađaju školu ili fakultet ili pak rade zajedno. Razlikuju se dvije vrste blizine: a) stvarna fizička udaljenost, b) funkcionalna udaljenost. Funkcionalna se udaljenost smatra važnijim činiteljem za stvaranje *veza*. Socijalna blizina je značajnija pogotovu stoga što u gradovima a

naročito velikim prijateljstva "se ne formiraju prema mjestu (blizini) stanovanja" (*Štulhofer*, 1990.:741).

Antropolog A. Montaque tvrdi kako je prijateljstvo nešto što može rasti "samo među jednakima" (*Montaque*, 1990. : 42). Gotovo istovjetnu tvrdnju prethodnoj izriče stoljećima prije *Sirah*: "Svaki stvor drži se svoga roda, i čovjek se drži sebi sličnih" (*Biblija* : 676).

Zastupnici teze o *buržuiranju* imućnijih radnika tvrde da se imućniji radnici priklanjaju načinu života srednjih slojeva i da je to vidljivo iz činjenice što se podjednako često druže i s ljudima vlastitog statusa po zanimanju i s bijelim ovratnicima. Ukratko: *obrasci* njihovih "prijateljstava slijede norme srednje klase". Međutim, istraživačka dokumentacija *Goldthorpea* i *Lockwvooda* nije potvrdila tu (hipo)tezu. Njihovi nalazi, dapače govore kako imućni radnici prijateljuju s rođacima i susjedima te time slijede tradicionalne *norme* radništva (*Haralambos*, 1992.. : 68).

Općenito uzevši, zanimanje nastavnika, o kojemu će ovdje i biti riječi, spada u kategoriju srednje klase ("middle class") (*Ballantine*, 1993.), odnosno srednjega sloja (*Cifrić*, 1999.). Međutim, u ekonomskom smislu nastavnici predstavljaju "proletere u svijetu stručnjaka" (*Mills*, 1979.). Mills analizira američko društvo. Što bi se tek moglo reći za današnji položaj nastavnika u hrvatskom društvu u kojem je proteklog desetljeća divlji kapitalizam srušio modernu industrijsku stratifikaciju i uspostavio latinskoamerički model socijalne hijerarhije društva.⁴²

Prijateljstva i poznanstva iz raznih faza života pojedinca, stvorena u raznim mjestima i iz raznih pobuda, spadaju u *socijalni krug* nekog pojedinca. A socijalni krug nekog pojedinca ili neke obitelji uzima se kao *primarna socijalna grupa*. Pod pojmom socijalni krug *Zvonarević* podrazumijeva "sve bliže i dalje prijatelje i poznanike" s kojima osoba ili obitelj "održava stalne ili povremene veze i kontakte" (*Zvonarević*, 1981. : 596). U zapadnjačkoj civilizaciji - iznikloj na osnovi judeo - kršćanske tradicije - gdje su danas umnogome razbijene, primjerice tradicionalna porodica, susjedstva i druge primarne društvene skupine, socijalni je krug od njih preuzeo neke funkcije. *John Macionis* kaže "da je prijateljstvo jedini oblik međuljudske veze u smislu, *primarne mreže*, koji je nadomjestio tradicionalne oblike,

⁴² "Kriteriji koji se najčešće navode kao znak prepoznavanja *srednjega sloja* jesu obrazovanje i zanimanje. Obično su pripadnici toga sloja *nastavnici, profesori, odvjetnici, liječnici*, a u manjim gradovima to mogu biti i trgovci i obrtnici". I dalje "kraj 20. stoljeća obilježen je potkopavanjem srednjega sloja, općenito, u svim društvima. Status srednjega sloja u 21. stoljeću" - u hrvatskom društvu - "ovisit će i o tome kako će Hrvatska odgovoriti na proces globalizacije". (*Cifrić*, 1999. : 6).

zajednice. *Prijateljska mreža* tako pokazuje jedinstveni karakter"... (Macionis, prema Katunarić, 1988. : 47).

2. METODOLOŠKE NAPOMENE

Jednostavno govoreći, *problem istraživanja* bio je stjecanje spoznaja o obrascima društvenosti, odnosno obrascima prijateljstva nastavničke profesije.

C i l j je ovom radu da iznese osnovne rezultate empirijskog istraživanja o tome kakva je obrazovna i profesionalna struktura najboljih prijatelja nastavnika osnovnih i srednjih škola u hrvatskom društvu, danas u eri informacijske tehnologije, na izmaku 20. stoljeća.

Anketirano je, metodom slučajnog izbora, šeststo nastavnika u tri dalmatinske županije, Dubrovačkoj, Splitskoj i Šibenskoj (tj. od Cavtata do Pirovca), i to u sva četiri tipa srednjih škola (gimnazijama, srednjim stručnim, obrtničkim i umjetničkim školama), te četiristo nastavnika osnovnih škola na istom geografskom prostoru.

U z o r a k je reprezentativan.

Ovdje smo u obradu uzeli odgovore ukupno 954 ispitanika od čega 368 iz osnovnih škola i 586 iz srednjih škola. Iznose se neki rezultati istraživanja o socioobrazovnoj i socioprofesionalnoj strukturi najboljih prijatelja nastavnika osnovnih i srednjih škola u Dalmaciji. Preko ovih struktura pokušat ćemo otkriti obrasce društvenosti danas u eri informacijske tehnologije i na izmaku 20. stoljeća u navedenoj mediteranskoj regiji Hrvatske. Rezultati su, naravno, reprezentativni za južnu Hrvatsku, ali jesu indikativni (i mogu takvima biti) za čitavo hrvatsko društvo.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U drugom smo radu obrazovnu strukturu prijatelja promatrali u šest kategorija (obrazovnih stratum), a socioprofesionalne skupine (socijalne kategorije) u šesnaest kategorija, a na temelju izvornih podataka iz upitnika u koje su ispitanici upisivali zanimanje, odnosno točan naziv radnog mjesta. Sada ćemo izvršiti dvostruko sažimanje: prvo, obrazovni status promatrat ćemo kroz tri kategorije, a socioprofesionalne skupine kroz osam kategorija, drugo, i nastavnike osnovnih i nastavnike srednjih škola promatrat ćemo zajedno, a neke manje razlike među njima apstrahirati. Ovaj ćemo postupak prepolavljanja kategorija izvesti zato da bismo

pokušali sagledati temeljne obrasce društvenosti, odnosno osnovnu tipologiju prijateljstva nastavnika osnovnih i srednjih škola.

A prijateljstva svakako spadaju u ono što se u sociološkoj perspektivi naziva *socijalnom mrežom*. Glavni je interes *teorije mreže* utvrditi objektivni obrazac veza koje povezuju članove društva. Analizom mreže traga se "za dubokim strukturama - regularnim mrežnim obrascima koji se nalaze prikriveni vrlo kompleksnom površinskom strukturom socijalnih sistema..." (*Wellman*, 1983; prema *Ritzer*, 1997:380). Teorija mreže obuhvaća raspon od mikro do makro struktura, jer akteri mogu biti i pojedinci, i grupe, i društva. U ovom se tekstu raspravlja o jednom, ali bitnom, aspektu (bolje: vidu) mreže, tj. o vezama među osobama unutar nastavničke profesije i vezama koje nastavnike povezuju s osobama drugih zanimanja i(li) profesija. Riječ je zapravo o onome što *Granovetter* naziva "*čvrstim vezama*" a koje on ilustrira povezanošću ljudi s njihovim bliskim prijateljima⁴³, a mi povezanošću nastavnika s njihovim najboljim prijateljima (*Granovetter*, 1983; prema *Ritzer*, 1997).

I dalje, "mreže su prikladna sociologija - ljudski ekvivalent prikladnoj tehnologiji - koja oblikuje komuniciranje i interakcije primjerene energijom siromašnih i informacijama bogatih osamdesetih godina i daljnjoj budućnosti (*Naisbitt*, 1985:201).

Evo kako izgleda obrazovna i profesionalna struktura najboljih prijatelja hrvatskih nastavnika:

Tablica 1. Obrazovna struktura najboljih prijatelja nastavnika osnovne i srednje škole (agregirani podaci)

	Obrazovni stratumi	N	%	Rang
1.	Nepotpuna i završena osnovna škola	8	0,84	3
2.	Srednja škola	169	17,71	2
3.	Viša, visoka škola i fakultet	759	79,56	1
4.	Nema prijatelja i b.o.	18	1,89	
	UKUPNO:	954	100,00	

⁴³ *Granovetter* tvrdi da su osobe povezane čvrstim vezama češće međusobno dostupne i više motivirane na uzajamno pomaganje, ali upozorava i na "*slabe veze*" - ilustrirajući ih povezanošću aktera na razini poznanstva - i na njihov značaj za sprječavanje izolacije pojedinca i društva. *Ritzer* pridodaje da je *teorija mreža* relativno nova teorija koja postaje sve značajnija. Više o tome u: *Ritzer*, 1997.

Među najboljim prijateljima profesionalnih edukatora hrvatskih osnovnih i srednjih škola na prvom su mjestu (80%) prijatelji s fakultetom i višom školom. Sa statusom srednje škole nađeno je oko osamnaest posto najboljih prijatelja, a ispod jedan posto onih s osnovnom školom i manje od toga. (*Tablica 1.*)

Tablica 2. Zanimanje najboljeg prijatelja nastavnika osnovnih i srednjih škola (agregirani podaci)

	Socijalne kategorije (agregati)	N	%	Rang
1.	Nezaposleni i domaćice	52	5,45	6
2.	Učenici i studenti	6	0,63	7
3.	Radnici	62	6,50	5
4.	Službenici	124	13,00	3
5.	Prosvjetni djelatnici (odgojitelji, socijalni radnici, učitelji, nastavnici i profesori)	409	42,87	1
6.	Stručnjaci, menadžeri (uključivo i direktore)	203	21,28	2
7.	Privatnici (samostalni obrtnici, slobodne profesije, vlasnici poduzeća i poljoprivrednici)	74	7,76	4
8.	Ostala zanimanja	5	0,52	8
9.	Nema prijatelja i bez odgovora	19	1,99	
	UKUPNO:	954	100,0	

Na temelju grupiranih podataka u *Tablici 2.* pokušat ćemo iznijeti osnovne obrasce društvenosti nastavničke profesije, tj. tipologiju njihovih najboljih prijatelja.

Prvi tip i daleko najbrojniji jest onaj tip nastavnika (43%) koji ima za najboljeg prijatelja također nastavnika. Prijateljstvo, dakle, ostaje unutar svoje vlastite profesije. U jednom drugom istraživanju⁴⁴ o nastavnicima osnovnih škola (N=213) pedeset i pet posto ispitanika odgovorilo je da većina njihovih prijatelja jest iz nastavničke struke. Štoviše, isti je udio (55%) nastavnika koji tvrde da je u nastavničkoj profesiji često uzajamno druženje i izvan posla i škole. I kad ne moraju - po prirodi posla kojega obavljaju - ipak se najradije viđaju sa svojim kolegama-icama iz nastavničke profesije, odgovara 50 posto nastavnika. Prema tome umnogome se potvrđuje teza da se učiteljstvo razvilo u "profesiju solidarnih".

⁴⁴ Dokumentacija u autora. O samom uzorku tog istraživanja i metodološkim napomenama u vezi s tim vidjeti: *Pilić i Stankov*, 1998.

Drugi tip, upola manje brojan od prvoga, u koji spada više nego svaki peti nastavnik (21%), ima svoje najbolje prijatelje među stručnjacima raznih profila sa završenim fakultetom uključivo u tu skupinu i manje brojne menadžere te direktore.

Treći tip nastavnika, koji u njegovanju prijateljstva obuhvaća gotovo svakog osmog nastavnika (13%), za najboljega prijatelja ima nekoga od službenika.

Nakon što smo vidjeli da preko tri četvrtine nastavnika osnovnih i srednjih škola (77%) pripadaju jednom od tri brojnija obrasca prijateljstva (1. nastavnička profesija, 2. stručnjaci i 3. službenici) možemo ustanoviti još barem tri daleko malobrojnija tipa (svaki pojedinačno ne dopire ni do deset posto obuhvata nastavnika). Navedeni obrasci prijateljstva pokazuju da se nastavnici osnovnih i srednjih škola u preko tri četvrtine druže sa svojim najboljim prijateljima kao pripadnicima *nemanualnih zanimanja*.⁴⁵

Četvrti tip nastavnika koji opseže između sedam i osam posto ima najboljeg prijatelja među privatnicima. U ovim rezultatima istraživanja široka skupina "privatnika" obuhvatila je četiri uže profesionalne kategorije iz anketnog upitnika: samostalne obrtnike, slobodne profesije, vlasnike poduzeća i seljake.

Peti tip nastavnika tvrdio je da im je najbolji prijatelj po zanimanju radnik. S radnicima kao najboljim prijateljima druguje točno šest i pol posto nastavnika osnovnih i srednjih škola.

Šesti tip nastavnika ima najbolje prijatelje i prijateljice - nešto iznad pet posto (5,45%) - među nezaposlenima i domaćicama.

Sedmo, na ostala, ovdje neklasificirana zanimanja uključivo u tu skupinu i učenike i studente, otpada svega jedan posto nastavnika (1,14%). Dakle, oko jedan posto nastavnika ima najbolje prijatelje među svim ostalim ovdje nespomenutim zanimanjima. No, ovdje treba izdvojiti jedan podtip nastavnika, premda marginalno zastupljen s udjelom 0,62%, koji pripada onom obrascu društvenosti nastavničke profesije po kojemu su najbolji prijatelji studenti.

I na posljetku, oko dva posto (1,99 %) nastavnika ili nije odgovorilo na ovo pitanje ili je odgovorilo da nema prijatelja. Ovih dva posto nastavnika pripada, dakle, posebnom tipu nastavnika, ili četvrtom tipu socijalnog kruga o kojem govori Zvonarević i u koji spadaju oni (ne)sretnici suvremene civilizacije koji su "socijalno i

⁴⁵ Konceptualizirajući *svijet života*, Schutz navodi kako se iskustveno mogu javiti problemi u odnosima "lice u lice" što tipizaciju čini upitnom, ilustrirajući to sljedećim primjerom: "Ako susretnemo

emocionalno osamljeni" (Zvonarević, 1981. : 598). Drukčije kazano, do dva posto nastavnika nema prijatelja i bližih socijalnih kontakata što se može uzeti kao indikator socijalnog otuđenja.

4. ZAKLJUČAK

Rezultati su istraživanja pokazali da po obrazovnom statusu najbolji prijatelji nastavnika pripadaju gornjim stratumima s udjelom od osamdeset posto (80%), a po zanimanju gotovo u istom opsegu nemanualnim skupinama.

Nastavnici najčešće imaju najbolje prijatelje među ljudima vlastitog statusa i po obrazovanju i po zanimanju, iako su kao "proleter i među stručnjacima" otvoreni za čvrste veze i s višim i s nižim stratumima. Ako primijenimo uobičajene kriterije za prepoznavanje srednjega sloja, obrazovanje i zanimanje, tada možemo, općenito, ustvrditi da njihovi obrasci prijateljstva slijede norme srednje klase. Svaka sociološka konstrukcija društvene zbilje, u hrvatskom društvu danas, morala bi uzeti u obzir barem dva momenta: da je srednji sloj gotovo rastočen i da se nastavnici i dalje nalaze u položaju *skiddera*. Da bi se dobila jasnija slika socijalne mreže, bilo bi potrebno istražiti brojnost prijateljstava i kontakata, podrijetlo prijatelja, njihovu spolnu, nacionalnu i vjersku strukturu itd.

Rezultati su pokazali da fizička i funkcionalna udaljenost te sličnost stavova imaju važnu ulogu u emocionalnom stvaranju čvrstih veza, odnosno socijalne mreže. Potvrđene su djelomično i neke pravilnosti koje su postavili antropolozi da se prijateljstvo razvija među jednakima, kao i psiholozi da je ono temeljna potreba čovjeka jer manje od dva posto nastavnika nema prijatelja (socijalno otuđenje). A da se čovjek drži sebi sličnih, znao je još i biblijski Sirah.

Poslužimo li se latinskim izrekama "homo homini lupus" i "homo homini amicus", mogli bismo se zapitati može li čovjek u 21. stoljeću, stoljeću nade, umjesto da čovjeku bude vuk bude čovjeku prijatelj.

---

polupismenog sveučilišnog profesora, najvjerojatnije će nas to usmjeriti da se upitamo o ispravnosti naših tipizacija profesora". (prema Ritzer, 1997.: 228).

Literatura:

1. Abercrombie, N., Hill, S and Turner, B.S. (1994.) *Dictionari of Sociology*, 3rd ed., Penguin books, London i dr.
2. Ballantine, J., H. (1993.) *The Sociology of Education: A Systematic Analysis*, 3rd ed., Prentice Hall, Englewood Cliffs.
3. Benvin, A. (1993.) Prijateljstvo kao teološka tema u Marka Marulića, *Kačić*, Vol. 25, Split, 1993. str. 193 - 210.
4. Cifrić, I. (1999.) Divlji kapitalizam ruši srednji sloj, *Slobodna Dalmacija*, 20.3.1999. str. 6.
5. Delors, J. et al. (1998.) *Učenje: blago u nama: Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*, Educa, Zagreb.
6. Fischer, C. (1982.) *To Dwell Among Friends*, Chicago Press, Chicago.
7. Džubran, H. (1990.) *Prorok. Prorokov vrt*, Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
8. Hallinan, M. T. (1976.) Friendship Patterns in Open and Tradicional Classrooms, *Sociology of Education*, Vol. 49, pp. 254-265.
9. Joksimović, S. (1987.) Omladinska prijateljstva i prijateljske grupe, *Polja*, Vol 33, No 346, str. 531-533.
10. Katunarić, V. (1988.) *Dioba društva*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
11. Meighan, R. (1996.) *A Sociology of Education*, 2nd ed., Cassel Educational Ltd., London.
12. Meštrović, M. i Štulhofer, A. (Ur.) (1998.) *Sociokulturni kapital u Hrvatskoj*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
13. Mills, W.C. (1979.) *Bijeli ovratnik*, Naprijed, Zagreb.
14. Naisbitt, J. (1986.) *Megatrendovi: Deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život*, Globus, Zagreb
15. Orešković, S. (1997.) *Novi društveni ugovor* (Medicinska sociologija i znanosti o životu), Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju, Zagreb.
16. Pennington, D.C. (1997.) *Osnove socijalne psihologije*, "Naklada Slap" Jastrebarsko.
17. Pilić, Š. i Stankov, S. (1998.) Računalne tehnologije i nastavnici: komparativna analiza Hrvatske i SAD, *Informatologia*, Vol. XXXI, No 1-2, str. 53-56.

18. Radojković, M. (1987.) Utopija o druženju u eri tehnike, *Polja*, Vol. XXXIII, No 346, str. 533-535.
19. Ritzer, G. (1997.) *Suvremena sociologijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
20. Supek, R. (1996.) *Modernizam i postmodernizam: Proturječan čovjek kao utemeljenje: Ogljed iz fundamentalne antropologije*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb.
21. Štulhofer, A. (1990.) Prema teoriji "nevidljive zajednice", *Revija za sociologiju*, Vol. XXI, No 4, str. 729-743.
22. Tadić, LJ. (1989.) O prijateljstvu i mržnji, *Filozofija i društvo* No 2, str. 277-287.
23. Tomaš, A. (1998.) Poimanje prijateljstva i organizacija razrednog odjela, u: A. Peko i I. Vodopija (uredili) *Vrjednovanje obrazovanja*, Pedagoški fakultet Osijek, Osijek, str. 66-73.
24. Ujević, T. (1979.) *Pjesništvo I Odabrana djela T. Ujevića, knjiga prva* (Priredio Šime Vučetić), "August Cesarec" i "Slovo ljubve" Zagreb i Beograd.
25. Zvonarević, M. (1981.) *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb.

PATTERNS OF SOCIABILITY IN INFORMATION TECHNOLOGY ERA (Example of teachers in society at the end of the 20th century)

Summary

The article deals with the research results on patterns of sociability, i.e. typology of friendship in Croatian society at the end of the 20th century. 954 teachers from primary and secondary schools in Dalmatia were interviewed. From the extensive questionnaire two questions are stressed: (1) education and (2) profession of teachers' friends.

The results show that teachers' best friends belong to the upper educational stratum in four out of five cases. Majority of teachers (77%) was found to belong to three main patterns of sociability. The first type (43%) maintain friendship inside the circle of their profession, the second type (21%) maintain friendship with experts, while the third one (13%) maintain friendship with officers/clerks.

The friendship between people with similar social status is partly confirmed. Friendship has been found to be primary human need (less than 2% of teachers have no friends). Teachers showed the largest social distance toward pupils, farmers and "taicuns".

Key words: *teachers, friendship, patterns of sociability, croatian society, best friends.*

Poglavlje 9.

TKO SU PRIJATELJI NASTAVNIKA

Sažetak

U prvom dijelu rada najprije se iznose osvrti na neke klasične i neke suvremene siciologijske teorije, odnosno poglede o fenomenu prijateljstva. Pored ponečeg iz povijesti teorije ranih godina donosi se ponešto i iz zapisa o prijateljstvu.

Rezultati anketnog istraživanja na poduzorku nastavnika osnovnih škola (N=368) i poduzorku nastavnika srednjih škola (N=586), provedenog u Dalmaciji, iznose se u drugom dijelu članka. Svrha je istraživanja stjecanje spoznaje o obrazovnoj i socioprofesionalnoj strukturi najboljih prijatelja, odnosno o obrascima prijateljstva nastavnika u hrvatskom tranzicijskom društvu.

Rezultati su pokazali da nastavnici osnovnih škola za svoje najbolje prijatelje imaju na prvom mjestu ljude s višom školom (42 %), zatim s fakultetom (38 %), te na trećem mjestu sa srednjom školom (17 %). A po zanimanju/radnom mjestu najbolji su im prijatelji najbrojniji među kolegama osnovnoškolskim nastavnicama (38 %), potom slijede znatno manje zastupljeni službenici i stručnjaci (svaka grupa po 14 %), te na četvrtom mjestu srednjoškolski profesori (11 %). Ove četiri nemanualne kategorije daju preko tri četvrtine najboljih prijatelja. Radnici u strukturi prijatelja sudjeluju s udjelom od šest posto, a odmah potom nezaposleni s pet posto. Nitko ne prijateljuje s učenicima, a jedan nastavnik najboljeg je prijatelja pronašao u osrednjem "tajkunu".

Preko dvije trećine srednjoškolskih profesora (68 %) ima najboljeg prijatelja s fakultetskim obrazovanjem, nešto iznad desetine (12 %) s višom, a osamnaest posto s jednom od srednjih škola. Nastavnici srednjih škola jednom trećinom imaju najbolje prijatelje među kolegama srednjoškolskim profesorima, zatim više nego jedna petina (22 %) nastavnika najbolje prijateljuje sa stručnjacima, a na trećem su mjestu nastavnici (12 %) čiji su prijatelji službenici. Slijede oni čiji su prijatelji radnici s udjelom od sedam posto, te učitelji sa šest posto. Ni srednjoškolski profesori ne prijateljuju s učenicima, kao ni s tajkunima, ali četiri posto prijateljuje s nezaposlenima i nešto iznad toga sa slobodnim profesionalcima.

Nastavnici i osnovnih i srednjih škola najveću socijalnu distancu (mjerenu prijateljstvom) pokazuju prema učenicima i tajkunima, te prema poljoprivrednicima.

Ključne riječi: *najbolji prijatelji, nastavnici, osnovne i srednje škole, obrazovanje, zanimanje, obrasci prijateljstva, socijalna distanca*

1. UVOD

"A jedan mladić reče: Govori nam o Prijateljstvu.

I on odvrati govoreći:

Vaš je prijatelj zadovoljenje vaših potreba.

On je vaše polje koje zasijavate s ljubavlju, a žanjete sa zahvalnošću.

On je vaša trpeza i vaše ognjište.

Jer, dolazite k njemu gladni, i ištete od njega spokoja...

"Kad vaš prijatelj iznosi svoje mišljenje, ne bojite se reći ,ne', niti se suzdržavate od ,da'."

(Džubran, 1990. :49)

Prijateljstvo je višedimenzionalna emocionalna potreba* i može se poimati dvojako: (1) kao odnos između osoba istoga spola, koji ih povezuje emocionalno u *simpatijskom kontaktu*, koji među prijateljima stvara uzajamno povjerenje i poštovanje i koji je relativno trajnog karaktera; (2) označava trajnu ili kraću vezu između žene i muškarca, koji ne namjeravaju zasnovati bračnu ni vanbračnu zajednicu (Mandić, 1977. : 482).

Definiciju prijateljstva, navedenu gore, u prvom značenju, svakako bi u našoj suvremenosti trebalo dopuniti i činjenicom da je prijateljstvo, dakako i odnos između pojedinaca različitog spola (i to vrijedi pored navedenog drugog značenja izraza prijateljstvo).

Prije nego iznesemo rezultate vlastitog empirijskog istraživanja o tome tko su doista najbolji prijatelji nastavnika, ukratko se osvrćemo na klasične sociologijske teorije i na neke od suvremenih a koje govore bilo o prijateljstvu, bilo o društvenosti, bilo pak o društvenim ili interpersonalnim odnosima i sl.

1.1. Nešto iz klasične sociologijske teorije (iz povijesti teorije ranih godina)

Sociolozi ranih godina relativno su se dosta bavili problemom ljudskih potreba⁴⁶.

---

* Ovaj članak sačinjava jedinstvenu cjelinu s mojim drugim radom: "*Obrasci društvenosti u eri informacijske tehnologije*" (Pilić, 1999.)

⁴⁶ Prijateljske veze su više dimenzionalne (emocionalne) potrebe. Potrebe su: (1) historijska kategorija (rezultati su razvoja, društvenog nasljeđa, posebnih uvjeta i sl; (2) društvena kategorija (izraz želja i mogućnosti specifične društvene sredine i (3) individualna kategorija (neke su potrebe specifične za svakog pojedinca a djelimično ovise i o njegovoj životnoj situaciji te o crtama ličnosti.

Crte ličnosti u užem smislu predstavljaju niz osobina pojedinca koje utječu na njegovo ponašanje, odnose s drugima itd.

Ljudi koji svakodnevno obavljaju isto zanimanje "međusobno se poznaju, traže društvo jedan drugoga" posjećuju se prema sklonostima "zbog potreba" (*Goblot*, 1969. : 513-518).

Durkheim u profesionalnoj skupini prvenstveno vidi "moralnu moć" koja obuzdava "individualne egoizme" i održava njihovu zajedničku solidarnost. Govoreći o korporacijama on tvrdi da su članovi jedne profesije - stanovali oni u gradu ili selu - "povezani međusobno". Podjela rada i sličnost svijesti dva su izvora društvenog života⁴⁷ (*Durkheim*, 1969. : 343-347). *Durkheim* ukazuje kako je čovjek to što jest (čovjek) "isključivo po tome što živi u društvu" te pridodaje da "želeći društvo pojedinac želi sebe samoga". (*Durkheim*, 1996. : 61, 63). On također tvrdi da u svakome od nas postoje dva bića: individualno biće i društveno biće. Upravo je cilj odgoja i obrazovanja "oblikovanje" društvenog bića "u svakome od nas". (*Durkheim*, 1996. : 57-58).

Ljudsku želju za suosjećanjem *W.I. Thomas*, jedan od najranijih pripadnika čikaške škole u sociologiji⁴⁸, smatra "društvenijom" od ostalih želja i u njen sadržaj uključuje druželjubivi element (*Thomas*, 1969.). *Thomas* je konceptualizirao četiri temeljne želje⁴⁹ čovjeka. Njegova sociološka interpretacija odnosa individualnog i društvenog ponašanja sadrži tri vitalna elementa: životnu historiju, osnovne želje ("polja") i pojam društvene situacije (*Thomas*, prema *Barnes*, 1982.).

Cooley, koji je uveo primarne grupe u sociologiju i kojega *Barnes* smatra osnivačem psihosociologije⁵⁰ te čija je teorijska orijentacija povezana sa čikaškom školom (iako sam nije djelovao u Chicagu), tvrdi da vrste druženja među ljudima ovise o stanju civilizacije, naglašavajući pri tome kako je u druženjima bitno to što druženja čine "prisnu vezu i spajanje ličnosti". Često se takvi odnosi stvaraju u

⁴⁷ Nasuprot makro-sociologiji *Durkheim*a može se staviti mikro socio-psihologijska orijentacija *W.I. Thomasa*.

Možda je perspektiva u integraciji makro i mikro teorijskih pristupa društvenoj stvarnosti.

Vidi o tome u: *Ritzer*, 1997., posebice deseto poglavlje: Širenje osnovnog problema u suvremenoj sociologijskoj teoriji (str. 387-406).

⁴⁸ Čikaška škola javlja se krajem 19.stoljeća osnivanjem Odjela za sociologiju (1892. u Chicagu), vrhunac dosiže 1920.-tih godina, zatim njen utjecaj opada ali je značajno sociološko središte barem do sredine 50.-tih godina. Na čikaškoj tradiciji nastao je *simbolički interakcionizam*, po mnogima najznačajnija teorija čikaške škole.

⁴⁹ *Thomas*, kojega se svrstava u rane američke socioologijske teoretičare, ljudske želje klasificira u četiri kategorije želja: (1) za novim iskustvom, (2) za sigurnošću, (3) za suosjećanjem i (4) za priznanjem. Nešto kasnije to formulira kao: 1. novo iskustvo, 2. želja za odgovorom, 3. želja za priznanjem i 4. sigurnost. Umjesto termina *želje* u kasnijoj formulaciji javljaju se termini "*polja*" ili "*klase*" (vidjeti: *Barnes*, 1982. : 872-873; i *Ritzer*, 1997.).

⁵⁰ Usporedi: *H.E.Barnes*, *Uvod u istoriju sociologije*, II, 1982. : 905 - 926.

školama, kao i "među muškarcima i ženama koje na prvom mjestu ujedinjuje isto zanimanje - kod radnika na istom poslu" (Cooley, 1969. : 306). On primarne grupe određuje kao grupe *licem - u lice*, kao intimne i kao one grupe koje u povezivanju aktera u šire društvo imaju vrlo važnu ulogu (takve su grupe npr. obitelj, grupa vršnjaka...). Međutim, razvoj složene *mreže širih veza* (umjesto samo obitelji, susjedstva, sela) pokidao je prisne odnose sa susjedima⁵¹ zbog čega "ostajemo stranci za ljude koji žive u istoj kući". (Cooley, 1969. : 306).

Simmel, po mnogo čemu atipičan teoretičar u sociologiji, poznat po svojim mikrosociološkim analizama, iako su ga zanimali i globalni aspekti društva, smatra najvažnijim zadatkom sociologije "razumijevanje interakcije među ljudima" (Ritzer, 1997. : 30).

Ideal prijateljstva od antike, razvijen u romantičkom duhu, "teži apsolutnoj psihološkoj intimnosti" dokazuje Simmel. Takav ideal prati shvaćanje da i materijalna dobra prijatelja trebaju biti zajednička. Simmel, naime, uviđa da takva "potpuna intimnost" postaje "sve teža i teža" s povećavanjem diferencijacije u društvu⁵². Stoga i sam zaključuje da moderan čovjek "mora previše toga skrivati da bi održao prijateljstvo u antičkom smislu". Tako on dolazi do diferenciranog prijateljstva objašnjavajući da se povezujemo "s jednom osobom naklonošću, s drugom zajedničkim intelektualnim aspektima, s trećom religijskim impulsima, a s četvrtom zajedničkim doživljajima" (Simmel, 1969. : 311).

Danas bismo jednostavno rekli da ta naklonost prema nekom prijatelju-ici vjerojatno dolazi zbog sličnosti pogleda i stavova o različitim pitanjima rada i društva. I da doista pojedinac ima *jednog* prijatelja s kojim raspravlja npr. o sportu ili o nogometnom prvenstvu i njegovom lažiranju, *drugoga* s kojim pretresa dostignuća

⁵¹ Susjedstva su igrala značajnu ulogu u prisnim odnosima među ljudima od uređenja prvih stalnih naselja do nastanka velikih modernih gradova. Zadržala su se ponešto i fragmentarno u seoskim naseljima i u drugim tipovima manjih naselja.

Cooley ljudske osjećaje kao što su: ljubav, mržnja, osjećaj društvene pravde itd. uopćava u "ljudsku prirodu". Takvu ljudsku prirodu čovjek nema rođenjem nego je dobiva druženjem s ljudima i u tom se procesu razvija u socijalno biće. Dalje, smatra da u pojedincima postoji "univerzalna priroda" i da "onda i u ljudskom druženju mora postojati nešto univerzalno što odgovara tome" (Cooley, 1969. : 307).

⁵² "Ovo stupanje čitavog, nepodijeljenog ega u odnos" - nastavlja Simmel - "može biti uvjerljivije u prijateljstvu nego u ljubavi, zato što prijateljstvu nedostaje specifična koncentracija na jedan element, koncentracija koju ljubav izvodi iz osjetilnosti." I dalje: "Prijateljstvu nedostaje ova plahovitost" (ljubavi). Sva ta diferencirana prijateljstva "predstavljaju jednu veoma osobitu sintezu u vezi s pitanjem diskrecije, uzajamnog otkrivanja i skrivanja". Ona zahtijevaju da prijatelji ne gledaju u one međusobne sfere interesa i osjećanja koje, konačno nisu uključene u odnos i koji bi ih, ukoliko budu dodirnete, dovele do toga da bolno osjete granice njihovog međusobnog razumijevanja". (Simmel, 1969. : 311).

znanosti, *trećega* s kojim razglaba o problemima gospodarstva u tranzicijskim zemljama ("o divljem kapitalizmu" ili o "banditskom kapitalizmu" ili o "tajkunskom kapitalizmu" itd.), *četvrtoga* s kojim razgovara npr. o niskim plaćama i još nižim mirovinama, *petoga* o nemogućnosti zapošljavanja djece, *šestoga* s kojim nostalgично priča o zajedničkim doživljajima iz škole ili sa studija ili pak iz vojske i rata itd. itd.

Ukoliko i koliko su interpersonalni odnosi ipak i društveni odnosi⁵³, makar bili posebni slučaj društvenih odnosa, utoliko i toliko "pripadaju u područje sociološke analize" (Stoetzel, 1966. : 362). Kako se interpersonalni odnosi, pa onda ni prijateljstva, ne događaju ni u vakumu niti u pustinji nego se i jedni i drugi odnosi odvijaju unutar društvenog konteksta, to su zavisni i od kulture u kojoj se stvaraju. I u novijoj se literaturi govori o tome da je društveni odnos "praksa sudionika društvenog sistema" (Touraine, 1980.:220). Ljudi proizvode i društvene odnose, premda okolnosti isto toliko čine ljude, koliko i ljudi okolnosti.

1.2. Ponešto iz starih zapisa o prijateljstvu

Navodeći Simmela spominjali smo ideal prijateljstva od antike pa evo jednog primjera iz klasične starine. Ciceron (u djelu *De amicitia*) dokazuje da je u Rimu prijateljstvo jače od srodstva, da se prijateljstvo "više zasniva na osjećanju naklonosti nego li na misli o koristi koju bi ono moglo donijeti" (Stoetzel, 1966. : 361). Dalje smatra da se prijateljstvo sastoji u slaganju dviju osoba u svemu, svaka od njih "vidi u onom drugom svoju vlastitu sliku" (identifikacije). Među uzroke prekida prijateljskih veza ubraja: promjenu karaktera, suparništvo, politička razilaženja i sl.

Prijateljstvo se među ljudima može promatrati - kao što je već rečeno - i u okviru interpersonalnih odnosa. Opisa međusobnih odnosa različitih osoba puna je i književnost. Iako opisi interpersonalnih odnosa u književnosti nose pečat svoje društvene sredine i duh svoga vremena pa se možda čine "suviše smion i proizvoljni" ipak književnost obiluje tvrdnjama i podacima o prijateljima i prijateljstvu na temelju

---

⁵³ Pojam društvenog odnosa vrlo je složen i u suvremenoj se sociologiji pod tim pojmom najčešće promatra interakcija između dva ili više aktera.

Poblize o tome u: Popović, 1988.; posebice u 3. poglavlju: *Društveni odnosi i njihova sociološka obilježja* (str. 116-143).

... "Razgovor, radni kontakti, seksualne, bračne i porodične veze, *odnosi prijateljstva*, političko udruživanje, kulturni dodiri i raznovrsni susreti na tzv. javnim mjestima (na ulici, u restoranu itd.) glavne su ili najčešće vrste društvenih odnosa." (Popović, 1988.:117).

čega se "može smatrati difuznim vrelom materijala" za društvene i humanističke znanosti (*Stoetzel*, 1966.:360).

Otac hrvatske književnosti *Marko Marulić* pridajući veliki značaj prijateljstvu⁵⁴ piše: "Neka drugi vole blago, časti i slasti, meni ne može ništa biti draže od tog da imam prijatelje..." (Marulić, 1502. prema *Benvin*, 1993. : 207).

Mletački prosvjetitelj opat *Alberto Fortis*, sredinom druge polovine 18. stoljeća, opisujući ljude kontinentalne Dalmacije, odnosno one "po pitomim dolinama Kotara, duž rijeke Krke, Cetine i Neretve te u planinama sredozemne Dalmacije" osvrće se posebno i na njihova prijateljstva i neprijateljstva (*Fortis*, 1984. : 32).

Budući da ćemo u ovome radu, nešto kasnije, iznijeti i neke rezultate empirijskoga istraživanja *o strukturi najboljih prijatelja nastavnika*, na uzorku odabranom u Dalmaciji, što znači po prilici i na onome području o kojem smo ovdje upravo citirali Fortisa, to smatramo zanimljivim, dakako, posve ukratko, iznijeti i neka njegova zapažanja o prijateljstvu. Ti su opisi objavljeni prvi put prije 225 godina. I od tada je, ne samo, puno vode proteklo Krkom, Cetinom i Neretvom, nego je hrvatsko društvo doživjelo niz preobrazbi od ukidanja feudalizma, kapitalizma i socijalizma, do ponovnog uvođenja ("divljeg") kapitalizma, prevalilo put do modernizacije i moderne industrijske stratifikacije i evo njegove destrukcije i restrukturacije u nešto što tek predstoji.

Prijateljstvo je među Morlacima⁵⁵ - piše Fortis - "veoma postojano". Štoviše, od prijateljstva su stvorili "vjerski zakon". Osobno je promatrao sklapanje posestrimstva dviju djevojaka obavljenoga u tijeku slavenskog obreda pred oltarom (u Perušiću kod Benkovca). Navodi da se tako svečano združeni prijatelji-ice nazivaju pobratimi odnosno posestrime. Obveze su takvih prijatelja pomagati jedan drugoga u nevolji, osvetiti nepravdu i sl. "Prijateljski zanos zna sezati dotle da se stavi na kocku i izgubi život za pobratima" što među zagorskim prijateljima nije rijetkost. Ako među njima izbije "nesloga" cijeli kraj to smatra sablažnjivom sramotom, takva je nesloga

---

⁵⁴ Sedam otkrivenih i početkom devedesetih godina publiciranih pisama Marka Marulića poslužilo je A. Benvinu kao građa za raspravu o prijateljstvu u Marulića. Riječ je o teološkom eseju o prijateljstvu, u kojemu se raspravlja pored o teološkom, kristološkom i eshatološkom još i o antropološkom vidu prijateljstva (*Benvin*, 1993.).

⁵⁵ Morlacima naziva Fortis - u skladu s mletačkom terminologijom njegova doba - stanovnike kopnene Dalmacije od južnih padina Velebita do Neretve. To su, otprilike, neposredni preci onog istog stanovništva kojega se u Splitu npr. i danas zove Vlajima.

među prijateljima "na veliku tugu morlačkih staraca" a starci za takve pojave okrivljuju miješanje sunarodnjaka s Talijanima⁵⁶.

"Ako su prijateljstva još nepokvarenih Morlaka jaka i sveta, njihova su neprijateljstva još neugasivija..." (Fortis, 1984. : 39). I dalje: "Morlak po prirodi naginje činiti dobro svome bližnjemu; on je silno zahvalan i za najneznatnija dobročinstva; ali jao onome tko mu nanese zlo ili ga uvrijedi". (Fortis, 1984. : 42). Neki Fortisov suvremenik ističe da su Morlaci "prijatelji do smrti, a neprijatelji preko groba". (Novak, 1959. : 78).

Iz spomenutog Fortisevog opisa premda se odnosi na patrijarhalno, ruralno i, dakako, predindustrijsko društvo, i letimičnim uvidom vidimo da je prijateljstvo dinamička kategorija⁵⁷, da ovisi o kulturi društva, da pokazuje visoki stupanj solidarnosti u društvu, itd.

1.3. Neki suvremeni teorijski pogledi i empirijski nalazi o prijateljstvu

Iako prijateljstvo ima veliki značaj ipak nije, u socijalnoj znanosti, dovoljno istraženo. (Abercrombie, Hill and Turner, 1994.).

Touraine u svojoj knjizi *Postindustrijsko društvo* dokazuje da aktivno sudjelovanje u primarnim grupama, uključujući i prijateljske grupe, predstavlja kompenzaciju "za slabu društvenu i kulturnu aktivnost". Zanimljiva je njegova tvrdnja da su masovni mediji uništili "tradicionalnu povezanost", kao i druga tvrdnja da komunikacija nije spajanje nego istodobno "odvajanje i susretanje" tj. "distanca i spoznaja". (Touraine, 1980. : 86, 87, 165). On ujedno govori o "zastrašenom nastavniku" a na primjeru francuskog društva upozorava kako se nastavnike "sa svih strana zatvara u njihovu društvenu kategoriju" te da su grupiranja po dobi drugova, prijatelja ili pristaša istih ideja danas najraširenija. (Touraine, 1980. : 136, 163).

Postoji i različit *raspon veza*: poznanstvo, prijateljstvo i ljubav. Isto tako i raspon intenziteta osjećaja, te načini na koji se veze razvijaju, ali se time u ovom radu

⁵⁶ Detaljnije o tome vidjeti poglavlje: *O običajima Morlaka* (str. 31-62), posebice odjeljak 6. *Prijateljstva i neprijateljstva* (Fortis, 1984. : 39-42).

⁵⁷ U naše dane, u jednoj dnevnoj novini piše: "Pravo prijateljstvo slično je idealnoj ljubavi, a obje su pojave vrlo rijetke i dragocjene". (*Slobodna Dalmacija*, 1997.).

ne bavimo⁵⁸. Prijateljske veze i kontakti imaju utjecaj na zadovoljstvo pojedinca, a time utječu i na kvalitet života⁵⁹.

Prema literaturi, postoji povezanost između prijateljstva i procesa društvene pokretljivosti. Tako *Macionis* tvrdi da su "prijateljstva labavija među pokretljivijim ljudima" i da su pokretljiviji ljudi nespremni vezivati se za druge ljude na tradicionalan način. On skorašnje imigrante sa sela u grad naziva "gradskim seljacima" dodajući kako su njihova prijateljstva bliža tradicionalnom tipu prijateljstva.

Šiber ističe da je proučavanje grupa i važnosti grupa i za pojedinca i za društvo zajednički predmet interesa i *socijalne psihologije* i *sociologije*. *Potreba za društvom*, tj. *univerzalna potreba čovjeka* da u interakciji s drugim ljudima doživi sebe, da ima podršku itd., u literaturi se naziva "*gregarni motiv*". Za razliku od radnih organizacija, političkih stranaka i drugih sličnih grupa, gdje su odnosi među ljudima formalni, u prijateljskim grupama odnosi su "potpuno neformalni". Grupe prijatelja su istovremeno male grupe, primarne i neformalne ali su isto tako fleksibilne, stabilne i zatvorene grupe. (*Šiber*, 1998.).

Grupe prijatelja, uz obitelj, jesu primarni (nestrukturirani, personalizirani) osnovni nosioci procesa političke socijalizacije (*Šiber*, 1998.). Upravo *potreba za prihvaćanjem*, u vrijeme puberteta služi kao kohezijska snaga prijateljskih grupa (koje grupe zamjenjuju dotadašnji roditeljski i nastavnički utjecaj). I one omladinske prijateljske grupe i one radne grupe u nešto kasnijoj životnoj dobi predstavljaju oblik kontinuuma u djelovanju položaja pojedinaca u socijalnoj strukturi. Stoga se "čini opravdanim" nazvati ih "prijenosnicima" više nego stvarnim nosiocima političke socijalizacije, jer samo reflektiraju društvene suprotnosti i "služe kao socijalni prostor" (*Šiber*, 1998. : 135). Budući da je politička socijalizacija "mix" organiziranih i neorganiziranih procesa, razgovori s prijateljima navode se u literaturi kao primjer neorganiziranih procesa u prihvaćanju sadržaja "iz neposredne socijalne okoline pojedinca" (*Šiber*, 1998. : 136). Razvojem urbanizacije nekadašnja seoska zajednica -

⁵⁸ O svemu tome, kao i o tome kako psiholozi mjere međuljudsku privlačnost (npr. Byrneova skala međuljudskih prosudbi) pobliže vidjeti u Pennington, 1997. posebice 8. poglavlje: Međuljudska privlačnost, str. 186-212.

⁵⁹ Više o kvaliteti života u Medicinskoj sociologiji vidjeti u: S.Orešković, Novi društveni ugovor, posebice IX poglavlje - Svetost kvalitete života i kvaliteta svetosti života, str. 153-164.

u čijem je socijalnom prostoru dominantna neposredna interakcija - "zamijenjena je masovnim društvom usamljenih jedinki" (Šiber, 1998. : 169).

Da društvenost, ustvari, izražava prirodu čovjeka smatra i istaknuti hrvatski sociolog *Rudi Supek*: "Prije svega, samo proširenje simpatičkog odnosa prema ljudima i svijetu nije prosto intelektualni proces, već ima svoju dublju nagonsku i emocionalnu prirodu, kojom se izražava društvena priroda čovjeka" Supek izvodi zaključak: "da je čovjek u samom korjenu proturječno biće", da se individualizacija suprotstavlja socijalizaciji, a suverenitet čovjeka njegovu zajedništvu. Pojava individualizma u građanskom smislu stavlja obveze pred pojedinca kako u izgradnji vlastite ličnosti tako i na uspostavljanju "raznih oblika svoje društvene organizacije". (Supek, 1996. : 138).

Zvonarević ističe da socijalni krug (kojega svakako čine i prijatelji) preuzima određene funkcije od tradicionalne porodice, susjedstva i sl. Prvenstveno se to odnosi na *funkciju psihološkog oslonca* gdje se pojedinac, u složenim psihološkim momentima, može obratiti na drugoga u intimnim i moralnim pitanjima i gdje može zatražiti savjet, otvoreno se povjeriti tome drugome itd. Za razliku od psihološkog oslonca koji služi za rješavanje emocionalnih problema ljudi, *socijalni oslonac* je u funkciji rješavanja socijalnih problema. Drugim riječima, uz pomoć socijalnog kruga (kao socijalnog oslonca) ljudi nastoje (drugo je pitanje da li uspijevaju) riješiti svoje praktične probleme poput upisa djece u škole i na fakultete, zaposlenja, posudbe novca i dr. Često to pojedinci traže i od osoba s kojima nisu emocionalno vezani. Tako npr. ni u snu ne pomišljaju da pripadnicima onoga segmenta svojega socijalnog kruga od kojega očekuju socijalni oslonac (posudbe, intervencije za upis, posao, stan i sl.) povjere recimo svoje ljubavne jade, bračne trzavice i druge emocionalne probleme.

Treba još dodati da se razne *neformalne grupe* stvaraju unutar socijalnih krugova, te nije rijetkost da su takve grupe u organizacijama ponekad i po nečemu i moćnije od formalnih grupa. U literaturi se govori da socijalni krugovi ulaze u igru društvene moći između pojedinaca i grupa.

Prijateljstvo je stvar izbora čovjeka, osim kad se dvije osobe nalaze na nekom posve izoliranom mjestu kao npr. u zatvorskoj ćeliji. Koncept bliskosti može poslužiti korisno za opisivanje izbora prijatelja. Na taj izbor utječe bliskost: fizička blizina (susjedstvo), društvena bliskost (jednakost statusa) i psihološka bliskost (istovjetnost stavova i vrijednosti).

Prema utilitarističkoj teoriji pojedinac bira partnera prema kriterijima najvećeg zadovoljenja i prema najmanjoj naplati. Sličnost, odnosno istovjetnost, stavova dva pojedinca djeluje povoljno na sklapanje prijateljstva jer i jedan i drugi profitira od "odobravanja" onoga drugoga (*Thibaut and Kelley, 1959.*, prema *Stoetzel, 1966.*).

Sociometrijska istraživanja pokazuju kako - u pravilu - socijalne krugove sačinjavaju pojedinci jednakog ili sličnog socioekonomskog statusa, sličnog (stupnja i tipa) obrazovanja te približno sličnih političkih uvjerenja i stavova. (*Zvonarević, 1981.*).

Neka istraživanja pokazuju da se suburbana srednja klasa više druži s prijateljima nego s rođacima (*Willmott and Young, 1960.*). Općenito govoreći, obrasci prijateljstva razlikuju se prema klasnoj i spolnoj pripadnosti aktera. Tako, primjerice, pripadnici radničke klase održavaju učestalije kontakte s rođacima nego što to čine pripadnici srednje klase. Premda prijateljstva pripadnika srednjih slojeva počinju pod određenim uvjetima odnosno društvenim situacijama, kao npr. na poslu ili na teniskom igralištu, istinska se prijateljstva razvijaju samo onda ako se odnos započet na takvim mjestima nastavlja i izvan njih i u drugim situacijama. Govori se još da su ljudi iz srednje klase (srednjih slojeva) skloni planiranju prijateljskih susreta, zabava i druženja u svojim domovima (stanovima).

Različiti putovi organizacije prijateljstava odgovaraju socijalno klasnoj diferencijaciji društva (*Allan, 1979.*). U svim socijalnim slojevima ili klasama žene imaju manje kontakata s prijateljima nego muškarci, što se obično objašnjava povlačenjem žena u privatnost te njihovom željom za potvrđivanjem u domu i obitelji.

Premda je prijateljstvo još uvijek nedovoljno istraženo ipak postoje studije o prijateljstvu iz različitih sredina (*Fischer, 1982.*), dok studije o obrascima prijateljstva u razredu (npr. *Hallinan, 1976.*; *Hallinan and Williams, 1990.*) pokazuju da prijateljstva variraju ovisno o tome je li razred strukturiran na otvoreni ili tradicionalni način.

Odnosi poznanstva i prijateljstva - smatra *Popović* - ne nastaju prvenstveno zbog zajedničkog obavljanja neke djelatnosti, a ni na temelju grupnog podrijetla, iako se "često javljaju" baš u okviru zajedničke djelatnosti i grupnog podrijetla. Prijateljske veze spadaju, naime, u "stabilne socijalne kontakte" tijesno utkane u "strukturu ličnosti" (*Popović, 1988.:134*).

Prijateljstvo se može istraživati u okviru proučavanja: ljudskih potreba, vrijednosti i vrijednosnih orijentacija, interakcije među akterima, interpersonalnih

odnosa, agenasa i aspekata socijalizacije, malih i neformalnih grupa, socijalnog kruga, socijalne mreže itd.

Prema teoriji mreže⁶⁰ veze su među akterima simetrične, a Fine i Kleinman (prema Ritzer, 1997.) smatraju da ljudi socijalnu mrežu koriste bilo za osobne bilo za kolektivne potrebe.

Od Durkheima do danas govori se da i obrazovanje i nastavnici mogu znatno doprinijeti razvijanju humane ljudske društvenosti. Obrazovanje ne može - kao što se i ističe u međunarodnom izvješću - pa ne mogu ni nastavnici kao značajni akteri obrazovanja "riješiti probleme raskida društvenih veza" ali i obrazovanje i nastavnici mogu "poticati želju za zajedničkim životom, što je temeljna sastavnica društvene kohezije i nacionalnog identiteta". (Delors, 1998. : 73).

2. METODOLOŠKE NAPOMENE

Problem istraživanja bio je stjecanje spoznaja o tome tko su najbolji prijatelji ("best friends") nastavnika osnovnih škola i nastavnika srednjih škola.

Cilj je ovom radu da iznese osnovne rezultate empirijskog istraživanja o tome kakva je obrazovna i profesionalna struktura najboljih prijatelja nastavnika osnovnih i srednjih škola u hrvatskom društvu, danas jednom od tranzicijskih europskih društava s nizom izraženih i oštih proturječnosti.

Anketirano je, metodom slučajnog izbora, šeststo nastavnika u srednjim školama, te četiristo nastavnika u osnovnim školama na prostoru južne Hrvatske, tj. u Dalmaciji.

Uzorak je reprezentativan.

Ovdje smo u obradu uzeli odgovore 368 ispitanika iz osnovnih škola i 586 ispitanika iz srednjih škola, dakle ukupno 954 respondenta. Iznose se neki rezultati istraživanja o socioobrazovnoj i socioprofesionalnoj strukturi najboljih prijatelja nastavnika osnovnih i srednjih škola u Dalmaciji. Rezultati su, naravno, reprezentativni za južnu Hrvatsku, ali jesu indikativni (i mogu takvima biti) za čitavo hrvatsko društvo.

---

⁶⁰ Pilić, Š. (1999.): Obrasci društvenosti u eri informacijske tehnologije, referat na 6. međunarodnom skupu "Društvo i tehnologija", Opatija, 28-30. 06. 1999.

Ovdje ćemo rezultate istraživanja raščlaniti na nalaze osnovnih škola i zasebno srednjih škola. Obrazovnu strukturu najboljih prijatelja analitički ćemo promatrati u šest kategorija (obrazovnih stratuma), a socioprofesionalne skupine (socijalne kategorije) u šesnaest kategorija, a na temelju izvornih podataka iz upitnika u koje su ispitanici upisivali zanimanje, odnosno točan naziv radnog mjesta i najviši stupanj završenog školovanja za svoje najbolje prijatelje. Ovo napominjemo stoga što smo u jednom drugom radu obrazovnu strukturu prijatelja prikazali kroz tri kategorije a socioprofesionalne skupine kroz osam kategorija⁶¹ (da bismo tamo iznijeli temeljne obrasce i osnovnu tipologiju društvenosti nastavnika), dok ovo radimo s ciljem što detaljnijeg uvida u to tko su zaista prijatelji nastavnika.

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Prvo ćemo iznijeti rezultate istraživanja o *obrazovnoj i socijalnoj strukturi* najboljih prijatelja nastavnika osnovnih škola, a potom rezultate o istoj takvoj strukturi prijatelja nastavnika srednjih škola.

3.1. Struktura najboljih prijatelja osnovnoškolskih nastavnika

Tablica 1. Obrazovna struktura najboljih prijatelja nastavnika osnovnih škola

	Obrazovni stratumi	N	%	Rang
1.	Nepotpuna osnovna škola	2	0,54	5.
2.	Završena osnovna škola	1	0,27	6.
3.	Srednja škola za proizvod. zanimanja	29	7,88	4.
4.	Srednja škola za administr. zanimanja	33	8,97	3.
5.	Viša škola	154	41,85	1.
6.	Visoka škola, fakultet, umjetn. akadem.	139	37,77	2.
7.	Nema prijatelja i b.o.	10	2,72	-
	UKUPNO:	368	100,00	-

Tablica 1 pokazala je obrazovnu strukturu najboljih prijatelja nastavnika osnovnih škola. Vidljivo je da su najbrojniji prijatelji s višom školom 42% a potom

⁶¹ Za Naisbitta mreže su jednostavno "ljudi koji razgovaraju jedni s drugima i razmjenjuju ideje, informacije i resurse" (Naisbitt, 1985.:201).

Ferguson smatra da se mreže stvaraju pomoću: "konferencija, telefonskih razgovora, putovanja avionom, knjiga, fantomskih organizacija, novina, pamfleta, fotokopija, predavanja, radionica, zabava, tajnih kanala, zajedničkih prijatelja, summita, koalicija, magnetofonskih vrpca, okružnica". (Ferguson, 1980. prema Naisbitt, 1985.:201).

oni s visokom školom i fakultetom sudjeluju s 38%. Na trećem su mjestu (9%) prijatelji sa srednjom školom za administrativna zanimanja, a na četvrtom (8%) sa srednjom školom za proizvodna zanimanja. Prijatelji koji po obrazovnom statusu imaju samo osnovnu školu ili još manje od toga ne predstavljaju ni jedan posto u ukupnoj strukturi najboljih prijatelja.

Tablica 2. Zanimanje najboljeg prijatelja nastavnika osnovnih škola

	Socioprofesionalne skupine	N	%	Rang
1.	Nezaposlen	17	4,62	6.
2.	Domaćica	6	1,63	9.
3.	Student	2	0,54	13.
4.	Učenik	0	0,00	16
5.	Poljoprivrednik	1	0,27	14-15.
6.	Radnik	21	5,71	5.
7.	Službenik	51	13,86	2.
8.	Učitelj (odgojitelj, socijalni radnik)	140	38,04	1.
9.	Profesor (srednje škole)	41	11,14	4.
10.	Stručnjak	50	13,59	3.
11.	Obrtnik	5	1,36	10
12.	Direktor (zamjenik, pomoćnik i sl.)	9	2,45	7
13.	Slobodna profesija	7	1,90	8
14.	Vlasnik firme s preko 10 zaposlenih	4	1,09	11
15.	Vlasnik firme s preko 100 zaposlenih	1	0,27	14-15.
16.	Ostala zanimanja	3	0,82	12
17.	Nema prijatelja i b.o.	10	2,72	-
	UKUPNO:	368	100,00	

Socioprofesionalna struktura najboljih prijatelja nastavnika osnovnih škola (Tablica 2) govori da su na prvom mjestu nastavnici (tj. učitelji, odgojitelji, i socijalni radnici kad ih uzmemo zajedno) i da oni predstavljaju 38% svih prijatelja. Na drugom su mjestu službenici (14%), a na trećem stručnjaci (također s oko 14%), na četvrtom su (11%) profesori srednjih škola, na petom radnici s (oko 6%) i na šestom nezaposleni (s oko 5%). Ostale socijalne kategorije među prijateljima zastupljene su pojedinačno s manje od po dva posto izuzev direktora i menadžera (kojih je zajedno 2,45%) dok su među ostalim kategorijama prisutnije domaćice i slobodni profesionalci (1,6 odnosno 1,9%).

3.2. Struktura najboljih prijatelja srednjoškolskih nastavnika

Sliku obrazovne i socioprofesionalne strukture najboljih prijatelja nastavnika srednjih škola pružile su nam Tablice 3. i 4.

Tablica 3. Obrazovna struktura najboljih prijatelja nastavnika srednjih škola

	Obrazovni stratumi	N	%	Rang
1.	Nepotpuna osnovna škola	2	0,34	6
2.	Završena osnovna škola	3	0,51	5
3.	Srednja škola za proizvod. zanimanja	55	9,39	3
4.	Srednja škola za administr. zanimanja	52	8,87	4
5.	Viša škola	70	11,95	2
6.	Visoka škola, fakultet, umjet. akademija	396	67,58	1
7.	Nema prijatelja i b.o.	8	1,37	-
	UKUPNO:	586	100,00	-

Obrazovna struktura najboljih prijatelja nastavnika (profesora) srednjih škola pokazala je u toj strukturi dvije trećine fakultetski obrazovanih prijatelja (68%) kakvo obrazovanje imaju inače i sami srednjoškolski profesori. Oko dvanaest posto po obrazovnom statusu ima višu školu, a oko osamnaest posto srednju školu. Prijatelji koji posjeduju samo osnovnu školu ili još manje obrazovanje od toga ni ovdje ne dosižu niti jedan posto u ukupnoj strukturi prijatelja.

Usporedbom *Tablice 1* i *Tablice 3* uočljivo je da su kod nastavnika osnovnih škola na prvom mjestu prijatelji s višom školom (VI/1 stupanj) a kod nastavnika srednjih škola obrazovni stratum s fakultetom (visokom školom i umjetničkom akademijom, VII/1 stupanj). To znači da i jedni i drugi nastavnici na prvom mjestu imaju prijatelje s jednakim statusom po obrazovanju kojega imaju i sami ispitanici budući da u osnovnim školama a u prva četiri razreda (I - IV) uglavnom rade nastavnici s višom stručnom spremom. (Do 1992. godine nastavnici za rad u prva četiri razreda osnovnih škola obrazovali su se na dvogodišnjem studiju razredne nastave, a od 1992/93. školske godine na četverogodišnjem učiteljskom studiju te je stoga posve razumljivo da dobar dio nastavnika naših osnovnih škola ima višu stručnu spremu. Ako tome podatku pridodamo i nastavnike predmetne nastave koji su se ranije, do pred kraj sedamdesetih godina, također obrazovali na dvogodišnjem studiju nakon čega su stjecali višu stručnu spremu onda je navedeni istraživački podatak potpuno razumljiv).

Ako prijateljima sa statusom više sprema pridodamo i one s fakultetskim statusom onda i nastavnici osnovnih škola i nastavnici srednjih škola imaju, gotovo u dlaku, jednako prijatelja s višom školom i fakultetom (uzevši ih zajedno). Nastavnici osnovnih škola imaju takve prijatelje u 79,62%, a nastavnici srednjih škola u 79,53% slučajeva. Njihovi prijatelji zauzimaju jednaki status na ljestvici obrazovne stratifikacije i kad je riječ o onima s nepotpunom osnovnom školom i o onima s osnovnom školom kao najvišom završenom školom. Ako te dvije kategorije uzmemo zajedno tada vidimo da u ukupnoj strukturi najboljih prijatelja kod nastavnika osnovnih škola predstavljaju 0,81% a kod nastavnika srednjih škola 0,85%. Razlike se javljaju samo kod prijateljstva s ljudima sa srednjom školom. Takvih je kod srednjoškolskih nastavnika za nešto iznad jedan postotni poen više nego kod osnovnoškolskih nastavnika, ali zato ovi drugi za taj poen razlike ili nemaju prijatelja ili su uskratili odgovor na to pitanje.

Tablica 4. Zanimanje najboljeg prijatelja nastavnika srednjih škola

	Socioprofesionalne skupine	N	%	Rang
1.	Nezaposlen	24	4,10	7.
2.	Domaćica	5	0,85	10-11.
3.	Student	4	0,68	12.
4.	Učenik	0	0,00	15-16.
5.	Poljoprivrednik	2	0,34	13-14.
6.	Radnik	41	7,00	4.
7.	Službenik	73	12,46	3.
8.	Učitelj (odgojitelj, socijalni radnik)	33	5,63	5.
9.	Profesor (srednje škole)	195	33,28	1.
10.	Stručnjak	129	22,01	2.
11.	Obrtnik	22	3,75	8.
12.	Direktor (zamjenik, pomoćnik i sl.)	15	2,56	9.
13.	Slobodna profesija	27	4,61	6.
14.	Vlasnik firme s preko 10 zaposlenih	5	0,85	10-11.
15.	Vlasnik firme s preko 100 zaposlenih	0	0,00	15-16.
16.	Ostala zanimanja	2	0,34	13-14.
17.	Nema prijatelja i b.o.	9	1,54	-
	UKUPNO:	586	100,00	-

Nastavnici srednjih škola među prijateljima imaju najprije trećinu srednjoškolskih profesora, tj. svaki treći je unutar kruga vlastite profesije i istog ili sličnog radnog mjesta. Nešto više od jedne petine za prijatelja ima stručnjaka, a dvanaest posto službenika. Na četvrtom su mjestu radnici koji u strukturi sudjeluju sa sedam posto, a zatim učitelji s nešto manje šest posto. Potom slijede slobodni

profesionalci s nešto ispod pet posto, nezaposleni s četiri posto i obrtnici također s oko četiri posto. Ostalih sedam socijalnih kategorija pojedinačno ne dosežu ni po jedan posto (*Vidi Tablicu 4*).

I usporedba prijatelja nastavnika osnovnih i nastavnika srednjih škola po socijalnim kategorijama prijatelja pokazuje da se svako zanimanje prvenstveno druži s istovrsnim zanimanjem. Tako nastavnici osnovnih škola (učitelji) u profesionalnoj strukturi prijatelja imaju 38% učitelja, a nastavnici (profesori) srednjih škola 33% srednjoškolskih profesora. Kod ostalih kategorija vidljive su neke manje razlike u rangu. Dok su službenici na drugom mjestu kod nastavnika osnovnih škola dotle je ta socioprofesionalna skupina na trećem mjestu kod srednjoškolskih nastavnika. Stručnjaci, kao najbolji prijatelji kod srednjoškolskih profesora zauzimaju drugo mjesto po rangu, a kod osnovnoškolskih nastavnika treće mjesto, radnici su kod srednjoškolskih nastavnika na četvrtom a kod osnovnoškolskih na petom mjestu itd.

U strukturi najboljih prijatelja i jednih i drugih nastavnika u Dalmaciji prijatelji sa statusom *nezaposlen* kreću se od četiri do pet posto. Pojava nezaposlenih prijatelja nije nimalo iznenađujuća ako je usporedimo s podatkom o stopi od 30 posto nezaposlenih u Dalmaciji što predstavlja gotovo najveću regionalnu stopu nezaposlenosti u Hrvatskoj (prema ponovljenim izjavama Državnog zavoda za zapošljavanje).

Prokomentirat ćemo kratko samo još jednu razliku, koju bi inače trebalo ne samo opsežnije interpretirati nego i dodatno istražiti. A to je razlika u udjelu nastavnika osnovnih škola u strukturi prijatelja srednjih škola i udjel srednjoškolskih kod osnovnoškolskih nastavnika. Tako nastavnici osnovnih škola izjavljuju da za najboljeg prijatelja imaju profesora srednje škole u 11,14% slučajeva a nastavnici srednjih škola da su im učitelji najbolji prijatelji samo u 5,63% slučajeva. Razlika se ne može u potpunosti objasniti samo razlikom u veličini poduzorka osnovnih škola (N=368) i poduzorka srednjih škola (N=586). Pretpostavljamo da se radi o tome da jedan čovjek u svojoj svijesti i ponašanju doživljava onoga drugoga kao svog najboljeg prijatelja, dok onaj drugi tog istog čovjeka očito smatra prijateljem ali u svom socijalnom krugu intimno doživljava nekog trećeg pojedinca svojim najboljim prijateljem. Simbolički interakcionisti upravo naglašavaju mogućnost "da akteri mogu imati različite definicije istog predmeta" (*Ritzer, 1997.:191*).

Za potpunije sagledavanje socijalne mreže nastavnika trebalo bi istraživačku dokumentaciju popuniti podacima kao što su brojnost prijatelja i kontakata s njima, odakle potječu prijateljstva, spolna, nacionalna i vjerska struktura prijatelja itd.

4. ZAKLJUČAK

Odgovarajući na pitanje, koje proizlazi iz naslova rada, *tko su prijatelji nastavnika* možemo na temelju rezultata istraživanja zaključiti da najbrojniju skupinu najboljih prijatelja i nastavnika osnovnih škola i nastavnika srednjih škola nalazimo unutar vlastitog (istog, jednakog) zanimanja. Više nego osam od deset nastavnika za najboljeg prijatelja po zanimanju/radnom mjestu ima ljude koji spadaju u skupinu nemanualnih zanimanja pa već i time obrasci prijateljstva nastavnika umnogome slijede obrasce prijateljstva srednjih slojeva (i pored činjenice što su srednji slojevi u stratifikacijskoj strukturi hrvatskog društva, u posljednjoj dekadi dvadesetog stoljeća, po svemu sudeći razoreni).

Izraženu socijalnu distancu prema tajkunima i poljoprivrednicima možda se može objasniti malobrojnošću tih kategorija (pogotovo poljoprivrednika u gradu gdje inače nastavnici uglavnom borave). Vidljive su i neke razlike u socioprofesionalnoj strukturi najboljih prijatelja između nastavnika osnovnih i srednjih škola ako prijatelje rangiramo po brojnosti udjela u ukupnoj strukturi. Činjenicu da ni jedan profesionalni edukator nema učenika-icu za najboljeg prijatelja-icu može se objašnjavati time da se nastavnici profesionalno odnose prema svojoj ulozi i funkciji i da poštuju etički kodeks vlastite profesije.

Rezultati istraživanja upućuju na zaključak da pojedinci stvaraju najbolja prijateljstva s onim ljudima koji su im jednaki ili slični po obrazovanju, zanimanju, radnom mjestu, stilu života i društvenoj svijesti, ali ujedno pokazuju da nastavnici nemaju nepremostive barijere u sklapanju prijateljskih veza s pripadnicima različitih zanimanja (izuzev prema učenicima, seljacima i "tajkunima").

Umjesto definitivnog teorijskog zaključka o prijatelju:

*„Potražite ga uvijek da oživite vrijeme.
Jer, njegovo je da vam ispuni potrebu, a ne prazninu;
I neka u slatkoći prijateljstva bude smijeha, i diobe radosti.
Jer, u svježini sitnica srce nalazi svoje jutro i okrepljuje se.“*

Džubran, 1990.: 50

Literatura

1. Abercrombie, N., Hill, S. and Turner, B.S. (1994.) *Dictionari of Sociology*, 3rd ed., Penguin books, London i dr.
2. Allan, G. (1979.) *Friendship and Kinship*, Allen and Unwin, London.
3. Barnes, H.E. (1982.) *Uvod u istoriju sociologije*, knjiga druga, BIGZ, Beograd.
4. Benveniste, A. (1993.) Prijateljstvo kao teološka tema u Marka Marulića, *Kačić*, Vol. 25, Split, str. 193 - 210.
5. Bosanac, M.; Mandić, O. i Petković, S. (1977.) *Rječnik sociologije i socijalne psihologije*, Informator, Zagreb.
6. Cooley, C.H. (1969.) Osnovne grupe, u: Parsons, T. et al. (ur) *Teorije o društvu*, druga knjiga, Vuk Karadžić, Beograd, str. 305-307.
7. Delors, J. et al. (1998.) *Učenje: blago u nama: Izvješće UNESCO-u Međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. stoljeće*, Educa, Zagreb.
8. Durkheim, E. (1996.) *Obrazovanje i sociologija*, Societas, Zagreb.
9. Durkheim, E. (1969.) Solidarnost grupa zanimanja; Organska solidarnost i ugovor; u: Parsons, T. et al. (ur) *Teorije o društvu*, str. 343-349; 418-426.
10. Džubran, H. (1990.) *Prorok. Prorokov vrt*, Grafički zavod Hrvatske i Kršćanska sadašnjost, Zagreb.
11. Fischer, C. (1982.) *To Dwell Among Friends*, Chicago Press, Chicago.
12. Goffman, E. (1969.) Klasa i zanimanje, u: Parsons, T. et al. (ur) *Teorije o društvu*, str. 513-518.
13. Hallinan, M. T., and Williams, R.A. (1990.) Students' Characteristics and the Peer-Influence Process, *Sociology of Education*, Vol. 63, No. 2:122-32.
14. Hallinan, M. T. (1976.) Friendship Patterns in Open and Traditional Classrooms, *Sociology of Education*, Vol. 49:254-265.
15. Meighan, R. (1996.) *A Sociology of Education*, 2nd ed., Cassel Educational Ltd., London.
16. Meštrović, M. i Štulhofer, A. (Ur.) (1998.) *Sociokulturni kapital u Hrvatskoj*, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb.
17. Parsons, T.; Shils, E.; Naegle, K.D.; Pitts, J.R. (1969.) *Teorije o društvu* (Osnovi suvremene sociološke teorije), druga knjiga, Vuk Karadžić, Beograd.
18. Pennington, D.C. (1997.) *Osnove socijalne psihologije*, "Naklada Slap" Jastrebarsko.

19. Pilić, Š. (1999.) Obrasci društvenosti u eri informacijske tehnologije, referat na 6. međunarodnom skupu "*Društvo i tehnologija*", Opatija, 28-30. 06. 1999.
20. Pilić, Š. i Stankov, S. (1998.) Računalne tehnologije i nastavnici: komparativna analiza Hrvatske i SAD, *Informatologia*, Vol. XXXI, No 1-2, str. 53-56.
21. Popović, M. (1988.) *Problemi društvene strukture*, (Uvod u sociologiju), treće izdanje, Naučna knjiga, Beograd.
22. Pravo je prijateljstvo slično idealnoj ljubavi, "*Slobodna Dalmacija*", 19.01.1997. str. 16.
23. Ritzer, G. (1997.) *Suvremena sociološkijska teorija*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
24. Simmel, G. (1969.) Tajnost i grupna komunikacija; Vjernost i zahvalnost; u: Parsons, T. et all (ur) *Teorije o društvu*, str. 308-319; 749-755.
25. Stoetzel, J. (1966.) Psihologija interpersonalnih odnosa, u: Gurvitch, G. *Sociologija*, drugi svezak, Naprijed, Zagreb, str. 339-373.
26. Supek, R. (1996.) *Modernizam i postmodernizam: Proturječan čovjek kao utemeljenje: Ogljed iz fundamentalne antropologije*, Izdanja Antibarbarus, Zagreb
27. Štulhofer, A. (1990.) Prema teoriji "nevidljive zajednice", *Revija za sociologiju*, Vol. XXI, No 4, str. 729-743.
28. Thomas, W. I. (1969.) Četiri želje i definiranje situacije, u: Parsons, T. et all (ur) *Teorije o društvu*, str. 705-708.
29. Touraine, A. (1980.) *Postindustrijsko društvo*, Globus, Zagreb.
30. Zvonarević, M. (1981.) *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb.

WHO ARE TEACHERS' FRIENDS

Summary

The article deals with research results obtained on the sample of 368 primary and 586 secondary school teachers in Dalmatia. The aim was to conceive educational and socioprofessional structure of teachers' best friends, namely the patterns of teachers' friendship in the Croatian transition society.

Primary school teachers choose their friends among people who graduated from college (42%), from university (38%) and from secondary school (17%). Their best friends are their colleagues (38%), then clerks and experts (14% each), and secondary school teachers. These four groups make three thirds of their friends. Only 6% have friends among workers, and 5% among unemployed people. Nobody has friends among students, and only one teacher has an average "taycoom" for a friend.

More than two thirds of secondary school teachers (68%) have the best friends who graduated from university, 12% from college, and 18% from secondary school. Their best friends are among secondary school teachers (1/3), 22% are experts, and 12% are clerks, workers (7%) and primary school teachers (6%). Neither secondary school teachers have friends among students, but 4% have friends among unemployed and free lancers.

Teachers from primary and secondary school show the greatest social distance (measured by friendship) towards students, taycoons and farmers.

Key words: best friends, teacher's, primary and secondary school, education, friendship patterns,

*Poglavlje 10.***ČITALAČKA KULTURA NASTAVNIKA***Čestota čitanja dnevnih i tjednih novina**Sažetak*

U radu se iznose rezultati empirijskog istraživanja provedenog u Dalmaciji na reprezentativnom uzorku nastavnika osnovnih škola (N = 368) i srednjoškolskih profesora (N = 586). Dakle, ukupno 954 ispitanika. Učestalost čitanja dnevnih listova i tjednih novina kod jednih i drugih nastavnika (osnovnih i srednjih škola), ispitivano je ljestvicom u tri kategorije: nikada, povremeno i često. Podaci se analiziraju s obzirom na neka sociodemografska obilježja nastavnika (spol, dob, tip naselja i dr.) kao i s obzirom na neke druge varijable: zadovoljstvo poslom i plaćom, standard, broj knjiga.

1. UVOD

"ČITAJTE DA BISTE ŽIVJELI"

G. Flaubert (prijateljici Luisi Collet)

Industrijsko društvo od 19. stoljeća širi i pismenost i navike čitanja. I u našem stoljeću proširuje se čitalačko tržište. Tiskana knjiga, a i novina tipičan su proizvod industrijalizacije, odnosno modernizacije društva. S masovnom pismenošću značajnije nastupa i dnevni tisak.

Kako su i škole i mediji masovnih komunikacija agensi socijalizacije znanstveno je zanimljivo i društveno opravdano postavljati pitanje, koliko nastavnici čitaju?

To je pitanje još značajnije, ako se ima u vidu, da su danas "svi ljudi uvučeni u razne mreže odnosa i utjecaja". (Perotto, 1995. : 2). Mreže odnosa i utjecaja su povezane s obavljanjem posla i korištenjem slobodnog vremena i kulturnih sadržaja, obiteljskim i socijalnim podrijetlom, mjestom i uvjetima stanovanja, životnom dobi itd.

Problem, koji nas ovdje zanima jest učestalost (čestota) čitanja dnevnih i tjednih novina. Fenomen čitanja novina ispitujemo kod jedne socioprofesionalne skupine tj. kod nastavnika (od učitelja do profesora) osnovnih i srednjih škola u

jednom hrvatskom društvu u tranziciji (iz bivšeg socijalizma u kapitalizam) koje je kao takovo, tranzicijsko, ušlo u rat i izišlo iz rata.

Spoznaje o čitanju, koje samo na prvi pogled izgleda kao posve jednostavan proces, mogu osim teorijskih imati i praktičke značajke. prije nego iznesemo neke rezultate vlastitog empirijskog istraživanja naznačenog problema, iznosimo kratke osvrtne na problem čitanja i podatke nekih relevantnih istraživanja.

1.2. Čitanje kao komunikacija i kao kulturni čin

U trenutku kada se obavlja, čitanje je komunikacija. Doduše, čitanje je jedan od elemenata "ogromnog spleta komunikacija i rezonanci" kulture "uliterarnom i antropološkom smislu" (*Robine*, 1973. : 26). Da bi se odredio značaj kulturnih činjenica u našoj svakidašnjici može se sagledavati i kultura kao sustav informacija (*Martinić*, 1986. : 9-36). Čitanje je bilo, u 20. stoljeću, a umnogome i danas "temeljna sposobnost" pristupu informacijama (*Perotto*, 1985. : 96).

Escarpit ukazuje kako akt čitanja trebamo "promatrati globalno". Premda je čitanje "slobodan čin" pritisnuto je uvjetima u kojima se obavlja (*Escarpit*, 1970. : 141). Čitati, dakle, znači komunicirati. Akt čitanja je različit od "drugih vrsta komuniciranja" (*Robine*, 1973. : 27). Sam pojam komunikacija (eng. communication) jest istovremeno temeljan i "neuhvatljiv" (*Mattelart*, 1984 : 50). Spada među središnje pojmove niza znanosti i znanstvenih disciplina kao što su: suvremena književna teorija, lingvistika, semiotika, kibernetika, teorija informiranja, komunikologija, psihologija, neurologija, sociologija i dr. (*V. Biti*, 1995. : 279).

Čitanje, kao sociološki tenomen, također ima i psihološku osnovu, posebice što se tiče motivacije za čitanje. Ono je "doživljaj koji angažira čitavo živo biće". Usamljenost je pretpostavka čitanja. Jer čovjek koji čita "ne govori, ne pokreće se, odvaja se od sličnih, skriva se od svijeta koji ga okružuje". Drugim riječima kazano, obavlja "semantičkik posao". I to posao koji istovremeno predstavlja duševan akt i čin protivan druženju. Taj paradoks je svojevrsno "utočište pred apsurdnošću ljudske sudbine" u našoj suvremenosti. (*Escarpit*, 1970. : 139-145).

Tvrđnju kako je čitanje neposredni komunikacijski čin može se doživjeti i kao slatku šalu tumača, pošto ono što pročitamo dijelimo s nekim⁶² sa zadržkom i selektivno (*Pennac*, 1996.).

Futurološka predviđanja kako će "kućni priključci zamijeniti novine" umnogome se nisu ostvarila jer tehnološki razvitak ne teče pravocrtno (*Naisbitt*, 1985. : 49). Unatoč elektroničkoj pošti, internetu, multimedijima, novine još uvijek ne gube na svojoj privlačnosti. Ako je i proces prijelaza s industrijskog na informatičko društvo u suvremenom svijetu uzeo maha i u tom novom stanju (postindustrijskom, informatičkom) društva, "temeljno je umijeće čitanja i pisanja potrebnije nego ikad prije". (*Naisbitt*, 1985. : 26).

Komunikativniji su, oni naši suvremenici i u Europi i u Americi, koji više čitaju od onih ljudi koji ne čitaju. Ta se komunikativnost odnosi kako na posao tako i na život općenito (*Stajenberg*, 1973.). kako je bit (budućeg) informatičkog društva uzajamno djelovanje ljudi, to "geometrijski povećava" sve oblike komuniciranja. A komuniciranje je "žila kucavica" informatičkog društva, tj. društva "pisane riječi".

Uz to, što predstavlja osobit tip komunikacije, čitanje je i kulturni čin⁶³ i oblik stjecanja spoznaja o životu i svijetu. Stoga se u svijetu javljaju različiti pokreti za promicanje čitanja. Tako je, primjerice, glasovita japanska novinska kompanija Asahi Šinbun, još prije jednog desetljeća, uvela godišnju nagradu od milijun jena koju dodjeljuje instituciji ili skupini u svijetu koja je najviše pridonijela promicanju knjiga za djecu i mladež. Rano stečena navika čitanja zadržava se cijeli radni životni vijek. Štoviše, J. Naisbitt pisanje i čitanje ubraja u pet najvažnijih, upravo ključnih, točaka prijelaza industrijskogka informatičkom društvu.

Nagrade, poput spomenute Asahi nagrade za promidžbu čitanja čine nam se primjerenijim širenju čitateljske kulture od svojevremenog pokušaja u Poljskoj (neposredno po 2. svjetskom ratu). Tada su, naime, kupci votke uz bocu obvezno morali kupiti i knjigu (*Zalar*, 1995.). Koliko ih je zaista i pročitalo - to je druga priča.

Fenomen čitanja u nekom društvu povezan je i s općom kulturom. kao indikatori kulturnog razvoja uzimaju se i broj nepismenih i polupismenih u nekom

⁶² Sve ono bitno zbiva se u tišini (...). Najljepše se i najistinskije stvari šute, pa i prešute zauvijek. (S. Škrinjarić, 1996. : 7).

⁶³ U ovom članku korišteni su i neki dijelovi šireg Podsjetnika za predavanje kojega sam održao na Tribini Matice Hrvatske i Pedagoškog društva u Splitu (25. studenog 1996.) na temu *Obrazovanje i kultura*.

konkretnom društvu.⁶⁴ Pa, ipak, ima zemalja u kojima gotovo da i nema nepismenog stanovnika, a čitateljska kultura je vrlo niska. "Ne čita se gotovo ništa" ili malo, tek možda "službene obavijesti i novine" (*Zalar*, 1995. : 35).

Čitanje općenito, pa i čitanje novina, ovisi posebno i o slobodnom vremenu i materijalnim prilikama pojedinca i društvenih skupina, te o strukturi korištenja budžeta slobodnog vremena. Možda bi još bolje bilo reći da čitanje ovisi o dokolici, jer je dokolica samo dio slobodnog vremena.⁶⁵ Njene su funkcije odmor, razonoda i razvoj ličnosti. U literaturi nalazimo tvrdnje da je vrijeme praznih, neiskorištenih, trenutaka kao što su trenuci prijevoza, vrijeme za objede i sl. najčešće posvećeno čitanju novina. U neradnom vremenu (razdoblje neaktivnosti: nedjelja, godišnji odmori, vrijeme bolesti i mirovine) već spominjani *Escarpit* izdvaja (1) čitanje umirovljenika i (2) čitanje nedjeljom (dodajući da se ono "zadovoljava" nedjeljnim novinama). neka istraživanja pokazuju, s obzirom na vjersku pripadnost čitatelja, da više čitaju protestanti nego katolici, a s obzirom na spol, više muškarci od žena (*Stajenberg*, 1973.).

Dr. Don Ivan Grubišić u, upravo izišloj (listopad 1996.) knjizi *Katolici u Dalmaciji*, donosi i rezultate istraživanja koji se odnose i na čitanje. (Uzorak reprezentativan i odnosi se na katoličke vjernike Dalmacije, N = 1535). Redovito čita novine 35,6 posto vjernika, ponekad 57,1 i nikada 5,1 posto (1,3 posto ispitanika bez odgovora).

Ukoliko apstrahiramo čitanje s ciljem učenja i istraživanja kod učenika, studenata i istraživača, čitanje se novina odvija uglavnom u slobodnom vremenu. Ako slobodno vrijeme iznosi 50 sati tjedno - kako nam govori jedno istraživanje u Švedskoj iz 70-ih godina - onda 25-30 sati ljudi koriste za slušanje radija, gledanje

⁶⁴ Godine 1948. Hrvatska je, među stanovništvom u dobi iznad 10 godina imala 15,6 posto nepismenih, a Dalmacija još i znatno više - 24 posto.

Ne zalazeći u pitanje funkcionalne nepismenosti, iznosimo samo kako prema posljednjem popisu stanovništva 1991. godine u Republici Hrvatskoj ima tri posto nepismenih iznad 15 godina. (I to 1,2 posto muških i 4,8 posto ženskih stanovnika).

Grad Split je 1991. godine imao 2.337 nepismenih građana (od čega 327 muških). I ministri obrazovanja u Evropskoj su zajednici još u lipnju 1984. godine raspravljali zaključivali o borbi protiv nepismenosti.

⁶⁵ Međutim, ima i drukčijih stanovišta. Tako npr. D. Prennac, profesor književnosti i književnik, istraživač "modernog duha, onog otpora prema čitanju što se sve više javlja". (*S. Škrinjarić*, 1996.) ukazuje kako čitanje ne ovisi o organizaciji vremena. Jer, čitanje je "kao ljubav, način življenja" (*Pennac*, 1996. : 127). On upozorava na to da hoće li netko sebi podariti radost čitanja ne ovisi samo o društvenim djelatnostima nego i o crtama ličnosti. "A zašto ova žena koja radi, ide u kupovinu, odgaja djecu, vozi auto, voli tri čovjeka, ide zubaru, seli slijedećeg tjedna, nalazi vremena za čitanje, a ovaj kreposni samac koji živi od rente, ne? (*Pennac*, 1996. : 126). I dalje: "Jesmo li, međutim, ikada vidjeli zaljubljenog koji ne nalazi vremena za ljubav" (str. 127).

TV, čitanje dnevnog i tjednog tiska, te knjiga. Od toga vremena posvećenog masovnim medijima, oko 10 sati pripada čitanju novina. (Prema: *Čitalačke navike u Švedskoj*).

Sredinom osamdesetih godina, u bivšoj Jugoslaviji, ljudi su, tijekom radnog dana prosječno uz TV provodili dva i pol, a vikendom tri i pol sata. u naredne dane, u zimskom periodu gotovo trećina gledatelja provodilo je uz TV preko pet sati dnevno.

Novinska, dnevna i revijalna izdanja mogla su se naći u oko 70 posto domaćinstava. (*Lamza*, 1985., prema *Kroflin-Fišer*, 1984.).

Istraživanja, također, pokazuju povezanost između socioprofesionalnih kategorija i motivacije za čitanje. Tako, primjerice, učitelji i profesori na prvom mjestu čitaju radi obavijesti, na drugom da se obrazuju, a tek na trećem mjestu zbog zabave (*Robine*, 1973.).

Treba još dodati da i situacija s knjigama postaje razumljivija ako se promatra u odnosu na ostale masovne medije, a ne izolirano. Knjige, dakako, ulaze i u djelokrug istraživanja sociologije masovnih komunikacija, a ne samo sociologije kulture odnosno u užem smislu sociologije književnosti.

2. NEKA RELEVANTNA ISTRAŽIVANJA

2.1. Čitanje novina

U duhu je vremena, a u hrvatskoj k tome i u modi, uspoređivati se s Amerikom i Evropom. Zaista koliko se čitaju novine u SAD?

Prema istraživanju slobodnog vremena u SAD, 70 posto Amerikanaca čita novine, a 24 posto knjige, dok 72 posto gleda TV (*Hess, Markson, Stein*, 1988. : 560). Kako se novine čitaju u Europi, a koliko u Turskoj (kao euro-azijskoj zemlji)?

Prema PIAR - GALLUP-ovom istraživanju navika čitanja novina, provedenom 1991. godine u 17 zemalja Evrope, 43 posto ispitanika svakodnevno čita novine, četiri posto manje često, a 14 posto nikada.

Kako je pitanje bilo formulirano: "Koliko često u tjednu čitate dnevne novine?" rezultati istraživanja pokazuju još da šest dana tjedno čita dnevne novine 11 posto Europljana, pet dana 4 posto, četiri dana 3 posto, tri dana 6 posto, dva dana 5 posto i jedan dan u tjednu 8 posto.

Prema istom izvoru, u Turskoj (N=2136) svega 21,0 posto svakodnevno čita dnevne novine (pri čemu žene 11,7 posto, a muškarci 29,5 posto), manje često 3,4 a

nikada 67,6 posto (žene 79,7 posto, a muškarci 56,4 posto). (Prema: *Ayse Oncu*, 1995. : 276).

Neovisno o tome čita li netko zbog odmora, zabave ili razvoja osobnosti, društvene se grupe razlikuju i po čitanju. Jedno istraživanje slobodnog vremena u Hrvatskoj, rezultati kojega su publicirani pred puno desetljeće, pokazuju da politički rukovodioci, direktori i intelektualci "čitaju dnevni tisak u gotovo 100 posto slučajeva". Nasuprot njima, dnevni je tisak čitalo 35 posto seljaka i 54 posto NKV i PKV radnika. Kod čitanja zabavnih tjednika zabilježena je manja razlika, dok se znatna razlika pokazala u čitanju informativnih tjednika. Ove druge čitalo je preko tri četvrtine političkih rukovodilaca, 65 posto direktora i samo 17,6 posto (VKV i KV) radnika. (*Čolić*, 1986. : 127).

Prema rezultatima istraživanja interesa i slobodnog vremena omladine "oko 45 posto mladih u Hrvatskoj redovito čita neke dnevne i tjedne novine, 54 posto to čini povremeno, a 1 posto nikada." "(Dakako, redovniji čitaoci novina jesu oni obrazovaniji, stariji, članovi DPO i urbana omladina općenito" (*Ilišin*, 1988. : 129), je ispitala učestalost korištenja masovnih medija i kod radničke omladine u Hrvatskoj.

Samo 7 posto ispitanika nije odgovaralo na pitanje o vrstama novina koje oni redovito čitaju. Dnevne novine čita 14,3 posto mladih radnika, informativno-političke tjednike 6,7 posto, ali zato večernje novine čita 57,7 posto, revije i magazine 50,5 posto, sportske revije 9,1 posto itd.

Dnevne regionalne novine bile su najčitanije u Dalmaciji (66,5 posto), Istri i Primorju (53,6 posto) te Slavoniji (32,9 posto) (*V. Ilišin*, 1986.).

Punoljetno stanovništvo, sredinom osamdesetih, redovito (svaki ili gotovo svaki dan ili svaki broj) dnevne novine prati 72 posto, povremeno 13 posto, a ne čita (ne prati) 15 posto. Revijalna izdanja redovito čita 41 posto, povremeno 31 posto, a ne čita 23 posto. (*Lamza*, 1985. : 137, 139, prema *Kroflin-Fišer*, 1984.).

Početkom 1992. godine kod studenata Sveučilišta u Zagrebu po učestalosti praćenja prevlast su imali audio-vizualni mediji nad tiskanim. To se objašnjava "ekonomskim determinantama" (cijenom novina u odnosu na praćenje radio i TV programa). Prema učestalosti praćenja različitih medija, razvidno je da dnevne listove "ne prati": Vjesnik 41,67 posto, Večernji list 25,0 posto, Slobodnu Dalmaciju 54,49 posto, Glas Slavonije 87,82 posto, a povremeno Vjesnik 48,40 posto, Večernji list 53,53 posto, Slobodnu Dalmaciju 34,94 posto, a Glas Slavonije 11,54 posto. Stalno

čita Vjesnik 9,94 posto, Večernji list 21,47 posto, Slobodnu Dalmaciju 10,58 posto i Glas Slavonije 0,64 posto. (*Čulig i Vela*, 192 : 164).

3. METODOLOŠKE NAPOMENE

Ovdje nas zanima problem čitanja novina od strane nastavnika osnovnih i srednjih škola. Za istraživanje navedenog problema osnovna metoda prikupljanja podataka bila je sociološka anketa, a instrument upitnik.

Uzorak je reprezentativan. Anketirano je ukupno 1000 nastavnika, od čega je poduzorak nastavnika osnovnih škola obuhvaćao 400, a poduzorak nastavnika srednjih škola 600 nastavnika. Izbor uzorka vršen je metodom slučajnog izbora. Škole su izabrane također metodom slučajnog izbora uz prethodno grupiranje na otočki, primorski i zagorski pojas, a kod osnovnih još i na urbano i ruralno područje. I nastavnici su slučajno birani, uz podjelu po spolu, te na razrednu i predmetnu nastavu (kod osnovnih škola).

Prostorni obuhvat je tri od četiri dalmatinske županije: Dubrovačka, Splitska i Šibenska (nije obuhvaćena zadarska). Anketa je bila anonimna i dobrovoljna. Upitnik sadrži podesetak pitanja i do sada smo objavili dijelove istraživanja o društvenom ugledu učitelja i o socijalnom podrijetlu i karijernoj mobilnosti nastavnika (Pilić, 1995., 1996.). Ovaj je rad jedan u nizu radova o rezultatima navedenog istraživanja.

Kao "kontrolna grupa" kod čitanosti novina poslužit će, u ovom radu, odgovori roditelja predškolske djece (dobiveni na jednom drugom istraživačkom projektu).

U ovom je radu uzeto u obradu 368 upitnika s odgovorima nastavnika (razredne i predmetne nastave) osnovnih škola, te 586 s odgovorima nastavnika srednjih škola, dakle, ukupno 954 nastavnika - ispitanika. Također još 186 upitnika s odgovorima onih roditelja čija djeca pohađaju dječji vrtić. prema tome, raspoložemo s odgovorima sveukupno 1130 ispitanika.

U radu su prikazani rezultati istraživanja koji se odnose na pitanja iz Upitnika: Da li čitate?

<i>Da li čitate</i>	<i>Nikada</i>	<i>Povremeno</i>	<i>Često</i>
Dnevne listove	1	2	3
Tjedne novine	1	2	3

Zbog potrebe kratkoće teksta (ograničenosti broja stranica ovog rada) kao i zbog njegova lakšeg čitanja navodit ćemo samo postotke odgovora i osnovna ukrštavanja podataka o čitanosti novina s nekim drugim varijablama. Rezultate ćemo, dijelom, iznositi na osnovi prethodnog jednodimenzionalnog i dvodimenzionalnog tabeliranja (*Supek*, 1981.) i uspoređivanja dobivenih podataka s drugim podacima. Ali ćemo većinu tablica, kojih smo dobili pravo mnoštvo, naprosto, izostaviti.

4. REZULTATI I INTERPRETACIJA

4.1. Čestota čitanja

Da bismo ustanovili učestalost čitanja dnevnih i tjednih novina među nastavnicima (učitelji, nastavnici i profesori) osnovnih i srednjih škola (srednje škole sva četiri tipa: gimnazije, tehničke, strukovne i umjetničke) poduzeli smo anketno ispitivanje. Ovdje iznosimo neke rezultate na osnovu odgovora 954 ispitanika kojima je u upitniku bila ponuđena trostupanjska ljestvica učestalosti čitanja tiska. Ljestvične vrijednosti čestote kretale su se od (1) nikada, preko (2) povremenog do (3) čestog čitanja novina.

Natpolovična većina nastavnika u osnovnim (58,7 posto) i u srednjim školama (57,5 posto) često čita dnevne novine. povremeno prati dnevnik oko trećine jednih i drugih (33 posto u osnovnim i 32 posto u srednjim). Oko 2 posto nastavnika nikada ne čita dnevni tisak. Međutim, 6,5 posto u osnovnim i 9,0 posto u srednjim školama nije odgovorilo na ovo pitanje. (To ilustrira Tablica 1). S velikom vjerojatnošću može se pretpostaviti da značajan dio nastavnika bez odgovora u stvarnosti ne čita novine. Iz odgovora na druga pitanja, kao npr. o čitanju časopisa i beletristike, može se zaključiti da što je manji postotak onih koji često i povremeno čitaju, to je veći postotak ispitanika bez odgovora. Mala je razlika u učestalosti čitanja dnevnih novina između osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnika i kreće se oko jednog postotnog poena u korist prvih (Tablica 1).

Kod čitanja tjednih listova, ustanovili smo, da su kod obje skupine nastavnika najbrojniji oni koji ih povremeno prate (osn. 47; srednja 46 posto), ali ne dostižu polovicu. Na drugom je mjestu kategorija *često*, koja opet ne dosiže jednu trećinu nastavnika (29,35 : 31,06 posto. Vidi Tablicu 2). Oko tri posto osnovnoškolskih i dva posto srednjoškolskih nastavnika nikada ne čita tjednike, a solidna petina jednih i drugih je "bez odgovora".

Značajan postotak (oko 21 posto) "bez odgovora" bit će manje začudan ako to odmah usporedimo sa sličnim istraživanjima. Već spominjani sociolog Grubišić, na slično pitanja, ustanovio je i do 52 posto ispitanika bez odgovora. (Grubišić, 1996. : 304). I kod praćenja tjednika razlike između nastavnika koji rade u osnovnim i koji rade u srednjim školama primjetne su samo u nijansama. Pa ipak, i dalje ćemo zadržati tu podjelu da bi se utvrdilo razlikuju li se po nekim drugim obilježjima.

Tablica 1. Učestalost čitanja dnevnih novina kod nastavnika

Kategorije		%	
		Osnovne škole	Srednje škole
0	Bez odgovora	6,52	8,70
1	Nikad	1,90	2,05
2	Ponekad	32,88	31,74
3	Često	58,70	57,51
UKUPNO:		100,00 (N=356)	100,00 (N=586)

Tablica 2. Učestalost čitanja tjednih novina kod nastavnika

Kategorije		%	
		Osnovne škole	Srednje škole
0	Bez odgovora	20,65	20,99
1	Nikad	2,72	1,88
2	Ponekad	47,28	46,08
3	Često	29,35	31,06
UKUPNO:		100,00 (N=368)	100,00 (N=586)

Usporedimo li iznijete rezultate s čitanjem dnevnih novina npr. kod roditelja predškolske djece (čija djeca pohađaju vrtić) na širem području Splita, vidljivo je da su roditelji zastupljeniji u kategoriji često za oko desetak postotnih poena (67 posto), alisu zato manje zastupljeni u kategoriji povremeno (27 posto).

Roditelji djece koja pohađaju vrtić često, tjedni tisak čitaju gotovo jednako kao i nastavnici (29 posto) a kod roditelja je najmnogobrojnija kategorija povremeno. Ali je zastupljenija (56 posto) nego kod nastavnika. Oko 15 posto roditelja nikada ne čita tjedne, a oko šest posto dnevne novine (Pilić, 1996. : b).

4.2. Spolna struktura i čitalačka kultura

Žene (nastavnice) doista, manje često prate dnevni tisak. Njih je inače, u uzorku 78,3 posto u osnovnim, a 62,1 posto u srednjim školama, što odgovara spolnoj strukturi zaposlenih. Proces feminizacije nastavničke profesije najizraženiji je u osnovnom obrazovanju, a povećanjem stupnja školstva, udio žena - nastavnica opada (najmanji je na sveučilištu). U osnovnim školama, žene često čitaju dnevne novine u 57 posto slučajeva, a muškarci u 63 posto. U srednjim školama: nastavnice 54 posto, a muškarci - nastavnici 63 posto. Dakle, među nastavnim osobljem iznadprosječno su zastupljeni u kategoriji onih koji često čitaju dnevne listove.

No, žene su zastupljenije u kategoriji onih koji povremeno čitaju dnevne novine i kod osnovnih (29 : 34 posto) i kod srednjih škola (33 : 30). Žene (nastavnice) u osnovnim školama, podjednako često prate tjednike kao i muškarci (nastavnici) (po 29 posto), a u srednjim znatno nadmašuju muškarce (34 : 26 posto). Povremeno čitaju tjedne novine više muškarci (54 : 45) i u osnovnim i u srednjim školama (48 : 44 posto). Ako se čitalačke navike stječu u djetinjstvu, zanimljivo je vidjeti obrazovanje roditelja današnjih nastavnika i nastavničku čitalačku kulturu.

4.3. Obrazovno podrijetlo, tip naselja i navika čitanja

Ukrštanjem podataka o obrazovanju očeva i ljestvice čestote čitanja osnovnoškolskih nastavnika, u kategoriji često prate dnevne listove, na prvom su mjestu oni čiji očevi imaju višu školu (67 posto), a potom oni čiji su očevi s nepotpunom osnovnom školom (63 posto). I drugi podaci pokazuju da ne postoji korelacija između stupnja obrazovanja očeva i učestalosti praćenja dnevnih novina kod njihovih kćeri i sinova - prosvjetara.

Kod tjednika, opet su na prvom mjestu u kategoriji "često" oni što im očevi imaju višu školu, a na drugom mjestu srednju, dok su na trećem mjestu oni što im očevi imaju fakultet.

I kod srednjoškolskih profesora najbrojniji su - u kategoriji "često" čitaju dnevne, oni nastavnici što im očevi imaju višu školu, ali su zato na posljednjem 6. mjestu oni, čiji očevi imaju fakultet.

Donekle, sličnu sliku dobili smo i kod komparacije obrazovanja majki i učestalosti čitanja (praćenja) dnevnog i tjednog tiska kod nastavnika osnovnih škola.

Sličnu sliku, utoliko što je skupina nastavnika čije majke imaju višu školu na prvom mjestu u kategoriji "često" kod čitanja i dnevnika i tjednika. Kod srednjoškolskih nastavnika, primjetno je odstupanje i kod toga, tako da tamo čitaju "često" u 63 posto slučajeva oni čije majke nemaju završenu ni osnovnu školu, a 50 posto sa srednjom administrativnom. Treba napomenuti i broj majki sa završenim fakultetom.

Je li tip naselja u kojemu su nastavnici stalno nastanjeni od utjecaja na čestotu čitanja? Nastavnici osnovne škole nastanjeni u gradu, čitaju dnevne novine "često" u 64 posto slučajeva, a "povremeno" u 29 posto. u prigradskim naseljima "često" 52 posto, a "povremeno" 32 posto (3,6 "nikada"). u ruralnim sredinama, 55 posto "često", a "povremeno" 32 posto. Dakle, "gradski" nastavnici natprosječno čitaju dnevne u kategoriji "često", a prigradski u kategoriji "povremeno". Među "seoskim" nema onih koji "nikada" ne čitaju dnevne novine. Treba imati na umu, da u uzorku (kao i u zbilji) svega nešto iznad 5 posto nastavnika živi trajno na selu. I oni koji tamo rade putuju na posao iz grada. A srednje škole, ionako, su u gradovima. Nastavnici osnovnih škola koji borave u gradu natprosječno čitaju i tjednike u kategoriji "često", a oni koji borave na selu u kategoriji "povremeno".

Srednjoškolski nastavnici, s obzirom na tip naselja u kojemu stalno borave, ponešto se u čitalačkim navikama razlikuju od osnovnoškolskih. Oni u prigradskim naseljima u preko 67 posto slučajeva prate dnevni tisak "često" (a podsjetimo se da to srednjoškolski nastavnici rade u prosjeku oko 57 posto). Kod tjednih novina natprosječni udio od 38 posto u kategoriji "često" imaju oni srednjoškolski nastavnici koji žive na selu.

4.4. Utjecaj drugih varijabli na učestalost čitanja novina

Među nastavnicima osnovnih škola najviše čitaju dnevne novine oni u dobnoj skupini od 41 do 50 godina, a tjedne također. Ta je dobna skupina kod srednjoškolskih nastavnika na drugom mjestu po čestoti čitanja. Najnačitanija je dobna skupina sa 51 i više godina (uglavnom do 60). To vrijedi i za dnevni i tjedni tisak.

Nastavnici koji su uključeni u neki od oblika permanentnog obrazovanja i to kako osnovnoškolski tako i srednjoškolski, mada su zabilježene manje razlike, više čitaju i dnevne i tjedne listove od onih koji nisu uključeni. Od onih koji su uključeni, češće prate oni koji su pohađali neki oblik permanentnog obrazovanja u svojoj struci,

nego oni izvan struke. zanimljivo je diferenciranje i s obzirom na socijalnu promociju. nastavnici, koji su napredovali u poslu (vertikalna uzlazna karijerna mobilnost) više čitaju dnevne novine od onih koji nisu ostvarili napredovanje u poslu. Međutim, tjedne novine učestalije čitaju oni nastavnici koji nisu napredovali u poslu. Ovaj se nalaz odnosi i na osnovne i srednje škole.

Dalje, s obzirom na stupanj zadovoljstva poslom, nastavnici osnovne škole najčešće čitaju dnevne i tjedne novine ako su "uglavnom nezadovoljni". A srednjoškolski nastavnici najčešće čitaju dnevne ako su u kategoriji "sasvim nezadovoljnih" poslom, dok tjedne oni iz kategorije "sasvim zadovoljni". Približno su slični i nalazi usporedbe zadovoljstva plaćom i čestote praćenja tiska.

S obzirom na životni standard (samoprocjena nastavnika u odnosu na standard većine ljudi u hrvatskom društvu), nastavnici u primarnom obrazovanju najčešće čitaju i dnevni i tjedni tisak iz kategorije onih čiji je standard "znatno bolji", "donekle bolji" i "jednak većini". Tjedne također.

Naposljetku, kakav je odnos između broja knjiga u privatnim bibliotekama nastavnika, kao svojevrsnog elementa "kulturnog kapitala" i njihove čitalačke kulture?. Kod osnovnoškolskih nastavnika najučestalije prate dnevne novine oni koji posjeduju preko 100 do 500 knjiga, a tjedne oni s preko 500 knjiga. Najmanju čestotu zabilježili smo kod onih koji u svojim bibliotekama imaju ispod 50 knjiga.

Srednjoškolski nastavnici najučestalije prate dnevne i tjedne novine ukoliko u svojoj biblioteci imaju više od 500 knjiga, a najmanje oni s 50 do 100 knjiga.

Postoji, dakle, povezanost između broja knjiga u privatnim bibliotekama nastavnika i učestalosti praćenja dnevnih i tjednih novina. Kulturni kapital ide kulturnom kapitalu.

5. ŠTO SE PRONAŠLO?

1. Više od polovice nastavnika (oko 58 posto) i osnovnih i srednjih škola "često" čita dnevne novine. Oko jedne trećine čitaju "povremeno", dok svega dva posto ne čita "nikada" dnevne listove. Nema značajne razlike u čestoti čitanja dnevnog tiska između nastavnika zaposlenih u osnovnim i srednjim školama.

2. Kod učestalosti praćenja tjednih novina pokazuje se kako je najzastupljenija (najbrojnija) skupina nastavnika u kategoriji "povremenog" čitanja (47 : 46 posto). Na drugom mjestu su oni nastavnici koji "često" čitaju i oni sudjeluju s oko 30 posto (29 :

31 posto). Postotno učešće onih koji "nikada" ne čitaju iznosi tri u osnovnim i dva u srednjim školama. I kod čitanja tjednika, slično kao i kod dnevnika, razlike u čestoti čitanja između osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnika zabilježene su samo u nijansama. pritisnuti su istim uvjetima, kao što bi rekao Escarpit. Drugim riječima, imaju jednak ili sličan stil života, rade u približno sličnim uvjetima i, što je važnije, u istom sociokulturnom okruženju i socioekonomskom kontekstu.

3. S obzirom na spol nastavnika, žene čitaju dnevne novine manje "često" nego muškarci i u osnovnim i srednjim školama. U kategoriji "povremenih" čitača dnevnika, žene su zastupljenije više od muškaraca i to u oba tipa škola.

Tjedne novine u osnovnim školama žene prate jednako "često" kao i muškarci, dok u srednjim školama i "češće" od svojih muških kolega. Muškarci su zastupljeniji od žena u kategoriji "povremenih" čitača tjednika i to u oba tipa škola.

4. Obrazovni status roditelja ne utječe značajnije na čestotu čitanja novina kod nastavnika.

5. Tip naselja u kojemu žive nastavnici i pripadnost dobnoj skupini utječe na nastavničku učestalost čitanja i dnevnih i tjednih novina.

6. Stupanj zadovoljstva poslom, samoprocjena standarda nastavnika i broj knjiga u privatnim bibliotekama pokazuju povezanost sa čestotom čitanja dnevnog i tjednog tiska.

6. ZAKLJUČNE NAPOMENE

U razdoblju niskog standarda i znatnog pada materijalnog napretka društva, nastavnici su u društvenoj situaciji koja ne potiče učestalije čitanje: (1) jer nemaju novaca za kupovinu novina (što izjavljuju čak umirovljeni sveučilišni profesori i akademici) i (2) jer im je reducirana dokolica zbog potrage za drugim izvorima egzistencije.

Kultura čitanja podupire sustav vrijednosti kao što je npr. demokracija. Više demokracije "značilo bi i više čitanja" (*Scharfschwerdt*, 1990.).

Bilo bi zanimljivo istražiti koje novine i kakve sadržaje u njima čitaju nastavnici. Posebno istraživačko polje predstavlja čitanje časopisa i knjiga (o tome u drugom radu). Još bi važnije bilo istraživanje čitalačke kulture studenata nastavničkih fakulteta, budućih nastavnika.

Obrazovanje o medijima u školi omogućuje spoznaju kako su predodžbe u njima filtrirane i nepotpune te kako ne treba brkati medijsku stvarnost s društvenom stvarnošću. Pri tome se nastavnici mogu služiti i učeničkim iskustvima o medijskim porukama surađujući s njima u svojrvrskom istraživanju. To bi im omogućilo da se oslobode bojazni od načimanja kontroverznih tema koje ih inače izlažu kritici nadređenih i dominantnih u društvu.

Literatura:

1. Biti, V. (1955.) Pojmovnik - komunikacija, *Medijska istraživanja*, god. 1, br. 2 : 279-293.
2. Cifrić, I. (1990.) *Ogledi iz sociologije obrazovanja*, Školske novine, Zagreb.
3. xxx Čitalačke navike u Švedskoj, *Kultura* 20/1973. : 114-127.
4. Čolić, S. (1986.) Slobodno vrijeme društvenih grupa, *Revija za sociologiju*, Vol. XVI, No 1-4 : 121-129.
5. Čulig, V. i Vela Ž. (1992.) Informiranost i viđenje političke budućnosti Hrvatske, Čaldarević, O., Mesić, M., Štulhofer, A. (ur.) *Sociologija i rat*, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo, str. 159-171.
6. Escarpit, R. (1970.) *Sociologija književnosti*, Zagreb, Matica hrvatska.
7. Grubišić, I. (1996.) *Katolici u Dalmaciji: Religiozno ponašanje katolika u Splitsko-dalmatinskoj nadbiskupiji*, Hrvatska akademska udruga: IPDI - Centar Split.
8. Haralambos, M. (1992.) *Uvod u sociologiju*, Zagreb, Globus.
9. Hess, B.B. et all. (1988.) *Sociology*, New York, Macmillan Publishing company.
10. Hohenbers, J. (1978.) *The professional Journalist*, New York, Columbia University.
11. Nakao, K. and J. Treas (1994.) Updating Occupational Prestige and Socioeconomic Scores: Hpw to New Measures Measure Up in: Maraden, V. V. (Ed) *Sociological Methodology*.
12. Ilišin, V. (1986.) Slobodno vrijeme i kulturne aktivnosti u: Ilišin, V., Rodin, F. i Županov, J. *Kultura radničke omladine*, CDD, Zagreb, str. 69-115.
13. Ilišin, V. (1988.) Interesi i slobodno vrijeme, u: *Fragmenti omladine* (Priredio Furio Radin), CDD, Zagreb, str. 119-131.
14. Košir, M. (1995.) Istraživačko novinarstvo, *Medijska istraživanja*, God. 1, br. 1 : 43-51.
15. Lamza, V. (1985.) *Masovna kultura - studio - čitatelji*, SOUR Vjesnik, Zagreb.
16. Lamza-Posavec, V. (1995.) *Javno mnijenje: teorije i istraživanje*, Alinea, Zagreb.
17. Lamza, V., Kulenović, A., Fanuko, N., Jilek, M., Čengić, D. (1989.) *Profili čitalačkih publika*, Služba novinskog istraživanja, "Vjesnik", Zagreb.
18. Mattelart, A. (1984.) Tehnologija, kultura i komunikacija: znanstveno istraživanje i prioriteti politike u Francuskoj, *Pogledi*, Vol. XIV, br. 4 : 50-62.
19. Martinić, T. (1986.) *Kultura kao određenje*, CEKADE, Zagreb.

20. Nuisbitt, J. (1986.) *Megatrendovi: Deset novih smjerova razvoja koji mijenjaju naš život*, Globus, Zagreb.
21. *Novinar*, Glasilo Hrvatskog novinarskog društva, God. XLX, No 6-7, lipanj-srpanj 1996.
22. Oncu, A. (1995.) Kako zapakirati islam: kulturna politika u krajoliku komercijalne televizije, *Medijska istraživanja*, God. I, br. 2 : 251-278.
23. Pennac, D. (1996.) *Od korica do korica*, Irida, Zagreb.
24. Perotti, A. (1995.) *Pledoaje za interkulturni odgoj i obrazovanje*, Educa, Zagreb.
25. Petrović, S. (1990.) *Sociologija književnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
26. Pilić, Š. (1995.) Ugled učitelja: primjer jednog tranzicijskog društva, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika* (J. Milat, ur.), Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja, Split, str. 133-146.
27. Pilić, Š. (1996. b) Sociokulturni profil roditelja predškolske djece: primjer grada Splita, u: *Pedagoška iskustva, novine i istraživanja u predškolskom odgoju*, Split, str. 140-144.
28. Pilić, Š. (1996. a) Socijalno podrijetlo i karijerna mobilnost nastavnika, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo* (H. Vrgoč, ur.), HPKZ, Zagreb, str. 443-450.
29. Pilić, Š. (1996. Frequency of newspaper reading in teachers: The 8th annual international communication conference "*Journalism and Democracy*", October, 13h - 16h.
30. Robine, N. (1973.) Čitanje, *Kultura*, No 20 :23-37.
31. Slavin, K. (1981.) Društveni ugled zanimanja kod nas, *Sociološki pregled*, Vol. 15, br. 1-2 : 123-131.
32. Splichel, S i C. Sparks (1994.) *Journalists for the 21st Century*, New Jersey, Alblex Publishing Corporation .
33. Sstajenberg, H. (1973.) Knjige i čitaoci, *Kultura*, No 20 :98-113.
34. Supek, R. (1981.) *Ispitivanje javnog mnijenja*, Liber, Zagreb.
35. Škrinjarić, S. (1996.) *Sjećanje na učitelja*, Školske novine, br. 32 od 22.10.1996., str. 7.
36. Šporer, Ž. (1990.) *Sociologija profesija*, Sociološko društvo Hrvatske, Zagreb.
37. Tematski broj časopisa *Erasmus*, br. 7. Srpanj 1996. (Novine, radio i televizija).
38. Todorović, A. (1974.) *Sociologija masovnih komunikacija*, Gradina, Niš.

39. Treiman, D. (1977.) *Occuparional Prestige in Comparative Perspectives*, NewYork, Academic Press.
40. Zalar, I. (1995.) Projekti širenja čitateljske kultureu svijetu, *Umjetnost i dijete*, Vol. XXVII, No 1 : 35-39.
41. Mouqniotte, A. (1995.) *Odgajati za demokraciju*, Educa, Zagreb.

TEACHER' READING OF DAILY NEWSPAPERS AND WEEKLIES*Summary*

The article presents the results of the empirical study in Dalmatia (South Croatia) on a representative sample of primary (N = 386) and secondary school teachers (N = 586).

The frequency of reading daily newspapers and weeklies in both groups (primary and secondary school teachers) has been examined by a scale in three categories: never, occasionally and often. The data have been analysed as to some sociodemographic characteristics of the teachers (sex, place of living, etc.) as well as to some other variables: satisfaction with job and salary, standard of living and number of books possessed.

BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA

PILIĆ, Šime (1996): Socijalno podrijetlo i karijerna mobilnost nastavnika, u: *Pedagogija i hrvatsko školstvo*, (Ur. H. Vrgoč), Hrvatski pedagoško-književni zbor, Zagreb, str. 443-450.

PILIĆ, Šime (2000): Regrutiranje srednjoškolskih profesora u postsocijalističkoj Hrvatskoj, *Život i škola*, Vol. 46, br. 3, str. 51-64.

PILIĆ, Šime (1995): Društveni ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika*, (Ur. J. Milat), Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja Sveučilišta u Splitu, str. 133-146; str. 17, str. 28.

PILIĆ, Šime; Čaljkusić, Renata (2007): Međugeneracijska i unutargeneracijska profesionalna pokretljivost nastavnika. Jedan primjer iz Dalmacije, u: Previšić, V.; Šoljan, N. N.; Hrvatić, N. (ur.) *Pedagogija - Prema cjeloživotnom obrazovanju i društvu znanja*, Prvi kongres pedagoga Hrvatske, Hrvatsko pedagoško društvo, sv. 2, str. 550-558.

PILIĆ, Šime (2000): Nastavnička profesija i kvalitetna škola (nekoliko teza za jedno izlaganje) u: Hicela Ivon, I. Maršić, P. Mijić (ur.) *Prema kvalitetnoj školi* (Zbornik radova, Split, HPKZ - Ogranak Split, str. 13-16.

PILIĆ, Šime (1995.): Marginalije o obrazovanju nastavnika, u: *Promjene u sustavu obrazovanja nastavnika*, (Ur. J. Milat), Split, Fakultet prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja Sveučilišta u Splitu, Split, str. 94: 100; str. 15; str. 25.

PILIĆ, Šime (1998.): Vrjednovanje odnosa nastavnik-učenik sa stajališta učenika, u: *Vrjednovanje obrazovanja*, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenoga skupa, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, str. 23-35.

PILIĆ, Šime (1999): Obrasci društvenosti u eri informacijske tehnologije (primjer nastavnika u hrvatskom društvu), *Informatologia*, Vol. 32, No. 1-2, str. 48-52.

PILIĆ, Šime (1999): Tko su prijatelji nastavnika, *Školski vjesnik*, Vol. 48, br. 1, str. 3-21.

PILIĆ, Šime (1997): Čitalačka kultura nastavnika, *Školski vjesnik*, Vol. 46, No 1, str. 17-30.

OSTALI RADOVI AUTORA O NASTAVNICIMA

1. PILIĆ, Šime (1978.-79.): O nekim pitanjima nastave u sadašnjem preobražaju odgoja i obrazovanja, časopis *Pogledi* (Split), vol. 9., br. 24-25/1978.-79., str. 79-107. (i poseban otisak).
2. PILIĆ, Šime (1978/1979.): Nastava u svjetlu preobražaja odgoja i obrazovanja, "Slobodna Dalmacija", deset uzastopnih nastavaka od 23. 12. 1978. do 2. 03. 1979. (uvijek na str. 7).
3. PILIĆ, Šime (1996): Vrijednovanje odnosa s nastavnicima: stajalište učenika/Evaluation of teacher - student relations: students views, u: Znanstveni skup: *Vrijednovanje obrazovnog procesa, Knjiga sažetaka*, Pedagoški fakultet, Osijek, str. 36-37.
4. PILIĆ, Šime (1996.): Ugled profesije učitelj: primjer jednog tranzicijskog društva, u: (Ljubica Mihaljević-Falak): *Zbornik Stogodišnjica škole Tučepi*, Split, str. 212-225 (jedna varijanta ovoga rada objavljena je u ovoj knjizi).
5. PILIĆ, Šime (1996/97.): Frequency of newspaper reading in teachers, *Informatologia* (Journalism and Democracy), vol. 29/30, br. 3-4/1996., br. 1-4/1997., str. 129-133.
6. PILIĆ, Šime (1997.): Čitanje kao komunikacija i kulturni čin, *Školske novine*, God. XLV, br. 2 od 21. 01. 1997., str. 8-9.
7. PILIĆ, Šime (1998.): Socijalna struktura studenata nastavničkih fakulteta, *Školski vjesnik*, vol. 47, br. 1, str. 43-58. (u koautorstvu s D. Vujević).
8. PILIĆ, Šime (1998): Računalne tehnologije i nastavnici: Komparativna analiza Hrvatske i SAD, *Informatologia*, vol. 31, br. 1-2/1998., str. 53-56. (u suautorstvu sa S. Stankov).
9. PILIĆ, Šime (1999.): Nastava sociologije obrazovanja u Hrvatskoj, *Napredak*, vol. 140, br. 4, str. 481-487.
10. PILIĆ, Šime (2000.): Profesori biologije i kemije: Sociodemografska obilježja i proces školovanja, *Školski vjesnik*, vol. 49, br. 1, str. 21-33. (u suautorstvu s J. Lovrić).
11. PILIĆ, Šime (2000.): Računalne tehnologije u školi: Gledišta studenata i učitelja, *Informatologia*, vol. 33, br. 1-2, str. 52-56. (u koautorstvu sa Sl. Stankov).

12. PILIĆ, Šime (2001.): Računalo kao obrazovna tehnologija: Stavovi sudionika nastavnog procesa, *Informatologia*, vol. 34, br. 3-4, str. 232.236. (u suautorstvu sa S. Stankov i Su. Tomaš).
13. PILIĆ, Šime (2002.): The Education of Teachers in a Post.Socialist Society: the Case of Croatia, in Ronald. B. Sultana (ed) (2002.) *Teacher Education in the Euro-Mediterranean Region*, New York; Peter Lang Publishing, Washington, Baltimore, Bern, Frankfurt am Main, Berlin, Brussels, Vienna, Oxford, Chapter Three, pages 51-67.
14. PILIĆ, Šime: Ugled dvadeset zanimanja u očima učitelja, u: (H. Ivon, ur.) *Prema kvalitetnoj školi*, Hrvatski pedagoško-književni zbor, Ogranak Split, Split, str. 79-88. (u koautorstvu s A. Botica).
15. PILIĆ, Šime (2007.): Sociologija nastavnika - od sociologije obrazovanja do sociologije profesije, u: Nacionalni sociološki kongres, Split, 30. - 31. 3. 2007., *Knjiga sažetaka*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 25.

BILJEŠKA O AUTORU

ŠIME PILIĆ

Dr. sc. Šime Pilić, izvanredni je profesor sociologije. Rođen je 1948. u Brištanima, Drniš. Diplomirao je i na Pedagoškoj akademiji i na Filozofskom fakultetu. Studirao je (paralelno) i na Ekonomskom fakultetu. Magistrirao 1988.godine društveno-humanističke znanosti iz područja prava.. Nakon što je prethodno položio skupni ispit iz sociologije, doktorirao iz područja društvenih znanosti, znanstveno polje sociologija, 1993. godine, na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, tezom "*Obrazovanje i društvena pokretljivost*".

Preko dvadeset godina predaje Sociologiju odgoja i obrazovanja na nastavničkim studijima Sveučilišta u Splitu.

Od 1983/84. školske godine vanjski je suradnik, a od 1986. kontinuirano zaposlen na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih znanosti i odgojnih područja u Splitu (danas PMF). Od 1999. godine i na VUŠ-u u Splitu odnosno od 2005. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Splitu.

Objavljuje kontinuirano, od studentskih dana, a u proteklih 25 godina objavio je preko 70 znanstvenih i stručnih radova.. Sudjeluje na domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim skupovima. U prošloj i ovoj godini pored ove elektroničke knjige (*Knjiga o nastavnicima*) objavio je i tiskom još dvije knjige: *Izabrani radovi Ane Tomaš* (izabrao, priredio i uredio u suautorstvu i napisao dva poglavlja u knjizi; 2007.), te *Obrazovanje u kontekstu tranzicije: prilozi sociologiji obrazovanja* (ur. 2008.).

Sudjelovao na više znanstveno-istraživačkih projekata, bilo kao istraživač, bilo sa svojom temom, bilo kao suradnik odnosno kao suvoditelj ili voditelj. Danas je voditelj projekta "TITIUS: Porječje Krke - baština i sociokulturni razvoj". Uveo je u nastavu neke izborne kolegije kao npr. *Školska demografija* na učiteljskom studiju i *Hrvatsko društvo u tranziciji* na Fakultetu prirodoslovno-matematičkih znanosti, te izborne kao npr. *Uvod u sociologiju kulture* na Odjelu humanističkih znanosti, odnosno na Filozofskom fakultetu. Danas osim Sociologije obrazovanja predaje na studiju Sociologije (čiji je jedan od troje utemeljitelja) i predmete Sociologija

promjena, Društvena dinamika, te na poslijediplomskom studiju (na PMF) Sociologiju nastavničke profesije.

Pod njegovim je mentorstvom dosada izrađeno preko 50 diplomskih radova i nekoliko magistarskih, a objavio je i nekolicinu radova u koautorstvu s diplomantima i magistrantima.

Više je godina bio član redakcije časopisa za kritičku teoriju društva *Pogledi* i predsjednik Savjeta časopisa za kulturu *Mogućnosti*. Uređivao je zbornike i knjige. Danas je glavni i odgovorni urednik znanstvenoga časopisa za pedagoška i školska pitanja *Školski vjesnik*, kojemu je dodijeljena nagrada za znanost Splitsko-dalmatinske županije 2006. godine. Sudjeluje u radu različitih tijela u obrazovnoj i kulturnoj djelatnosti.

Nekoliko godina (1999. - 2003.) član je Povjerenstva za udžbenike i nastavnu literaturu Sveučilišta u Splitu. Biran je za člana Upravnog odbora Književnog kruga u Splitu, u dva uzastopna mandata, a sada je urednik novoosnovane Biblioteke edukacijskih znanosti. Član je Hrvatskoga sociološkog društva, Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora (pedagoško društvo) i Hrvatskoga bioetičkog društva. Organizirao je i neposredno rukovodio radom nekoliko znanstveno-stručnih skupova.

Obnašao je dužnost prodekana Visoke učiteljske škole i pročelnika Zavoda za društvene i humanističke znanosti Fakulteta prirodoslovno-matematičkih znanosti Sveučilišta u Splitu.

Dobitnik je Nagrade za znanost Grada Splita (1984.) i "Slobodne Dalmacije" (2006.).

Izdavač
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Splitu

Sinjska 2, 21 000 Split, Republika Hrvatska
Tel. 021 386 122; 490 280
<http://www.ffst.hr>

Predsjednik Povjerenstva za izdavačku djelatnost:
Doc. dr. sc. Ivan Bošković

Odgovorni urednik:
Prof. dr. sc. Josip Milat

Recenzenti:
Prof. dr. sc. Slavo Kukić, Sveučilište u Mostaru, BiH
Prof. dr. sc. Mirjana Nazor, Sveučilište u Splitu
Prof. dr. sc. Vladimir Rosić, Sveučilište u Rijeci

Lektor:
Doc. dr. sc. Ivan Bošković

Copyright © Š. Pilić

Datum objavljivanja odnosno postavljanja publikacije na mrežu
24. 09. 2008.

Podatak o izdanju:
1. izdanje

ISBN-13 978-953-7395-18-6

